

türk tabipleri birliği
**mesleki sağlık
ve
güvenlik** dergisi

turkish journal of
occupational
health and
safety

© **Tarım Politikaları**

© **Mevsimlik Tarım
İşçiliği ve Sağlık
Sorunları**

© **Mevsimlik Tarım
İşçilerinin
Yasal Durumu**

© **Tarımda İş
Kazaları**

© **Risk
Değerlendirme**

turkish medical association

ISSN 1302 - 48 - 41 üç ayda bir yayımlanır Ekim-Kasım-Aralık 2010

38

johs(turkish)
turkish journal of
occupational
health and
safety

Editörler

Dr. Celal EMİROĞLU
Dr. Levent KOŞAR

Yayın Kurulu

Dr. Arit MÜEZİNİOĞLU
Dr. Cavit Işık YAVUZ
Denizcan KUTLU
Dr. Meral TÜRK
Dr. Mustafa N. İLHAN
Dr. Nasır NESANIR
Dr. Nilay ETİLER
Onur BAKIR
Dr. Ö. Kaan KARADAĞ
Dr. Sedat ABBASOĞLU

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet SALTİK
Prof. Dr. Alpaslan İŞIKLI
Prof. Dr. Çağatay GÜLER
Dr. Engin TONGUÇ
Prof. Dr. Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR
Prof. Dr. Gazanfer AKSAKOĞLU
Prof. Dr. Güzin ÖZARMAGAN
Av. Hacer EŞİTGEN
Fiz. Müh. Haluk ORHUN
Prof. Dr. İbrahim AKKURT
İsmail Hakkı KURT
Prof. Dr. Kayihan PALA
Doç. Dr. Mehmet ZENGİR
Av. Murat ÖZVERİ
Av. Mustafa GÜLER
Prof. Dr. Mustafa KURT
Kim. Müh. Mustafa TAŞYÜREK
Doç. Dr. Nadi BAKIRCI
Dr. Nadi YEŞİLLETEN
Psik. Dr. Nazlı Yaşar SPOR
Prof. Dr. Nevin VURAL
Dr. Nihal COŞKUN
Prof. Dr. Remzi AYĞÜN
Prof. Dr. Turhan AKBULUT
Prof. Dr. Yasemin BEYHAN
Yıldırım KOÇ
Dr. Yıldız BİLGIN
Doç. Dr. Yücel DEMİRAL

Türk Tabipleri Birliği Adına Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Dr. Eriş BİLALOĞLU

Yazışma Adresi

Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi
Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi
Şehit Daniş Tunalıgil Sokak No: 2 Kat:4
Demirotepe/ANKARA

Telefon

0 312 231 31 79 (Pbx)

Faks

0 312 231 19 52 - 53

http://www.ttb.org.tr/msg
e-posta: msg@ttb.org.tr

Hazırlık ve Tasarım

Yeter CANBULAT - TTB

Basımının İletişim Bilgileri ve Basım Yeri

Başak Matbaacılık ve Tan. Hiz. Ltd. Şti.
Ankara
Tel: (0.312) 397 16 17

Yapım

Mucize Reklam
Tel: (0.312) 417 10 56

Basım Tarihi 11.06.2011

Yayın Türü

Yerel Süreli (3 aylık)

Tiraj

3.000 adet

Logo ve Kapak Hakkı TTB'ye Aittir.

Dergide Yayımlanan Yazıların Tüm Sorumluluğu
Yazarlarına Aittir.

t ü r k t a b i p l e r i b i r l i ğ i

mesleki sağlık ve güvenlik d e r g i s i

38

Üç ayda bir yayımlanır Ekim-Kasım-Aralık 2010

EDİTÖRDEN
Celal EMİROĞLU

1

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN YASAL DURUMU

MSG Yayın Kurulu

2

TÜRKİYE TARIMI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Metin ÖZUĞURLU

4

TARIM POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİMİN SAĞLIK ETKİLERİ

Çiğdem ÇAĞLAYAN

7

İHMAL EDİLEN BİR GRUP: GÖÇEBE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ

İbrahim KORUK

18

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNDE TEKİL BİR ANALİZ:
KARASU FINDIK TOPLAMA İŞÇİLERİ

Sidar ÇINAR, Kuvvet LORDOĞLU

23

TARIM İŞÇİLERİNDE ASEPTOMATİK
KARPAL TÜNEL SENDROMU

Yeşim SÜCÜLLÜ KARADAĞ, Fatma PAK ONGANLAR, Esen ÇİÇEKLİ,
Berna ALKAN, Şerefur ÖZTÜRK, Şenay ÖZBAKIR

34

RİSK DEĞERLENDİRMEDE KULLANILAN L TİPİ KARAR MATRİSİ
YÖNTEMİNİN İŞÇİ SAĞLIĞINA UYGUNLUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Altan KOLTAN, H. Yıldırım ORHON, Serkan YILMAZ,
Metin ALTAY, Süleyman YILMAZ, İsmail ÇAY

38

ABD'DE GÖÇMENLERİN SAĞLIĞININ SOSYAL BAĞLAMI ÜZERİNE
ETNOGRAFİK BİR ÇALIŞMA

S. H. HOLMES, (Çeviri: Nilay ETİLER)

44

HABERLER

48

Feodalizmden kapitalizme giden yolda daha da mülksüzleştirilen köylüler yoksullaşmanın türlü biçimleri arasında tercihlerini yaptılar. Kimileri kentlere göçerek ucuz emek gücünü oluşturdu; kimileri 'geçimlik' toprağında emek gücünü 'kendisine satarken'; kimileri de 'daha da ucuza' yılın dokuz ayı "mevsimlik" olmaktan başka çare bulamadı...

Otuz yıl önce başlatılan neoliberal politikalar her üç yolun da önüne bariyerler oluşturdu. Tarıma vurulan darbe girdileri artırdı, çıktıları azalttı; milyonlarca köylü tarımı bıraktı. Tarımla birlikte hayvancılık da bitirildi... Topraksız / az topraklı köylü baharın gelişini bekler oldu "mevsimlik" olabilmek için...

Göçler başladı; Urfa'dan, Mardin'den, Siirt'ten, Batman'dan, Van'dan, Diyarbakır'dan... Birçok bölgede göç yolları gözlenir oldu; her türlü tarım ürününün ekimi, sulaması, ilaçlaması, hasat alması 'onlar'a ait...

Dizildiler kamyonlar, kamyonetler, minibüsler, traktörler ya da trenler yüzlerce kilometre uzunluğundaki yollarda... Yaşlısıyla, genciyle, kadınıyla, erkeğiyle, kındaktaki bebeğiyle iş-aş umuduyla, kolektif yaşamın örnekleriyle... Kazalar, kazalar, kazalar... Sağ kalanlar ulaşılar "işyerleri"ne... Tarlaların kenarlarında üç oda bir salon naylon 'evler'inde elektrik, su, tuvalet, banyo, mutfak kolektif! ...

Sosyal ilişkiler 'hak', dışlanma/ötekileşme kaçınılmaz oldu; mevsimlik işçilerin yarattığı "sosyal sorunlar" ve "şehrin imajına zarar veren çağ dışı görüntüler" yerel yönetimlerin öncelikli gündemini oluşturdu. Bazı illerde toplu halde kalmaları yasaklandı... Kolluk kuvvetleri yerel yönetimlerin direktifiyle teyakkuz halinde; "potansiyel teröristler" her an "düzenbozucu" faaliyetlere girebilirler, yerel halkın huzurunu bozabilirler!

Sefalet 'olağan', insani gereksinimler 'olanaksız' hale getirildi. Mesai, gün doğumunda gün batımına... Ailecek... Ücretler her durumda normalin yarısı, kadın-çocuk çalışana onun da yarısı... Dinlenme arası yok, temiz su yok, beslenme hak getire! Sağlık 'hak', sağlıksızlık kaçınılmaz, güvencesizlik 'meşru', güvence Yeşil Kart ile sınırlı! ...

"Yasa" mı? O da ne?

Dergimizin bu sayısında, işçi sağlığı alanında özel bir grup olan "tarım işçileri"ne yer verdik. İşçi sağlığı ve güvenliği alanının daha fazla endüstriyel üretimi odağına alması, konuyla ilgili mevzuatın da bu paralelde şekillenmesi; Türkiye'deki istihdamın ezici çoğunluğunu oluşturan tarım işçilerinin ihmal edilmesinin en önemli nedenleri olmuştur. Kapitalizmin "örgütlenmesi olanaksız emek, en cazip emektir" yaklaşımına uygun olarak; tarımda kayıtdışı çalışmanın en yaygın sektör olması özelliğiyle yaşanan sorunlar çoğu zaman dikkatlerden kaçmıştır.

Makinelerin tarımsal üretime girmesinin çok ötesinde, tarımda "geçimlik ekonomi" döneminin sonlanması ve tarımda üretim ilişkilerinin dönüşümüne paralel olarak kapitalist üretimin ortaya çıkmasıyla geçtiğimiz yüzyıl, tarımsal üretimin niteliğinin köklü değişimine tanık olduk.

Bu sayımızda; uluslararası düzeyde kapitalizmin düzenleyici örgütlerinin tarım politikalarına müdahaleleri sonucu kapitalizmin boyunduruğu altında giren tarımın durumu; öncelikle toplum sağlığı / işçi sağlığı olmak üzere yaşamın tüm alanlarındaki etkileri; tarımda mülksüzleşme ve tarım nüfusunun proleterleşmesine paralel yaşanan süreç; bölgesel olarak artan tarım işçisi ihtiyacını karşılayan mevsimlik işçilerin içinde bulunduğu durum; mevsimlik işçilerin köken aldığı illerdeki yaşam koşullarıyla birlikte göç ettikleri illerdeki çalışma ve yaşam koşulları incelenmiştir.

MSG olarak; tarım sektöründe çalışma ilişkileri, tarım işçiliği ve işçi sağlığı anlamında "el değmemiş" bu konuyu ele almamız oldukça zengin ve yararlı metinlerin üretilmesine de vesile oldu. O nedenle tarım konusundaki paylaşımların bir kısmına önümüzdeki sayılarda yer vermek zorunlu hale geldi.

Ayrıca, önümüzdeki günlerin gündemi olan İşçi Sağlığı ve Güvenliği Kongresi'nde "Güvencesizlik, geleceksizlik ve sağlık" teması çerçevesinde "Tarımda mevsimlik işçiler" konusu; mevsimlik işçilerin sosyal güvenceleri, çalışma sürelerindeki belirsizlik, yol azabı, potansiyel "terörist" muamelesi, barınma vb sorunlar ile bu sorunların sağlığı etkisi boyutlarıyla tartışılacak...

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN YASAL DURUMU

MSG Yayın Kurulu

Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi bu sayısında ve sonrasında tarım işçilerinin ve öncelikle de mevsimlik işçilerin sorunlarını gündemine aldı. Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadığı yaşam ve çalışma koşulları tüm yakıcılığıyla gözler önündeyken bu alanı görmezden gelme ya da görüp de kayıtsız davranma anlayışı sorunu günümüze kadar taşıdı.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarım alanıyla ilgili sözleşmeler düzenledi. Gereği yapılmaya da bazıları TBMM’de onaylandı. Tüm çalışanları kapsamına alacağı(!) iddiasıyla yıllardır tartışılan “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun Tasarısı” Meclis’te beklerken mevcut hukuk içerisinde “dışlanan” mevsimlik tarım işçilerinin yasal hakları da en az yaşanmışlıklar kadar ürkütücüdür...

İş Kanunu’nda Tarım İşçileri

4857 sayılı İş Kanunu’nun “İstisnalar” başlıklı 4’üncü maddesine göre, “50’den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde” ve “aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri”nde ve “iş ilişkilerinde” bu kanun hükümlerinin uygulanmayacağı ifade edilmiştir.

İş Kanunu kapsamı dışında tutulan tarım işçileri; sözleşme yapma, ücret, sözleşme feshi, haftalık ve yıllık izin, hastalık izni, işçi sağlığı ve güvenliği yaptırımları vb. gibi haklardan yararlanamıyorlar. Çalışma saatleri İş Kanunu’na aykırı şekilde normal çalışma sürelerinin çok üzerine çıkartılıyor. Ailecek çalışmaları nedeniyle, çocuk ve genç işçiler İş Kanunu’nun yasakları ihlal edilerek çalıştırılıyorlar.

Mevsimlik işçilerin durumu daha da vahim; 50 sınırını aşsalar dahi geçici sürelerle farklı işlerde çalıştırdıklarından kayıtdışı olmaktan kurtulamıyorlar. Mevsimlik gezici işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmesiyle ilgili olarak çeşitli uygulamalar var. Çeşitli illerde ve özellikle de Adana’da “Tarım İşçilerinin Sorunlarını Görüşme Kurulu” kapsamında ücret ile diğer bazı konuları

saptıyor. Valiliklerin çağrısıyla toplanan ancak işçilerin temsiliyetinin tartışmalı olduğu bu kurullarda alınan kararlar belki de mevsimlik işçilerin haklarının (yetersiz de olsa) belirlendiği tek birimler olarak karşımıza çıkıyor.

Tarım İşçilerinin Sosyal

Güvenlik Hakkı

İş Kanunu kapsamında başkasının hesabına süresiz iş sözleşmesine dayanarak çalıştırılanlar (4/a) ile kendi adına ve hesabına çalışan (4/b) tarım işçileri (isteğe bağlı olarak) 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SSGSS) kapsamına giriyor. SSGSS kapsamındakiler hukuken iş kazası ve meslek hastalıkları halinde; sağlık yardımı ile ortez-protez araç ve gereçleri, geçici ve sürekli işgöremezlik geliri, uzun vadeli sigorta yardımları sağlanırken, mevsimlik tarım işçileri sigortalı dahi sayılmıyor ve sosyal güvenlik hakkına sahip bulunmuyorlar.

SSGSS’de tarımsal faaliyet

“Tarımsal faaliyet: Kendi mülkünde, ortaklık veya kiralamak suretiyle başkalarının mülkünde veya kamuya mahsus mahallerde; ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yoluyla yahut doğrudan doğruya tabiatın istifade etmek suretiyle bitki, orman, hayvan ve su ürünleri elde edilmesini ve/veya bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından; muhafazasını, taşınmasını veya pazarlanmasını” ifade ediyor (m.3/19).

Mevsimlik tarım işçileri, bu tanıma uygun olarak çalıştığı halde İş Kanunu engeli nedeniyle sosyal sigorta hakkından yararlanamıyorlar. Aynı Yasa; “Bu Kanunun kısa ve uzun vadeli sigorta kolları hükümlerinin uygulanmasında; ...tarım işlerinde veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz işlerde çalışanlar ile tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan; tarımsal faaliyette bulunan ve yıllık tarımsal faaliyet gelirlerinden, bu faaliyete ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarın aylık ortalamasının, bu Kanunda tanımlanan prime esas günlük kazanç alt

sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler... sigortalı sayılmazlar” diyor (m.6/1).

Başka bir ifadeyle 5510 sayılı Kanunun 4/a maddesine tabi tarım veya orman işlerinde süresiz işlerde çalışanlar ile 4/b maddesine göre tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışan sigortalılardan prime esas aylık kazancı (1 Temmuz – 31 Aralık 2011 tarihleri itibarıyla) 837,00 TL’den az olanlar sigortalı sayılmıyorlar. Sigortalı sayılmayanlar da Genel Sağlık Sigortası (GSS) açısından kendi içinde yeniden sınıflandırılacaklar.

Sağlık hakkı

Taslak olarak TBMM’de bekleyen “Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu” yürürlüğe girdiğinde yeni uygulama başlatılacak; 3816 sayılı “Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkındaki Kanun” yürürlükten kalkacak, Yeşil Kartlılar Sağlık Bakanlığı’ndan alınıp Sosyal Güvenlik Kurumu’na devredilecek. GSS İşlemleri Yönetmeliği’ne göre uygulamanın 1 Ekim 2008’de girmesi beklenirken önce 1 Ekim 2010, sonra da 1 Ocak 2012 tarihine ertelendi. Yapılan hazırlığa göre “Gelir Testi Yönetmeliği” tamamlanarak (1 Temmuz 2011) Başbakanlığa gönderildi, yeni düzenlemede kişisel yaşam düzeyi brüt asgari ücretin 1/3’den (2011 rakamlarıyla 265,5 TL) az olanlara Yeşil Kart verilecek. Başka bir ifadeyle birçok kişi Yeşil Kart güvencesini kaybedecek. Aylık 265,5 TL’den az geliri olanlar Yeşil Kart ile sağlık hizmeti alabilecek iken; 265,5–837,0 TL arasında geliri olanlar ise ek prim (33,2–104,6 TL arasında) ödeyerek sağlık hizmetlerinden yararlanabilecekler.

Mevcut uygulamada düşük gelirli tarım işçileri Yeşil Kart ile sağlık hizmetlerinden kısmen yararlanmalarına rağmen, çalışmak için geldikleri illerde Yeşil Kart süresi dolan mevsimlik tarım işçileri vize işlemlerinde bürokratik ve şüpheli (potansiyel suçlu) güçlükler yaşamaktadırlar.

İş kazası ve meslek hastalıkları sigortası hakkında ve koruyucu sağlık hizmetlerinden mahrum olan, düzenli ve ücretsiz sağlık taramaları yapılamayan tarım işçileri; işçi sağlığı kapsamında zorunlu olan işe başlama ve sonrasındaki periyodik olarak yapılması gereken muayenelerden de yararlanamamaktadırlar.

Tarım işçileri çalışma ortamlarında maruz

kalınan fiziksel, kimyasal (özellikle ilaç zehirlenmeleri), biyolojik risklere karşı korunamıyor, aşıl原因ıyor, ergonomik olmayan çalışma koşullarıyla ilgili bilgilendirilmiyorlar.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği açısından gerekli olan kişisel koruyucu donanımdan (giysi, ayakkabı, maske, gözlük, eldiven vb gibi) yararlanamıyorlar.

Mevsimlik tarım işçilerinin insan onuruna yakışır ve güvenilir bir şekilde ulaşımı sağlanamıyor, kaza sonucu yaralanma sonucu ölümler tarım işçilerinde en fazla görülen sorunlar olup, kamyonlarla-traktörlerle işçi taşınması nedeniyle işçiler iş kazalarına karşı korunamıyorlar.

Mevsimsel tarım işçileri; uygun konutlarda barınamamakta, sağlıklı içme ve kullanma suyu ile tuvalet ve yıkanma yerlerinden yararlanamamakta, yeterli ve dengeli beslenememekte, temiz giyinememektedirler. Eğlence ve spor gibi sosyal etkinliklere katılamamaktadırlar. İletişim haklarından mahrumdurlar. Yılın dokuz ayında farklı yerlerde yaşamaları nedeniyle seçme ve seçilme hakkını kullanamazlar.

Mevsimsel tarım işçileri; çocuk emeği sömürsünün önlenememesi ve okul döneminde iş başında olmaları nedeniyle okul çağındaki çocukları dahi eğitim-öğretim haklarından yararlanamamaktadırlar.

Tarım İşçilerinin Örgütlenmesi

Tarım işçilerinin (ister kamuda, ister özel sektörde, ister yerleşik işletme işçisi, isterse mevsimlik, gezici işçi olsun) sendikalaşmaları konusunda herhangi bir yasak bulunmamaktadır. Bu çerçevede Türkiye’nin onayladığı ILO sözleşmeleri bulunmaktadır. Tarımda çalışanlar emek gücünü belirli bir ücret karşılığında satmasına rağmen sendikal örgütlenme hakkında fiili olarak yararlanamamaktadırlar. Tarım iş koluna uygun yasal düzenlemelerin olmaması, küçük gruplar halinde çalışma, mevsimlik ve kısa süreli üretim ile günlük çalışma sürelerinin çok uzun olması gibi koşullar örgütlenmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu nedenlerden dolayıdır ki tarım işçileri için iş güvencesi sağlanamamakta, ekonomik ve sosyal haklar için mücadele edememektedirler.●

TÜRKİYE TARIMI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Metin ÖZÜĞURLU

Doç. Dr, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

Giriş

Tarımsal yapıları hangi temel toplumsal ilişki karakterize etmektedir? Köylülüğün bu ilişkideki konumu hakkında neler söylenebilir? Belli zaman aralıklarında hararetli tartışmalara da sahne olmuş olan son yüz-küsur yıllık tarım literatürü, bu iki soru temelinde -kuşkusuz kimi fireleri de göze alarak- rahatlıkla sınıflandırılabilir. Sınıflandırıcı bu soruları, ana-akım ve eleştirel tarım çalışmalarının her ikisine aynı şekilde yöneltmek mümkündür. Her iki yaklaşım arasındaki temel farklılık, sınıflandırıcı sorulara dayanak teşkil eden problematikle/sorunsalla ilgilidir. Eleştirel tarım çalışmaları içi bu problematik, toplumsal devrim stratejileri ve ittifaklar (işçi-köylü ittifakı) sorunu olmuştur. Ana-akım yaklaşımlar bakımından ise iktisadi ve toplumsal kalkınmanın kapitalist düzen içinde gerçekleştirilmesi hususundan söz edilebilir.

Zaman, 21.Yüzyılın ilk çeyreğinin ortalarına doğru akarken, yukarıda vurgulanan sorunsal ve soruların geçerlilikleri sorgulanabilir. Nitekim güncel tarım çalışmalarında ilgi, küresel gıda zincirleri gibi tümüyle yeni-zamanlar olgusuna kaymış bulunmaktadır. Bu koşullarda eleştirel katkının da büyük ölçüde ekolojistlerden geliyor olması anlaşılmalıdır. Kırsal kalkınma gibi bir sorunsal, ana-akımın gündeminde artık yer almamaktadır. Ana-akım yaklaşım bakımından, bir ucunda bio-enerji diğer ucunda ise açlıkla mücadelenin yer aldığı çeşitlenmiş bir sorunsal yelpazesinden söz edilebilir.

Türkiye tarımı hakkında burada yer verilecek değerlendirmelerin kuramsal dayanakları, başta vurguladığım sorunsal ve sorulardır. Tarımı; toplumsal devrim stratejisi ve kır-kent / işçi-köylü ittifakı probleminin imbiğinden geçirerek çalışmanın, nostaljik tat dışında analitik hiçbir değeri olmadığını düşünmek yanıltıcıdır. Yeni-

zaman olgusu olarak tarımsal ürün-gıda zincirine, dolayısıyla da ulus-aşırı şirketlerin stratejilerine odaklanan çalışmaların en belirgin metodolojik zaafı, köylülüğü nesneleştirmiş olmalarıdır. Bu çalışmalarda, köylülük bütünüyle, küresel açık piyasa koşullarını yatırım kararı ve fiyat oyunları ile belirleyen bir avuç “büyük oyuncuya” tabii bir toplumsal kategori olarak ele alınmaktadır. Bunlara göre, tabiiyet ilişkisi altında yaşanan ise köylülüğün hızlı ve kesin tasfiyesidir. Güçlü olgusal dayanaklara sahip bu yaklaşım için şimdilik köylülüğü bu kadar hafife almamak gerektiği söylenebilir.

Şurası açıktır ki, tüm güney yarımkürede olduğu gibi Türkiye’de de tarımsal yapıları karakterini veren temel toplumsal ilişki, sermayenin kırsal alanlara doğrudan nüfuzu/penetrasyonudur. Sermayenin tarımsal yapıları doğrudan nüfuz ediyor olması ile köylülüğün hali pür melalinin ne yöne evrildiği sorusunun yanıtı, izleyen bölümün ana konusunu oluşturacaktır.

Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı¹

Sermayenin doğrudan nüfuzunu sahada irdelemek amacıyla 2008-2009 yılları arasında 10 ayrı ilden amaca dönük olarak seçilmiş 20 köyde yürütülen saha çalışmasının mevcut küçük köylülük tartışmalarıyla ilgili olarak ulaştığı en kritik sonuç şöyle özetlenebilir: Küçük köylülük, geçtiğimiz iki asırdan kalan bir beklenti (köylülüğün tasfiyesi ve temel sınıflar eksenindeki kutuplaşma beklentisi) 21.Yüzyılın öngörülebilir bir süreci boyunca da boş çıkabilir. Bu beklenti, bilindiği gibi, iç sınıfsal kutuplaşması ivme kazanan bir dönüşüm süreci içinde küçük köylülüğün tasfiye olacağı yönündeydi. Aynı şekilde, köylülüğün alelade bir üretici kategori değil fakat yerleşik uygarlığın özsel bir parçası olduğu, kendine özgü olanak ve yetilerle varlığını her yeni koşulda idame ettireceği

şeklindeki Chayanov'gil köylücü beklenti de boşa çıkabilir. 21.Yüzyıl, benzer bir sürprizi, kendisini çözümlenmekte mahir post-modern tarım çalışmalarına da yapabilir, ucu açık farklılaşma beklentisini, yanıtsız bırakabilir.

Küçük köylülük; Türkiye gibi az gelişmiş bir toplumsal formasyonda ve öngörülebilir süreler dahilinde varlığını idame ettirebilecektir. Varlığını idame ettirmek bakımından başvurduğu stratejiler tarihsel belleğine uygun olarak emeğin üretim ve yeniden üretim maliyetlerini alt sınırlarına çekmek ve hane emek rezervini çok yoğun bir şekilde üretim faaliyetine seferber etmek yönündedir. Ne var ki, köylülüğün ayırt edici davranış normu olarak takdim edilen bu stratejinin günümüzdeki gerçekleşme biçimi, geçmişten farklı olarak, küçük köylülüğü piyasa gereklerine ve sermayeye artan ölçüde tabi hale getirmektedir. Bu ise küçük köylülüğün farklılaşmış formlarının da çeşitli düzeylerde emek-sermaye çelişkinin terimlerine açık hale geldiğini, dolayısıyla da köylülüğe post-modern zamanların “patates çuvalı” muamelesi yapılamayacağını gösterir. Özcesi, küçük köylülük, kendi varlığını ancak sermayeye tabiiyetini derinleştirerek sürdürebilmektedir. Bu ilişkiyi “sermaye kapanı” terimi ile kavramsallaştırmak sanırım mümkündür. Öte yandan ‘sermaye kapanı’ terimini yepyeni bir kavramsallaştırma önerisi gibi de görmemek gerekir. Küçük meta üreticisi köylülüğün üretim ve/veya tüketim araçları bakımından sermayenin “yeniden-üretim sıkıştırmasına” tabi olduğu tezi, 1970’lerin tarım tartışmalarında ileri sürülmüştür². “Yeniden-üretim sıkıştırması” kavramı da içerik olarak aynı olguyu (küçük köylülük-sermaye ilişkisi) benzer bir yaklaşımla (sermaye tahakkümünün genişlemesi eğilimi) ele almıştır. “Sermayenin KMÜ Kapanı” terimi, farklı olarak, küçük köylülük bakımından geri çekilecek ya da savunabilecek bir alanın artık kalmadığını ileri sürmektedir. Evet, Türkiye kırsalında sermayenin “Küçük Meta Üretimi” (KMÜ) kapanı kurulmuştur ve hükmünü sürdürmektedir. Kendi içinde küçük köylü emeğini değersizleştirmenin farklı kanallarını barındıran KMÜ kapanı, işçileşme ve yeniden-köylüleşme devirlerine de açıktır.

Söz konusu kapan, içinde yer alanlara kolektif aidiyet empoze etmez; bu nedenledir ki küçük köylüler ancak hane birimleri temelinde kavran-

abilir ve yine ancak hane düzleminde çözümlenebilirler. Bir diğer ifadeyle, küçük köylülüğün farklılaşması hane düzeyinde kategorileştirildiğinde ancak türdeşleştirici dinamikler de kavranabilir hale gelir.

Söz konusu kapandan kurtulma olasılığı en yüksek kategori “köy ayaklı proleterlerdir”. Bunlar “fabrikalarda” çalışan köylülerden ziyade köyde toplumsallaşıp yaşayan “fabrika işçileridir”. Yine de tarım dışı ücretli istihdam olanakları -yaşamakta olduğumuz kriz konjonktörü gibi- daraldığında, yeniden köylüleşmelerini sağlayacak ayakları hâlâ köydedir. Küçük meta üreticisi köylü hanelerinin geleneksel formundan uzaklaşan ve “yeni KMÜ hanesi” şeklinde adlandırılan haneler, hane emek rezervini tarım dışı istihdam olanaklarına seferber etmesiyle, köy ayaklı proleter hanelere yaklaşırlar. Öte yandan, küçük-orta ölçekte sürdürdüğü tarımsal faaliyetleri için, öncelikle emek ve girdi tasarrufu sağlayacak ürün yelpazesine yönelmeleri, ardından da üretimin belli aşamalarında ücretli emek istihdamına başvurmalarıyla küçük meta üreticisi kimliklerini korurlar. O halde KMÜ kapanı, bir kapan olmakla birlikte, içinde barındırdığı farklılaşmış küçük köylülük kategorilerinin kendi aralarındaki geçişlere açıktır.

KMÜ kapanının varlığı, aynı zamanda, çokuluslu sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzunun nesnel varlığı anlamına da gelmektedir. Sermaye nüfuzunun nesnel varlığının küçük köylülüğün farklılaşmış haneleri bakımından hangi ölçüde ve ne zaman öznel bir deneyim haline geleceği bir mücadele meselesidir. Chayanov'gil bir köylülük kategorisi aramak artık beyhudedir; hane emeğini tarımsal üretime maksimum düzey ve yoğunlukta sürerken gereksinimlerini de minimize edebilen; ancak her iki eğilimi de, “geçimlik üretim” stratejisi temelinde, meta-dışı alanların inşası şeklinde gerçekleştiren bir köylü kategorisi Anadolu köylerinde mevcut değildir. Bugün meta-dışı alanlar açabilmesi ve o alanlarda, bu zamana kadar olduğu gibi, kendi özerk varlığını ve hane emeğini özgürce kullanabilme yeteneğini yeniden kazanabilmesi, sermaye nüfuzunu geri püskürtecek kolektif bir meydan okumanın organik parçası olmasıyla mümkündür. Bir bakıma, köylülerin geleneksel köylü özelliklerine dönebilmeleri, işçi sınıfı gibi davranabilmelerini gerektirmektedir.

Türkiye’de küçük köylülüğün farklılaşması konusunda ulaşılan kuramsal sonuçlar ışığında, Türkiye tarımının yapısal dönüşümü hakkında da kimi kritik belirlemeler yapılabilir.

Tarımda Yapısal Dönüşüm Dinamikleri

Tarımda yapısal dönüşüm bakımından en dikkat çeken, devlet-küçük köylü ilişkisi kalıbındaki kırılmadır. “Devletin tarımdan elini çektiği” şeklindeki yaygın gözlemlere konu olan bu olgu, devletin köylüyü terk ettiği şeklinde kavranırsa, yanlış sonuçlara ulaşan eksik bir gözlem söz konusu olur. Olguya devlet-piyasa düalitesiyle bakmak yerine, devletin küçük köylü ile Cumhuriyet dönemi boyunca kurduğu ve güçlendirdiği “ittifak” kalıbındaki dönüşüm şeklinde bakmak daha açıklayıcıdır. Bir meslek grubu olarak ele aldığı köylülükle Cumhuriyet devleti, tarıma özgü “korporatist” bir ilişki örüntüsü geliştirmiştir. Finansman, kredi, üretim girdileri ve ürün fiyatını düzenleyen rakipsiz kurumsal mekanizmalar inşa edilmiş; yarı-kamusal nitelikte (büyük) çiftçi örgütlenmesi gerçekleştirilmiş; örgütsel içirme hamlesi, kooperatif ve birliklerle çeşitlendirilerek köylere uzanmış ve tüm bu kanallar, köylüyü bir ağ gibi kuşatmış ve içermiştir.

Devlet, önemli siyasal sonuçları da olan bu korporatist içirme ilişki kalıbını son onlu yıllarda kırmaya ve yerine seçici klientalist ilişki örüntülerini inşa etmeye başlamıştır. Tarımsal üretici olarak değil, kırdan yaşayan nüfus olarak köylüler, devletin çok yönlü ancak küçük çaplı fon aktarımına muhataptır. Bunlar yoksul kır nüfusunu köyde tutan işleviyle Dünya Bankası’nın “sosyal riski azaltma” yardımlarını andırmaktadır. Bunun dışında en belirgin fon aktarım mekanizması, belli bir süre için “doğrudan gelir desteği” adıyla sürmüş, alan araştırmasının gerçekleştiği dönemde ise köylülerin büyük bir dikkatle izledikleri ürün destek primleri rakipsiz kalmıştır. Klientalist ilişki kalıbının korporatist içirmeden en belirgin farkı, köylüyü piyasa gereklerine karşı korumadığı gibi, tam tersine, aktardığı küçük çaplı nakit fonla, piyasadan bir tüketici olarak kopmamasını sağlamaktır.

Klientalist ilişki kalıbı muhatap olarak karşına toprak mülkiyetine sahip köylüyü almaktadır. Ürün destek primlerinde kiracılık ilişkisi de devrededir.

Köylü, doğrudan gelir desteği döneminde sahip olduğu arazi miktarını tapusuyla belgelemek suretiyle bu destekten yararlanmıştır. Bu desteğin kırsal arazi ve daha da önemlisi güç sahipleri tarafından nasıl kötüye kullanıldığı hakkında her köyden onlarca öykü dinlemek mümkünse de, bunun koşullarını hazırlayıp kolaylaştırıcısı olanların da aynı köylüler olmadığı açıktır. Ürün teşvik primi de aynı şekilde, yine tarımsal üretim desteği değildir; prime hak kazanacak birim (dönüm) miktardaki nihai ürünün satış belgesini (fatura), arazi tapusuyla birlikte beyan etmek suretiyle hak kazanılan bir destek türüdür. Bu destek türünden haksız yere yararlanma eğiliminin yaygınlığı konusunda genel bir kanı mevcuttur. Doğrudan gelir desteğinden bu anlamda tek farkı, daha ‘organize’ bir işlemi gerektiriyor olmasıdır. Teşvik prim olanaklarından haksız şekilde yararlanma eylemi, ilgili tüm tarafların sessiz onayı ile sürmektedir. Kırsal klientalizm, tarımsal korporatizm gibi sürdürülebilir olanakları güçlü bir ilişki örüntüsü değildir; yaşanan finansal kriz, bu önermenin kısa bir zaman diliminde test edilmesinin de koşullarını yaratmıştır.

Türkiye tarımı, üretici güçlerin gelişmişlik seviyesi ile mevcut tarım arazilerinin mülkiyet yapısı arasında gittikçe derinleşen çelişkiyle sarsılmaktadır. Tarıma açılmamış kamu arazilerinin çeşitli mekanizmalarla el değiştirmesi ile kuşatılan bu çelişki iki yönde basınç uygulamaktadır: Bunlardan ilki, tarım arazilerinin arsalaşması eğilimi; diğeri ise, tarımsal arazilerin toplulaşması eğilimidir. Toprağın sermayeleşmesi ve yeniden-sermayeleşmesi olgusunun veçheleri olarak da görülebilecek bu eğilimlerin belirlenimi altında Türkiye’de köylülüğün Cumhuriyet’in hiçbir döneminde olmadığı ölçüde siyasallaşmakta olduğu da özenle not edilmelidir.

Dipnotlar

1. Yazının bu bölümü büyük ölçüde bu yıl yayımlanan kitabımın sonuç bölümünden alınmıştır. Kitap için bkz. Metin Özügürlü (2011) Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı: Türkiye’de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler, Ankara: Nota Bene Yayınları, (s. 115-120).
2. Henry Bernstein’in 1970’lerde geliştirdiği “yeniden-üretim sıkıştırması (reproduction squeeze)” tezini bana anımsatan Hocam Profesör Mehmet Ecevit’e yeri gelmişken teşekkür etmek isterim.●

TARIM POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİMİN SAĞLIK ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Çiğdem ÇAĞLAYAN

Doç., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD Öğretim Üyesi

Giriş

Tarım insanların beslenme, giyim gibi en temel gereksinimlerini karşıladığı için vazgeçilmez bir faaliyet alanıdır. Bu nedenle tarım ve sağlık arasında birbirini etkileyen bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki alanlarından ilki tarımsal faaliyetlerin gıda üretimi ve arzını belirleyerek toplum beslenmesini etkilemesidir. Tarım ve sağlık arasındaki diğer bir ilişki alanı tarımsal faaliyetlerin çevre sağlığı üzerindeki etkileridir. Bunların yanısıra tarımsal faaliyetler ülkemizde önemli bir gelir ve istihdam alanıdır. Kuşkusuz bu alanda çalışanların sosyoekonomik düzeyini etkileyen her türlü değişiklik, sağlık düzeylerini de etkileyecektir. Tarımsal faaliyetlerin doğrudan sağlık üzerine etkili olduğu bir alan da tarım çalışanlarında görülen sağlık sorunlarıdır. Bu şekilde değerlendirildiğinde tarım alanındaki gelişmelerin ve uygulanan politikaların toplum sağlığını doğrudan ilgilendiren önemi olduğu açıktır.

Bu yazının amacı, tarım ve sağlık ilişkisi üzerinden uygulanan tarım politikalarının mevcut ve olası sağlık etkilerini geniş bir çerçeveden değerlendirmektir. Yazının ilk bölümünde tarım ve sağlık etkileşimine değinildikten sonra kısaca tarım politikalarındaki değişimden bahsedilecektir. Sonraki bölümlerde tarım politikalarındaki değişimin mevcut ve olası etkileri kavramsal çerçevede belirtilen dört temel alan üzerinden tartışılacaktır.

Tarım ve Sağlık Etkileşimi İle İlgili Kavramsal Çerçeve

Tarımsal faaliyetlerle, sağlık arasında birçok yönden ilişki kurmak olasıdır. Şekil-1'de bu ilişkinin kurulduğu temel alanlar gösterilmiştir.

Tarım; insanların hayvansal, bitkisel ve diğer maddelere olan gereksinimlerini karşılamak için planlanmış değişik üretim sistemlerini kapsayan geniş bir terimdir. Tanımda da belirtildiği gibi insanların beslenmesi için gerekli gıdaların üretimi tarım-sağlık ilişkisinin en öncelikli alanı olarak öne çıkmaktadır. Beslenme ve gıda alımı sağlığın en önemli belirleyicilerinden biridir (2). Bu nedenle bir toplumun beslenme politikalarının, gıda güvencesini, gıda üretimi ve arzını, gıdaların ulaşılabilir olmasını ve gıda güvenliğini sağlaması gereklidir (3). Tüm bunların ilk koşulu ise sağlıklı tarım politikalarının oluşturulmasıdır.

Tarım-sağlık ilişkisinde ele alınması gereken diğer bir temel alan tarım uygulamalarının çevresel etkileridir. Doğal yöntemlerle yapılan tarımsal üretimden, yapay gübrelerin, makinelerin, hormonların, genetiği değiştirilmiş tohumların kullanıldığı endüstriyel tarım daha doğru bir deyişle kapitalist tarım uygulamalarına geçiş, beraberinde çevresel sorunları gündeme getirmiştir. Verimliliği arttırmak için artan gübre, pestisit, hormon vs. kullanımı kısa sürede toprak, su kirliliklerinden,

bioçeşitlilikte azalmaya kadar pek çok olumsuz etkilere neden olmuştur.

Günümüzde çalışanlar için tarım, en tehlikeli işkollarından biri olarak nitelendirilmektedir. Tarım işçileri işle ilgili akciğer hastalıkları, deri hastalıkları ve kimyasal kullanımı ve uzun süre güneşe maruz kalma ile ilişkili bazı kanserler, kas iskelet sistemi sorunları, pestisit zehirlenmeleri gibi sağlık sorunları nedeniyle yüksek risk altındadır (4). Bunların yanı sıra ülkemizde yaygın olan mevsimlik, gezici ve geçici tarım işçileri çalışma koşullarının ağırlığı, sosyal haklarının yokluğu, kötü barınma koşulları, trafik kazaları gibi nedenlerle daha fazla sağlık sorunu yaşamaktadırlar (5).

Sosyoekonomik nedenler sağlığın en önemli belirleyicilerinden biridir. Tarım ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir ekonomik faaliyet alanıdır. Türkiye’de istihdam edilenlerin yaklaşık %25 kadarı tarım sektöründe çalışmakta ve bu oran yıllar içinde gerilemektedir (6). Tarımda çalışmanın genel özelliklerine bakıldığında tarım sektöründe ücretli çalışma oranının oldukça düşük, çalışanların %50’sinin ücretsiz aile işçisi durumunda olduğu görülmektedir. Tarım kesiminde çalışanların önemli bir bölümü gizli işsiz durumundadır. Sektör kırsalda işgücüne katılan kadınların %90’ını istih-

dam ederken kadınların %80’i ücret almadan tarımda çalışmaktadır (7).

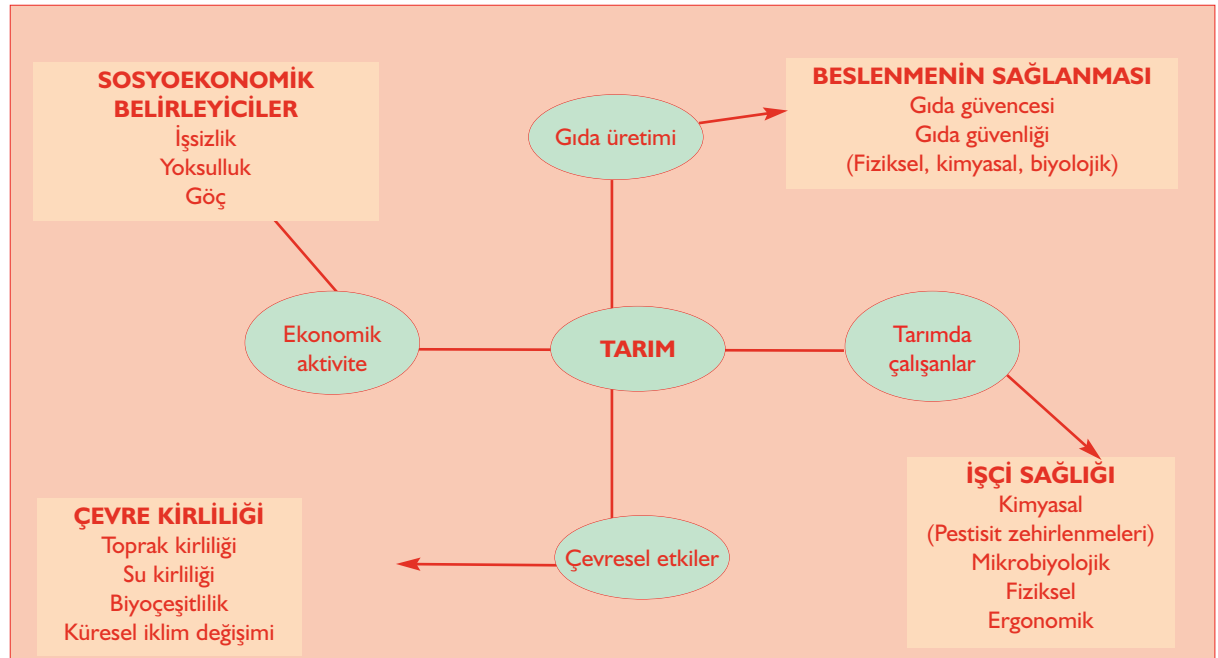
Tarım politikaları, yukarıda sayılan dört temel alan üzerinden sağlığı doğrudan ve/veya sosyoekonomik belirleyiciler üzerinden etkilemektedir.

Tarım Politikalarındaki Değişim

Tarımdaki politika değişimleri gerek dünyada gerekse ülkemizde çeşitli yönleri, etki ve sonuçlarıyla birçok alanda yıllardır tartışılmaktadır. Dolayısıyla tarım politikalarındaki değişimi açıklayan çok değerli yazarlar ve yapıtları bulunmaktadır (8, 9, 10). Bu nedenle burada yer alan saptamalar kısa bir özetten ileri olmayacaktır.

Dünya ekonomisi 1970’lerin başında küreselleşme olarak tanımlanan derin bir değişim geçirmiştir. Bu dönem en genel hatlarıyla sermayenin tüm dünyada yeniden yapılanmasının yeni biçimlerinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu kapsamda; finansal piyasalar kuralılaştırılmış, iktisadi yaşamın tüm yönleri “finansallaştırılmış”, ve uluslararası ticarete kuralılaşma artmıştır (8).

Neoliberal politikaların özü sermayenin özgürlüğünü ve akışkanlığını teşvik etmek ve devleti etkisiz hale getirmektir. Tarım politikalarının özünde de çok uluslu tarım şirketlerinin hem tarım

Şekil-1: Tarım ve sağlık ilişkisi

girdileri hem de tarımsal besinler açısından güçlerinin ve kontrollerinin artması tarım piyasalarının düzenlenmesi bulunmaktadır. Bu dönem ABD ve AB'deki yüksek tarımsal sübvansiyonların sürmesine rağmen küresel gıda ekonomisinde özelleşmeye doğru bir geçiş sürecidir (8).

Ülkemizde de son otuz yılda sürdürülen küreselleşme politikaları tarım alanında da uygulamaya girmiş, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa Birliği (AB) ile olan anlaşma ve politikalar doğrultusunda pek çok değişiklik yaşanmıştır (9,10).

Türkiye'de neoliberalizmin tarıma yönelik müdahaleleri 1980 yılından itibaren DB tarafından desteklenmiş ve bu dönüşüm için DB tarafından krediler açılmıştır. IMF ile 1999 yılında yapılan stand-by anlaşması ile de kapsamlı bir dönüşüm öngörülmüştür. Türkiye'nin neoliberal dönüşümü-ne yönelik müdahalelerden biri de Avrupa Birliği ile yürütülmeye başlanılan tam üyelik müzakereleridir. Bu müzakereler kapsamında ortak tarım politikası benimsenmiştir (9).

Bu değişimler, kalkınma planlarında ve 30.11.2004 tarih ve 2004/92 sayılı Yüksek Planlama Kurulu raporunda tarım politikalarına ilişkin temel ilkeler açısından AB Ortak Tarım ve Balıkçılık Politikalarına Uyum ve DTÖ Tarım Anlaşmasının esas alınacağı şeklinde açıkça ifade edilmektedir (11,12).

AB, DTÖ, DB ve IMF'nin direktifleri doğrultusunda 1980'den sonra Türkiye'nin tarım politikasında adım adım gerçekleştirilmek istenen değişiklikler şöyle sıralanabilir:

1. Destekleme kapsamını daraltmak
2. Girdi sübvansiyonunu düşürmek
3. Doğrudan Gelir Desteği (DGD) Sistemi'nin uygulanması
4. Liberal politikalarla dış ticareti özendirmek
5. Devlete ait destekleme alımı yapan kurumları ve tarım destekleri ve finansmanının devlete olan yükünü azaltmak
6. Taban fiyat uygulamalarını kaldırmak
7. Tarımsal KİT'leri özelleştirmek
8. Tarım Satış Kooperatiflerine sağlanan desteği azaltmak ve giderek kaldırmak
9. Tarımsal kredi faizlerini yükseltmek

10. Sulama gibi kamu yatırımlarından yararlanılardan maliyeti tahsil etmek (10).

Kapitalist Tarımın Özellikleri

Çok uluslu tarım şirketlerinin ve gıda sanayicilerinin istekleri doğrultusunda şekillenen tarım politikalarının etkilerini değerlendirebilmek için öncelikle kapitalist tarımın özelliklerini tanımlamak yararlı olacaktır.

Kapitalist tarımın sanayi üretiminden bir takım farkları bulunmaktadır ve bu farklılıklar tarım kapitalistleri tarafından bir engel olarak tanımlanmaktadır. Kapitalist tarımdaki engellerden ilki, imalat sanayinde doğadan çıkarılmış malzeme dönüştürülürken, çiftçilikte doğa dönüştürülür, dolayısıyla doğal çevrenin ve ekolojik süreçlerin belirsizlikleri ve bunların üretimi nasıl etkileyeceği sorunuyla karşılaşılır. Bir diğer nokta, sanayi üretiminden farklı olarak tarımda üretim zamanı, işgücü zamanını geçer (toprağın hazırlanması, ekim, çapalama vs.), çünkü bitki ve hayvanların doğal bir büyüme ritmi vardır. Bunun anlamı, hasattan veya hayvanların kesime hazır olmasından önce sermayenin bağlanmasıdır. Bu engelleri aşmak için modern kapitalist tarımın eğilimi, tarımı sanayile benzer doğrultuda geliştirmektir. Bu amaçla, doğal süreçleri mümkün olduğunca basitleştirmek, standartlaştırmak ve hızlandırmak gereklidir. Tarımsal gıda sanayicileri tarafından geliştirilen teknolojik yeniliklerin amacı, hem bitki, hem hayvan verimini artırmak daha hızlı olgunlaşmalarını sağlamak ve bu süreçlerin sonuçlarını aşağıdaki uygulamalarla öngörülebilir hale getirmektir (8).

Bunlar:

Toprak	gübreler
Zararlı otlar	bitki öldürücüler
Parazitler	insektisitler
İklim	sulama, seralar
Bitki özellikleri	daha hızlı büyüyen çeşitler, erken hasattan sonra yapay olgunlaşma
Hayvanlar	yoğun bitki yemleri, büyüme hormonları vs.

Bu uygulamalar sonucunda bitkisel üretimde, tarımsal ekosistemlerden, gübreler ve diğer kimyasalların artarak kullanıldığı "sürekli akış" sistemlerine gelinmiştir. Bu süreçlerin sonunda verimsizleşen topraklarda herhangi bir şey

yetiştirmek için artan kimyasallar gerekmektedir, yoğun kimyasallaşma toprak ve su kirliliğine yol açmakta insanlar bu yoğun kimyasalları tüketmektedir (8).

Hayvansal üretimde ise endüstriyel hayvan çiftliklerinin hayvanları besleme operasyonları söz konusudur. En kısa sürede daha çok biftek, domuz veya tavuk eti elde etmek için hayvanlar mümkün olabilen en dar alanlara kapatılmaktadır. Hayvanın gövdesi, yoğunlaştırılmış yemleri ve büyüme hormonlarını ve bu biçimde kapatıldıkları için hastalık risklerine karşı yüksek düzeyde verilen antibiyotikleri emecek bir vasat durumundadır. Tavukçuluk sanayileşmiş tarımın en çarpıcı örneğidir, çünkü standartlaşmış bir tavuk “fabrikası”, kapalı ve kontrollü iç çevresiyle birlikte tamamen taşınabilir niteliktedir. Böylelikle sermaye toprağa veya yöresel sınırlamalara bağlı olmaktan “kurtulmuş” olmaktadır (8).

Kapitalist Tarımın Sağlık Etkileri

Kapitalist tarımın yapısı özellikle beslenme ve çevreye olan etkilerinin yoğun biçimde tartışılmasına neden olmaktadır. Yoğun kimyasal kullanımı, yiyeceklerin üretilme ve işlenme biçimleri nedeniyle, besin değerlerinin azalması ve bir çok yiyecekte toksik kimyasalların düzeyinin artması gibi sorunlara neden olmaktadır. “Sanayileşmiş” gıda işleme süreçlerinin zehirli kimyasalların artan kullanımı ve hızla ayaküstü yenen abur cubur yiyeceklerin düşük besin değerleri nedeniyle aşırı şişmanlık ve bununla ilgili hastalıkların yaygınlaşmasına aynı zamanda açlık ve kötü beslenmenin sürmesine neden olmaktadır.

Toplum beslenmesi üzerine etkileri

Bir toplumdaki beslenme politikalarının gıda üretimi ve arzını, gıdaların ulaşılabilir olmasını ve gıda güvenliğini sağlaması gerektiğini belirtmiştik. Gıda üretimi açısından bakıldığında, endüstriyel tarım uygulamaları ile üretimdeki beklenmedik artışlara karşın dünyadaki açlık sorunu henüz çözülebilmiş değildir. Dünya Gıda ve Tarım Örgütü(FAO)’nın verilerine göre dünyada 2010 yılında yaklaşık bir milyar insan açtır ve bunların büyük çoğunluğu Asya ve Pasifik Bölgesi ile Afrika’da bulunmaktadır. Bu bölgelerde açlık prevalansı %35 ve üzerindedir. Bununla birlikte

gıda fiyatları giderek artmakta 2002-2004 yıllarında 100 olan gıda endeksi 2011 yılının başlarında 240 düzeyine yaklaşmaktadır (13). Bu noktada uygulanan neoliberal tarım politikaları nedeniyle tarımsal malların vadeli ticaretinin yani finansallaşmanın sonucunda spekülasyonların dünya gıda fiyatları artması üzerinde etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Öte yandan tarım şirketleri için biyo-yakıt üretiminin daha kârlı olması nedeniyle insani tüketim amaçlı tahıl üretiminin azalması da gıda fiyatlarının artmasına yol açmaktadır (8).

Türkiye’deki gıda üretimi verilerine bakıldığında tarımda kendi kendine yeten ülke konumundan uzaklaştığı görülmektedir. Geleneksel tarım ürünlerinin ihracatı son yıllarda ciddi ölçüde bir azalma, aynı ürünlerde ithalat ise artış eğilimindedir. Tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı, 1980’li yılların başında %60’a yakın iken son yıllarda %10’un altına düşmüştür (7). Yine TÜİK’in yayınladığı bitkisel üretim kesin sonuçlarına göre 2010 yılında bir önceki yıla göre tahıllar, sebze ve meyve ürünleri üretimde azalış göstermiştir. Tahıl ürünleri üretim miktarları bir önceki yıla göre %2,5 oranında azalarak yaklaşık 32,7 milyon ton, sebze ürünleri üretim miktarı bir önceki yıla göre %2,9 oranında azalarak yaklaşık 26 milyon ton ve meyve ürünlerinin üretim miktarı bir önceki yıla göre %0,1 oranında azalarak yaklaşık 16,6 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (14).

Türkiye’de hayvansal gıda üretimi açısından bakıldığında yine son yıllarda üretim seviyesinin yeterli düzeyde olmadığı hatta yetersiz beslenmeyi düşündürecek ölçüde düşük olduğu belirtilmektedir. Dünya ortalaması (75,3 g/kişi/gün) ile karşılaştırıldığında Türkiye’de toplam protein üretimi (95,4 g/kişi/gün) daha yüksek iken AB (108,5 g/kişi/gün) ve ABD’den (114,0 g/kişi/gün) düşüktür. Bunun yanı sıra hayvansal kökenli protein üretiminin dünya ortalaması 28,7 g/kişi/gün, AB 65,6 g/kişi/gün ve ABD’de 73,8 g/kişi/gün düzeyinde iken Türkiye’de 21,3 g/kişi/gündür ve bu miktar 1980 yılındakinden (25,8 g/kişi/gün) daha geri düzeydedir. Benzer durum günlük kişi başı toplam enerji miktarları ve hayvansal kökenli enerji miktarlarında da görülmektedir. Türkiye’de günlük kişi başı toplam enerji miktarı 3357 kalori iken dünya ortalaması 2804 kalori düzeyindedir. Ancak hayvansal kökenli enerji üretiminde Türkiye 318,3

kalori düzeyinde iken dünya ortalaması 468,3, kalori, AB 1084,9 kalori ve ABD 1047 kaloridir (15). Dünya Gıda ve Tarım Örgütü'nün verilerine göre, Türkiye'de kişi başına günlük enerji alımına yetecek gıda arzı bulunmaktadır. Ancak gerek günlük alınan enerji miktarının gerekse protein miktarlarının büyük bir kısmını bitkisel kökenli gıdalar oluşturmaktadır (3).

Türkiye'de gıda tüketimi, beslenme ve sağlık konusunda güncel veriler bulunmamaktadır. Sağlık Bakanlığı 2010 yılında Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması başlatmış ancak henüz sonuçları yayınlanmamıştır. Mevcut verilere göre ülkemizde Türkiye genelinde gıda tüketimine bakıldığında, tahıl ve tahıl ürünlerinin tüketimi ilk sırada yer almaktadır. Tahıl grubu tüketimini takiben ikinci sırada sebze tüketimi gelmektedir. Et ve et ürünlerinin protein açısından çok önemli gıda maddeleri olmasına rağmen Türkiye genelinde tüketim yüzdesi diğer gıda gruplarının tüketimleri içerisinde sadece %3'tür (3).

Gıda güvencesi, bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan erişimleri ve sürdürmeleri durumudur (3). Gıda güvencesizliği, bir başka deyişle gıdaya ulaşmadaki eşitsizlikler sağlığın toplumsal belirleyicilerinden biridir. Gıda harcamalarının toplam hane giderlerine oranı gıda eşitsizliğinin iyi bir göstergesi olup, gelirin büyük bir kısmının gıda harcamalarına ayrılması hanehalkının yeterli gıdayı sağlamakta sorun yaşadığı anlamına gelmektedir (2). Buna göre Türkiye'de bölgelere göre gıda harcama oranlarının en yüksek olduğu coğrafya %33,1 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi olup bunu %29,2 ile Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi %27,1 ile Orta Anadolu ve Batı Karadeniz Bölgesi izlemektedir (16). Yine yüzde yirmilik gelir gruplarına göre gıda harcamalarına bakıldığında en yoksul %20'lik grubun gıda harcaması oranı %40 en üst %20'lik grupta ise %19,3'tür. Diğer bir gösterge olarak, gıda grupları itibarıyla gıda harcamalarının gelir dilimlerine dağılımı incelendiğinde gelir dağılımının en alt %20'lik bölümüne inildikçe hububata dayalı ürün, şeker ve yağ ile çay-kahve tüketim harcamalarının arttığı saptanmıştır (3).

Bu durum göstermektedir ki düşük gelirli aileler her ne kadar gelirlerinin önemli bir kısmını gıda harcamalarına ayırmış olsa da elde ettikleri besinler vitamin ve mineralden zengin sebze ve meyve gibi gıdalardan çok, yüksek yağ ve şeker içeren besinlere harcama yapmaktadırlar. Genelde ucuz, yüksek enerjili gıdalar yoksulların alım gücünün yettiği ana gıdalardır. Gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. İngiltere'de düşük gelirli aileler daha az sebze ve meyve, balık ve tam tahıllı gıdalar tüketirken, rafine tahıl, şekerli gıdalar ve yağlı besinleri daha çok tüketme eğilimindedirler. İngiltere'de yapılan başka araştırmalarda düşük gelirli, üçten fazla çocuğu olan ailelerde ve tek ebeveyne sahip çocuklarda C vitamini, folat, demir, çinko ve magnezyum alımının gereken değerlerin altında olduğu saptanmıştır. Nüfusun en yoksul yüzde yirmilik diliminde yaşayan ailelerde 15 yıllık dönemde C vitamini alımı %23, beta karoten alımı %47 azalmıştır (2).

DSÖ'nün az şekerli besinlerin tüketilmesi ve rafine şeker tüketiminin kısıtlanmasına yönelik önerilerine karşılık Dünya Şeker Birliği bu önerilerin asılsız bilimsel temellere dayandığını belirtmiş ve ABD'nin DSÖ'ye yaptığı bağışların kesilmesi gündeme gelmiştir. ABD'de tarım sanayi içinde şeker sanayi, en yüksek bağışçılardan biridir ve DB'nın bir raporuna göre şeker siyasetal müdahalelere en açık metadır. Şeker sanayinin satış ve pazarlama modelleri besin tüketimi profilinde ayrıca önemlidir. Tüm gıda reklamlarının yarısından fazlasını şeker, şekerli kahvaltılıklar ve ayaküstü gıda (fast-food) restoranlarının yer aldığı saptanmıştır. Dolayısıyla reklamı en çok yapılan yiyecekler yağ ve şeker bakımından zengin, mikrobisinerce zayıf gıda olma eğilimindedir (2).

Beslenme ile ilgili diğer bir sorun da gıda güvenliğidir. Günümüzde sanayileşme ve kitlesel üretim, daha uzun ve daha karmaşık gıda zincirlerinin oluşumu, fast-food gıda tüketimi, sokak satıcıları, ihrac artışı gıdalar ve uluslararası ticaret ve turizm ilişkilerindeki artış gibi nedenlerle gıda güvenliğini etkileyen pek çok tehlike oluşmaktadır (3).

Güvenli gıda; amaçlandığı biçimde hazırlandığında, fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikleri itibarıyla tüketime uygun olan ve besin değerini kaybetmemiş gıda maddesi olarak

tanımlanabilir. Gıdalarda güvenliği tehlikeye sokan biyolojik, kimyasal ve fiziksel etkenler bulunabilmektedir. Biyolojik tehlikeler; bakteriler, virüsler, parazitler, küf ve toksinlerdir. Kimyasal tehlikeler; pestisitler, veteriner ilaçları, endüstriyel kontaminantlar, gıda katkı maddeleri ve gıda işleme sırasında oluşan toksik maddelerdir. Fiziksel tehlikeler ise gıdalarda bulunan yabancı maddeler ile radyoaktivitedir (3).

Besinlerden kaynaklanan hastalıkların çoğu endüstriyel tarım, kitlesel üretim ve uzak nakliye masraflarıyla ilişkilidir (2). Tarımsal verimi arttırmak amacıyla kullanılan, bitki geliştirici kimyasallar, pestisitler, hayvanlarda kullanılan antibiyotik ve hormonlar besin güvenliğini tehlikeye sokmaktadır.

Pestisitler, insan ve hayvan vücudu ile bitkiler üzerinde veya çevresinde yaşayan, besin kaynaklarının üretim, depolanma ve tüketimi sırasında besin değerini düşüren ya da zarara uğratan böcek, kemirici, yabancı ot, mantar gibi canlı formlarının yıkıcı etkilerini azaltmak için kullanılan kimyasal maddelerdir. Dünyada tarım ilacı üretimi 3 milyon ton, yıllık satış tutarı ise 25-30 milyar ABD Doları arasında değişmektedir. Dünya pestisit pazarında tonaj olarak yılda %1 civarında bir büyüme beklenmektedir. Türkiye’de tarım ilacı tüketimi ortalama 33.000 tondur. Bu miktarın %47’sini insektisitler, %24’ünü herbisitler, %16’sını fungusitler, %13’ünü de diğer gruplar oluşturmaktadır. Türkiye’de pestisit kullanımı diğer ülkelere göre daha düşük düzeyde bulunmasına karşılık, ihraç ettiği gıda ürünlerinde pestisit kalıntısı yönünden uygun bulunmayan parti sayısı oldukça fazladır. AB ülkelerine gıda ihraç eden ülkeler arasında örneğin Hollanda’da pestisit kullanımı 13.8 kg/ha buna karşılık uygun bulunmayan parti sayısı 63 iken Türkiye’de pestisit kullanımı 0,7 kg/ha ve uygun bulunmayan parti sayısı 309 olarak saptanmıştır. Uygun bulunmama nedeni olarak 60 partide pestisit kalıntısı, 203 partide toksin kalıntısı, 46 partide diğer kalıntılar (Sudan boyası, küf, böcek vs.) olduğu saptanmıştır (17).

Pestisitlerin akut ve kronik sağlık etkileri bulunmaktadır. Akut olarak en önemli etkisi pestisit zehirlenmeleridir. Orijini kaza ya da intihar amaçlı olabilen pestisit zehirlenmeleri, tüm dünyada yaygın

önemli bir hastalık ve ölüm sebebidir. Dünyada yılda yaklaşık 3 milyon ciddi akut pestisit zehirlenmesi olduğu tahmin edilmekte, bunların 220.000’den fazlası ölümlle sonuçlanmaktadır. Ülkemizde pestisit zehirlenmeleri ile ilgili ayrıntılı istatistik veriler bulunmamakla birlikte Ulusal Zehir Danışma Merkezi 2008 Yılı Çalışma Raporu Özeti’ne göre 2008 yılında görülen 80 bin kadar zehirlenme olgusunun %8.34’ü tarım ilaçları nedeniyle oluşmuştur. Pestisitler kronik olarak ise sinir sistemi ve endokrin sistemi üzerine toksik etkiler, karaciğer harabiyeti, konjenital defektler, solunum ve kardiyovasküler sistem etkileri ve kanserojenik etkileri sayılabilmektedir (18,19).

İntansif hayvancılık uygulamaları sonucunda da hayvanlarda büyümeyi artırıcı maddeler ile antibiyotik kullanımı artmış, bu ise hem hayvan sağlığını hem de insan sağlığını tehdit etmiştir. Örneğin 1985 yılında ortaya çıkan Deli Dana Hastalığını meydana getiren etkenin, Scrapie (koyun ve keçi sinir sistemi hastalığı) hastalığından ölen koyunların kadavra unlarının ucuz protein kaynağı olarak sığır besisinde kullanılan kesif yemlere katılması sonucu ortaya çıktığı bilinmektedir. Sığır besisinde kullanılan sentetik anabolizanlardan, stilbelinler grubunun insanlarda kanserojen ve gen yapısını bozan etkileri olduğu da bilinmektedir (20).

Yumurta tavuklarının beslenmesinde kümes hayvanlarının mezbaha kalıntılarının yeniden işlenip kullanılması sonucunda bu tavuklardan elde edilen yumurtalarda salmonellaya rastlanılmıştır. Yine besin maddesi olarak etinden faydaladığımız hayvanların yem ve sularına, hastalık ve parazitlerden korunabilmeleri için, düzenli olarak antibiyotik katılmaktadır. Bu ise insanlarda antibiyotik direncine yol açmaktadır (20,21).

Son zamanlarda hayvan beslemede yem olarak verilen soya ve mısırın genleri değişikliğe uğratılmaktadır. Genleri değiştirilen bu bitkilerden sağlanan yemlerle beslenen hayvanlardan elde edilen hayvansal ürünlerin insanlar tarafından tüketilmesinin insan sağlığına zararları olup olmadığı, uzun vadeli etkileri, çevreye ne derece zarar verebilecekleri henüz kesin olarak bilinmemektedir (20).

Hayvan “fabrikaları” aynı zamanda gıdalardan bulaşan birtakım enfeksiyon hastalıklarının (Sal-

monella, Listeria ve toksijenik E. Coli, gibi) ortaya çıkmasına ve yayılmasına da neden olmaktadır (21). Son günlerde Avrupa'da görülen toksijenik E. Coli'ye bağlı görülen enfeksiyonlar bu duruma en güncel örnektir. İlk olarak 1975'te ABD'de tespit edilen toksijenik E. Coli'nin en yaygın streotipi olan E.Coli O157, yeterli pişirilmemiş hamburgerlerin yenmesiyle gastroenterit salgınlarına yol açmıştır. Ancak 1993'de, birçok eyaletteki fast-food restoranlarda yetersiz pişirilmiş hamburgerlerin tüketiminden kaynaklanan, toplam 732 kişinin etkilendiği, bunlardan 195'inin tedaviye ihtiyaç duyduğu, 4 çocuğunda öldüğü salgından sonra, E. Coli O157:H7'den kaynaklanan gıda zehirlenmeleri daha büyük bir önem kazanmıştır. ABD'de her yıl yaklaşık 20.000 adet enfeksiyon vakası ve 250 adet Hemolitik Üremik Sendrom (HUS) ve çeşitli komplikasyonlara bağlı ölümler görüldüğü bildirilmektedir (22).

Gıda nedenli hastalıkların son yıllarda artış gösterdiği bildirilmektedir. DSÖ Avrupa Bölge Ofisinin verilerine göre gıdalardaki mikrobiyal bulaşın %52-70, kimyasal bulaşın %48,5-62,5 civarındadır (23). Tablo-1'de gıda kaynaklı hastalıkların etkenleri özetlenmiştir.

Çevre sağlığı üzerine etkileri

Kâr ve birikim dürtüsüyle gerçekleştirilen kapitalist tarım uygulamaları sonucunda çevresel etkiler de yoğun bir biçimde artmaktadır. Bu etkilerin ilk örnekleri 1960-70'li yıllarda Güney Asya Ülkelerinde "Green Revolution" Yeşil Devrim adıyla bilinen intansif tarım uygulamalarıyla görülmeye başlanmıştır. Yoğun gübre ve pestisit kullanımına bağlı olarak toprağın organik yapısının değişmesi, topraktaki mikro ve esansiyel besin-

lerinin azalması ve verimliliğin azalması, bu nedenle daha fazla gübre kullanımı sonucu tarım girdilerinin artması, insektisitlere karşı hızla direnç geliştiren yeni biotiplerin ortaya çıkmasıyla oluşan salgınlar ortaya çıkmıştır. Pestisit kullanımı balık üretimini de etkilemiş Hindistan ve Bangladeş'te olmak üzere balıklarda %60-75 oranında azalma görülmüştür. Aynı toksik etkilene kurbağalarda da yaşanmıştır. Sarus turnaları ve leylekler gibi kuşlar da besin kaynaklarının kaybolmasına bağlı yok olmaktadır (24).

Çevresel kirliliğin yanı sıra insan sağlığı da olumsuz olarak etkilenmiştir. Tarımdaki gübre kullanımı sonucunda su kaynaklarının kontaminasyonuna yol açmaktadır. Kansere dahil bir çok hastalık içme sularına gübreler yoluyla karışan nitratlar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Pek çok hayvan deneyinde gübrelerde bulunan nitroz bileşiklerin mide, karaciğer, özefagus ve mesane kanserlerine yol açtığı gösterilmiştir. Sri Lanka ve Hindistan'da tarımsal alanların bulunduğu bölgelerde bu kanserlerin insidansında artış gözlenmiştir (24).

Ayrıca azotlu gübreler mavi bebek sendromu olarak adlandırılan methemoglobineminin en önemli nedenlerinden biridir. ABD ve Macaristan'da pek çok ölüm bildirilmiştir. Hindistan'da içme sularında DSÖ limitlerinin %20-50 üzerinde gibi yüksek düzeylerde nitrat olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (24). Kısacası yeşil devrimin uygulandığı ülkelerde, büyük çevresel maliyetlere ve sağlık sorunlarına yol açmıştır.

Genel olarak kapitalist tarım uygulamaları sonucunda ortaya çıkan çevresel etkiler şu şekilde özetlenebilir.

Toprak degradasyonu: Kötü tarım uygulamaları yüzünden 2. Dünya Savaşı'ndan beri 550 milyon

Tablo-1: Gıdalardan bulaşan hastalıkların etkenleri

Nedenler	Örnekler
Dışsal (Ekstresek) Nedenler	Dioxinler, polykorlu bifeniller, ağır metaller, CD, Hg, Pb, pestisit kalıntıları, veteriner ilaç kalıntıları
• Kimyasal Etkenler • Biyolojik Etkenler	Bakteriler (Salmonella Listeria ve toksijenik E. Coli gibi), Helminthler, Protozoa (Giardia), Virus (HAV, Norwalk) Mantar ve miko toksinler, prion
İçsel (İntrensek) Etkenler (Doğal toksinler ve antinutrisyonel etkenler)	Oksalik asit (ispanakta), alkaloidler, solanin, dioskorin (patateste), siyanid (lima fasulyesi), hemaglutinin (kırmızı fasulye), proteaz inhibitörleri (baklagiller), fitik asit (kepek), amatoksin, psilosibin ve diğerleri (zehirli mantarlar)

Kaynak: Food and health in Europe: a new basis for action. WHO regional publications.

hektar toprak zarar görmüştür ki bu alan bugün kullanılan tüm tarım topraklarının %38'idir. BM tahminlerine göre her yıl toprakların %1'i eroze olmaktadır. Ayrıca yoğun makineleşme, toprak yapısını yıkıma uğratmakta ve toprağın beslenmesini sağlayan yararlı organizmaları öldürmektedir. Bunların yanı sıra sulu tarım uygulamaları da toprak degradasyonuna ve kirlenmesine yol açmaktadır.

Su kaynaklarının azalması ve kirlenmesi: Tarımsal uygulamalar su kaynaklarını iki yolla etkilemektedir. Sulu tarım alanları yüzey sularını kullanmakta ve tarım uygulamaları yüzey sularını kirlenmektedir. Böylece kullanılabilir su miktarları azalmaktadır. Dünyadaki tüm suların üçte ikisi tarım alanlarında kullanılmaktadır. Dünyanın pek çok bölgesinde sulama nedeniyle yer altı su kaynakları hızla azalmaktadır. Sulamanın ekolojik sonuçlarından birisi de tuzlanmadır. FAO'ya göre sulanan toprakların %13'ü tuzlanmıştır ve %33'lük bir kısmı da değişik derecelerde etkilenmiştir. ABD'de sulanan alanların %28'inde Çin'de ise %23'ünde tuzlanma görülmüştür.

Gübreler: 1998 yılında tüm dünyada 137 milyon ton kimyasal gübre kullanılmış olup bunun %15 kadarı Amerika'da kullanılmıştır. Gübre kullanımı 1950-1998 yılları arasında tüm dünyada 10 kat artmıştır. Gübrelerin üçte biri azotlu olması nedeniyle aşırı nitrojen bitkisel çeşitliliği azaltmakta, toprağın asiditesini artırarak bitkilerin gelişmesini engellemektedir.

Pestisitler: Dünyada her yıl 3 milyon tonun üzerinde pestisit kullanılmakta olup bunlar 1600 den fazla farklı kimyasal içermektedir. ABD'de 1945-1989 arasında insektisit kullanımı 10 kat artmıştır. Çevresel etkileri yaygın olarak kuşlarda ve yararlı böcek popülasyonlarında azalmayı kapsar. Bu durum doğal dengeleri bozar. Ayrıca pestler hızla direnç geliştirmektedirler. 1950 de ilaca dirençli böcek türleri 20'nin altında iken, 1990'da 500'ün üzerindedir.

Enerji: Fosil yakıtlar endüstriyel tarımın en büyük girdilerinden biridir. ABD'de benzinin %17'i tarımda kullanılmakta olup, 1 kcal.lik gıda enerjisi için 3 kcal. yakıt kullanılır. Bazı gıdaların üretimi için gerekli tahmini enerji miktarları hesapları şöyledir; sebze için 575 kcal/kg, dondurulmuş sebzeler için 1815 kcal/kg, çikolata

için 18591 kcal/kg. 1969'da yapılan bir çalışmada işlenmiş gıdanın tüketiciye ulaşması için ortalama 1300 mil yaptığı hesaplanmıştır. Gıda sistemi ABD'de kullanılan enerjinin 1/3'ünden fazlasına ulaşmıştır.

Biyçeşitlilik: Tarımın varlığı biyoçeşitliliğe bağlı olmasına rağmen tarım biyoçeşitliliği tehdit etmektedir. Mono kültür tarım uygulamalarında genetik yöntemle elde edilen tohumlar zararlı ve hastalıklara karşı dirençsizdirler. Monokültürler doğal çeşitliliği de bozarlar. Filipinler Endonezya ve diğer gelişmekte olan ülkelerde %80'den fazla çiftçi modern pirinç çeşitlerini kullanmışlardır. Bu durum son 15 yıl içinde lokal pirinç türlerinin 1500'ünün ortadan kalkmasına yol açmıştır (21).

1930'lu yıllarda ABD'de melez mısırlarla, 1960'larda yeşil devrim ile, 1970'lerden sonra ulusötesi tohum firmalarının çeşitleriyle ve 1980'lerden sonra ise genetiği değiştirilmiş ürün çeşitlerinin üretimi ile başlayan süreç hızlanarak dünyada biyoçeşitliliği yok etmektedir. FAO'nun 150 ülke raporuna dayanarak yayınladığı çalışmaya göre son yüzyılda dünya biyolojik çeşitliliğinin yaklaşık %75'i kaybolmuştur (25). Bir başka tehdit tohumlardaki tekelleşmedir. Bu gün dünyada 10 büyük şirket dünya ticaretinin %57'sini kontrol altında tutmaktadır. Büyük tohum şirketleri üreticileri her yıl tohum almaya zorlamaktadırlar. Tekelleşme arttıkça geleneksel tohum çeşitleri kaybolmaktadır (25).

Tarım işçilerinin sağlık sorunları

Kapitalist tarım uygulamaları nedeniyle aşırı pestisit kullanımı sadece çevresel değil aynı zamanda mesleki sağlık sorunlarına da yol açmaktadır. Tarım sektöründe görülen tüm iş kazalarının %14'ü ve ölümlü iş kazalarının %10'u pestisit ve diğer tarımsal kimyasallar nedeniyle olmaktadır (26). Ancak tarım işçilerinin tek sorunu kimyasal zehirlenmeler değildir. Günümüzde çalışanlar için tarım, en tehlikeli işkollarından biri olarak nitelendirilmektedir (4). Birçok ülkede tarımda görülen ölümlü iş kazaları diğer sektörlere göre iki kat fazladır. ILO verilerine göre dünyada her yıl meydana gelen 335 bin ölümlü iş kazasının 170 bini tarım sektöründe görülmektedir. Tarım işçilerinde en sık görülen mesleki hastalıklar, zoonotik enfeksiyonlar, işle ilgili akciğer hastalıkları, deri hastalıkları ve kimyasal kullanımı ve uzun süre güneşe maruz kalma ile ilişkili bazı

kanserler, kas iskelet sistemi sorunlarıdır (26). Bunların yanı sıra ülkemizde yaygın olan mevsimlik, gezici ve geçici tarım işçileri çalışma koşullarının ağırlığı, sosyal hakların yokluğu, kötü barınma koşulları, trafik kazaları gibi nedenlerle daha fazla sağlık sorunu yaşamaktadırlar (5).

Dünyada tarımda çalışan işçi sayısı 1.3 milyar olarak tahmin edilmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin işgücünün %10'undan azı tarımda çalışırken, gelişmekte olan ülkelerde %60'ı tarımda çalışmaktadır. Birçok ülkede tarım çalışanları ücretsiz aile işçisi durumundadır. Dünyada ücretli tarım işçisi sayısı 450 milyon'dur ve bu tüm çalışanların %40'nı oluşturmaktadır. Yine ILO tahminlerine göre dünyada 5-14 yaş grubunda ekonomik olarak aktif 250 milyon çocuğun %30'u tarımda çalışmaktadır. Çocuk işçiler gibi tarımda çalışanların çoğu hassas gruplar olup, topraksız gündelik çalışanlar, geçici ve gezici işçilerdir. Geçici çalışma nedeniyle güvencesiz ve sosyal haklardan

yoksun çalışmaktadırlar. ILO'nun 102 sayılı sözleşmesinde belirtilen sosyal güvenlik standartlarından bir veya daha fazlasına sahip tarım işçisi oranı %20'den azdır. Bu nedenle tarım işçilerinde görülen iş kazası ve meslek hastalıklarının büyük bir kısmı da bildirilmemektedir (26).

Sosyo-ekonomik belirleyiciler

üzerine etkisi

Neoliberal tarım politikalarının gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli etkileri, tarımda çalışan ve yukarıda da belirtildiği gibi küçük aile üreticisi konumunda olan üreticilerde yaşanmıştır. Bu etkiler küçük ölçekli tarım üreticilerinde, işsizlik, yoksullaşma, sözleşmeli çalışma, göç şeklinde kendini göstermiştir. Tarımda çalışan aktif nüfus oranı gelişmekte olan ülkelerde %30-90 arasında değişirken endüstrileşme ile bu oran %1-18'e düşmüştür (27).

Neoliberal tarım politikaları gelişmekte olan ülkelerde görece büyük toprak sahiplerinin yararına işlerken küçük çiftçiler giderek yoksullaşmışlardır. Destekleme kapsamının daraltılması ve sübvansiyonların düşürülmesi sonucu üreticiler yoksullaşmış ve üretim yapamaz duruma gelmişlerdir. Örneğin Türkiye'de 2000 yılında yoksul çiftçilerin öncelikle yararlanacağı iddiasıyla başlatılan DGD uygulamaları nedeniyle yoksul

Fotoğraf: Alparslan TÜRKAN

çiftçilerin büyük bir kısmı diğer destek biçimlerinde yoksun kalmış ve DGD sisteminden hedeflendiği gibi öncelikli olarak yararlanamadıkları için üretimden çekilmek zorunda kalmıştır. Çünkü DGD uygulamalarında 500 dekar kadar toprağı olan çiftçilere destek verilmesi, büyük toprak sahiplerinin de bu destekten yararlanmasına neden olmuş, ayrıca dekar başına verilen destek miktarının zaman içinde azaltılması nedeniyle de yoksul ve küçük çiftçilerin sistemden daha fazla yararlanması engellenmiştir. Sonuçta dağıtılan DGD ödemelerinin yarısı toprak sahiplerinin %17'si arasında paylaşılmış, küçük üretici ise üretim maliyetlerini karşılayacak bir destek sistemine sahip olamadığı için ya üretimden çekilmiş, ya ettikleri ürünü değiştirmiş ya da kendi topraklarında sözleşmeli çalışan işçi durumuna düşmüşlerdir (9). Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre, tarımın istihdamdaki payı 2004'te %34 iken 2010'da %25'e düşmüştür (28). 1995–2006 arası dönemde tarım sektöründeki istihdam hızla azalmış, buna karşılık sanayi istihdamı artışı sınırlı kalmış, bu artış daha çok hizmet sektöründe ortaya çıkmış ve enformel istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Son altı yıllık dönemde tarım dışındaki kayıtdışı işlerin artış hızı tarım dışı istihdamın artış hızının iki katıdır. Erkekler için tarım dışında yaratılan yeni işlerin %61'i ve kadınlar için %59'u enformel işlerdir (29).

Neoliberal tarım politikalarının tarımda çalışanlar üzerine bir başka etkisi de bağımsız karar verici durumunda olan çiftçilerin, sözleşmeli tarım uygulamaları nedeniyle tarım işçisine dönüşmeleridir. Sözleşmeli üretim yapan üretici, üretimi üzerinde kontrolü kaybetmekte ve kendilerine verilen talimat ve sözleşme koşullarını yerine getiren kişiler durumuna gelmektedirler. Dünyada sözleşmeli tarım uygulamaları, tarımsal üretimin %15'den fazlasını oluşturacak şekilde giderek yaygınlaşmıştır (27). Örneğin ABD'de toplam tarımsal üretimin yaklaşık %32'si, kasaplık piliç üretiminin ise neredeyse tamamı sözleşmeli hale gelmiş bulunmaktadır (8).

Bunların yanı sıra endüstrileşme sonucu, tohumdan tüketiciye uzanan gıda zincirinde yaratılan katma değerden üreticinin (çiftçi) aldığı pay azalırken, diğer aktörlerin payları giderek artmaktadır. Örneğin ABD'de yapılan bir

araştırmada, 1990 yılından önce tüketicinin ödediği 1 doların %32'si üreticinin eline geçerken, bu oranın 1999 yılında %21'e düştüğü saptanmıştır (27). ABD'de yapılan başka bir araştırmada ise tarımda toprakların ve sermayenin konsolidasyonu ile ortalama hane gelirlerinin azaldığı, bunun da sosyal ve ekonomik eşitsizliklere yol açtığı belirtilmektedir (21).

Tarım politikalarının etkisiyle toplumsal yaşantıda karşılaşılan bir diğer sorun göç olgusudur. Nüfus verilerine bakıldığında kentsel nüfus, tarım politikalarındaki değişimin başladığı 1980'li yıllarda artmış buna karşılık kırsal nüfus azalmıştır. Veriler 1999 yılından itibaren kırsal nüfus artış hızının giderek azaldığını ve 2004'te negatif değere düştüğünü göstermektedir. Bu çözülme en temel olarak ücretsiz aile işçilerinde görülmüş ve 1998–2008 yılları arasında çoğu ücretsiz aile işçisi, geri kalanı ise kendi hesabına çalışan 4 milyon kır emekçisi topraktan kopmuştur (9).

Sonuç olarak; uygulanan politikalar nedeniyle tarımda çalışan emekçi kesimler, işsizlik, yoksulluk, sözleşmeli çalışma ve göç gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bunlar toplum sağlığı düzeyinde olumsuz etkilere neden olan en önemli sosyoekonomik belirleyicileri oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar, işsizlerde hastalık ve ölüm oranlarının daha yüksek olduğu, bedensel ve zihinsel sağlıklarının olumsuz etkilendiği bilinen bir gerçektir. Benzer şekilde yoksulluk ve iş güvencesizliği de kişilerin sağlığını bozan en önemli toplumsal etkenlerdir (2).

Sonuç

Tüm dünyada neoliberal tarım politikalarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte beslenmeden çevresel sorunlara ve sosyoekonomik değişimlere varan olumsuz etkiler gün geçtikçe artmaktadır. Bir yandan tarımsal üretim artışından bahsedilirken, diğer tarafta açlık sorunu devam etmektedir. Beslenmeyle ilişkili hastalıklar küresel düzeyde artmış, önemli bir mortalite nedeni olmuştur. Gıdaya ulaşmada eşitsizlikler yaşandığı gibi beslenme biçimlerinde de önemli değişimler olmuştur. Obezite ve diğer beslenme bozuklukları küresel bir sağlık sorunudur. Bunların yanı sıra besinlerin üretiminde kullanılan, pestisit, genetiği değiştirilmiş organizmalar, hormonlar, antibiyotikler

ve diğer tarımsal kimyasallar ve mikrobiyal etkenler gıda güvenliğini tehlikeye sokmuş bununla ilişkili birçok sağlık sorunu yaşanmış ve yaşanmaktadır. Doğal ekolojik sistemler yerine kapitalist tarımın yarattığı yapay sistemlere geçilmesi sonucunda toprağın, bitkilerin, hayvanların doğası bozulmuş ve çevresel sorunlar artmıştır. Tarımda çalışan küçük çiftçiler, proleterleşmiş, kendi topraklarında ücretli kölelere dönüşmüş, işsizlik ve yoksullukla karşı karşıya kalmışlardır. Bir yandan gıda fiyatları artarken öte yandan küçük çiftçiler, tarım emekçileri yoksullaşmıştır. Tarım aynı zamanda en tehlikeli iş kollarından biri haline gelmiştir. Kapitalist tarımın toplumsal yaşantıya ve toplum sağlığına etkilerine ilişkin örnekler çoğaltılabilir veya mevcut sorunlara yenileri eklenebilir. Kuşkusuz bu yazı kapsamında yer verilmemiş başka etkileri de mevcut olabilir. Ancak bu noktada yapılması gereken bu dönüşüme karşı yürütülecek mücadelenin örülmesi ve bunun hayata geçirilmesidir.

Kaynaklar

1. Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü, <http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=bakdetay2&sozid=VHT>
2. Robertson, A., Brunner, E., Sheiham, A., "Gıda Politik Bir Meseledir". İçinde Eds, Marmot M., Wilkinson R. Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri. Sf: 200-225, İnsev Yayınları 2009.
3. DPT, "Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu", 2001. <http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/strateji.pdf>
4. CDC, Workplace safety and health NIOSH, Agriculture. <http://www.cdc.gov/niosh/topics/agriculture/>
5. Aysu, A. "Mevsimlik tarım işçileri raporu ve çözüm önerilerimiz" http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=12985
6. TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Mart Dönemi Sonuçları <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8531>
7. DPT, "Dokuzuncu Kalkınma Planı. Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara 2007.
8. Bernstein, H. "Tarımsal Değişimin sınıfsal dinamikleri" Çev. Köymen O. Yordam Kitap 2009.
9. Önal, N.E, Anadolu Tarımının 150 yıllık öyküsü. Yazılama Yayınevi 2010.
10. Aysu, A. "1980-2002 Türkiye tarımında yapılanma(ma):Tarladan sofraya tarım". Su yayınları İstanbul-2002
11. DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı
12. Tarım Stratejisi, (2006-2010). 30.11.2004 Tarih ve 2004/92 Sayılı YPK Kararı
13. FAO, Hunger. <http://www.fao.org/hunger/en/>
14. TÜİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri 2010. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8470>
15. DPT, "Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu". Ankara 2007.
16. TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması 2009. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6324>
17. Tiryaki, O., Canhilal, R., Horuz, S., "Tarım ilaçları kullanımı ve riskleri". Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 26(2): 154-169 (2010)
18. Sataloğlu, N., Aydın, B., Turla, A., "Pestisit Zehirlenmeleri". TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 2007: 6 (3)
19. Özcan, N., İkinçioğulları, D., "Ulusal zehir danışma merkezi 2008 yılı çalışma raporu özeti". Türk Hij. Den. Biyol. Derg. 2009; 66 (3) ek 3
20. Duru, M., Şahin, A., "Türkiye'de Sağlıklı ve Güvenli Hayvansal Üretimin Gerekliği". Hayvansal Üretim 45(1): 36-41 (2004)
21. Harrigon, L., Lawrence, R., Walker, P., "How sustainable agriculture can adress the environment and human health harms of industrial agriculture. Environ mental Health Perspectives. May 2002, Vol.110, Issue 5, p.549-569
22. Temelli, S. "Gıda Zehirlenmesine Neden Olan E.coli O157:H7 ve Önemi". Uludağ Üniv. J. Fac. Vet. Med. 21 (2002) 133-138
23. Robertson, A., Tirado, C., Lobstein, T., Jermini, M. Food and health in Europe:a new basis for action. WHO regional publications. European series ; No. 96, 2004.
24. Wilson, C. "Environmental and human costs of commercial agricultural production in South Asia". International Journal of Social Economics, Vol. 27 No. 7/8/9/10, 2000, pp.816-846
25. Özkaya, T., "Tohumda tekelleşme ve etkileri". <http://www.ekolojistler.org/tohumda-tekelleşme-ve-etkileri-prof.-dr.-tayfun-ozkaya.html>
26. Forastieri, V. "Providing occupational safety and health services to workers in agriculture". Afr Newslett on Occup Health and Safety 2007;17:4-7
27. Rehber, E. "Tarımda Endüstrileşme ve Küreselleşme İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti", İktisat Dergisi, Sayı:477, Eylül 2006. s. 20-25
28. TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması", Mart 2011 Dönemi Sonuçları. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8531>
29. Toksöz, G. "Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu". Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara, 2007; s:26.●

İHMAL EDİLEN BİR GRUP: GÖÇEBE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ

Dr. İbrahim KORUK

Yrd. Doç., Harran Üniv. Tıp Fak. Halk Sağlığı AD.

Dünya Bankası “Krizler Sonrasında Türkiye’de Yoksulluk ve Başetme Araştırma Raporu’nda Türkiye’deki aşırı yoksulluğun Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yoğunlaştığı ve Türkiye ortalamasının yaklaşık dört katı olduğu, insanların yoksullukları ile baş etmek için mal varlıklarını satma, komşulardan borç alma, çocukları çalıştırma, mevsimsel göç, gıda tüketimini azaltma yöntemlerini kullandıkları belirtilmektedir (1). Acaba, ortaya çıkan bu tabloda Göçebe Mevsimlik Tarım (GMT) işçileri ne kadar yer almaktadır?

Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK) Hane Halkı İşgücü İstatistikleri 2009’a göre Türkiye’de toplam nüfusun %30.8’i kırsal kesimde yaşamaktadır ve sivil istihdam içinde tarımın payı %24,7’dir (5.254.000 kişi). Tarımda çalışanların %46’sının ücretsiz aile işçisi, %43,5’inin kendi hesabına çalışan, %0,08’unun da ücretli-yevmiyeli olduğu belirtilmektedir. GMT işçisi sayısı ise tahmin edilememektedir.

Genellikle ya işleyecek toprağı bulunmayan veya yetersiz toprağı sahip olan aileler işgücü talebi yoğun olan yerlere giderek tarım işçiliğı yapmaktadır. Yaşam koşullarının uygunsuzluğu (sağlıksız barınaklar, temiz içme-kullanma suyunun olmayışı, yaşam alanında biriken atıklar, sağlıksız tuvalet, gıda yetersizliği vb.), işin niteliğine bağlı olarak maruz kaldıkları riskler (uzun çalışma saatleri, tarım ilacı, tozlar, güneş, gürültü, ısı etkisi) ve sağlık sorunları (kazalar ve yaralanmalar, böcek sokmaları, güneş çarpması vb) ile temel insan hakkı olan hizmetlere (sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler) de ulaşamama nedeniyle GMT işçiliğı tarım işçiliğinin en zor biçimlerinden birisidir (3,4). Bununla birlikte Türkiye’de 4857 sayılı İş Kanunu ve buna bağlı çıkan yönetmelikler GMT işçiliğini net olarak tanımlamamakta, “yönetmelikte düzenlenen ve tarımdan sayılan işlerde çalışıyor olması”, “işyerinde çalışan toplam işçi sayısının 51 ve daha

fazla olması”, “yapılan işlerin nitelik itibarıyla 30 gün ya da daha fazla sürmesi” şartları ile de GMT işçilerini İş Kanunu’nun dışında bırakmaktadır (5).

Amerika Birleşik Devletleri’nin Göçmen ve Mevsimlik İşçi Koruma Yasası ile Halk Sağlığı Hizmetleri Yasası, “Göçmen Mevsimlik Tarım İşçisi” ve “Mevsimlik Tarım İşçisi”ni ve haklarını en iyi tanımlayan yasalardandır (6,7).

Bu tanımlamalardan da yola çıkarak, Kutlu ve Koruk Şanlıurfa’daki iş amaçlı göçmen mevsimlik tarım işçilerini tarımda mevsimlik istihdam edilen, istihdam amaçlı geçici mesken kuran, oturduğu kalıcı yerden bir gecede gidebilenleri “GMT işçisi” olarak tanımlamışlardır (8).

Konunun ekonomi-politik yönünün temel belirleyici olduğu gerçeğı göz ardı edilmemekle birlikte bu yazı sadece çalışanları değil GMT işçisi aileleri sosyodemografik özellikleri ve temel sağlık sorunları ile Şanlıurfa özelinde ele almaya çalışacaktır.

Şanlıurfa il merkezinde yaşayanların %22,4’ünün (124.630), il merkezindeki sosyo-ekonomik düzeyi düşük toplam 33 mahallede yaşayanların %44’ünün (282.936 kişi) tarım işçisi aileler olduğu belirtilmektedir (9).

Adana Karataş’ta yapılan araştırma, bu göçlerin %56,5’sinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki şehirlerden (Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Gaziantep) yapıldığını göstermektedir (10). Şanlıurfa’da yerleşik GMT işçilerinin, genellikle şehirden ayrılışları Şubat ayında, Şanlıurfa’ya geri dönüşleri ise Ekim ayında başlamaktadır. Her aile bir yıl içinde ortalama iki farklı ile gitmektedir. Tarım işçilerinin göç yolları Konya, Adana, Eskişehir, Hatay, Ankara, Yozgat, Kayseri, Aksaray, Kırıkkale, Malatya, Kütahya, Düzce, Antalya, Giresun, İzmir, Afyon, Kahramanmaraş, Mersin, Kırşehir ve Bursa’nın da içinde olduğu en az 21 ilden geçmekte, Şanlıurfa’nın ilçesi Harran ya da Şanlıurfa merkeze bağlı tarlalarda sonlanmaktadır

(Şekil 1). Dolayısıyla var olan durum bölgesel olmaktan çok, tüm ülkeyi ilgilendiren bir boyuttadır. Ailelerin %71,1'i her yıl aynı yere gitmekte ve %59,1'i gidilen yeri elçi/yarıcılar belirlemektedir. Aileler, yaklaşık 3 ile 8 ay arasında tarım alanlarında kalmakta hatta bazı aileler bazı yıllar kalıcı adreslerine dönmemekte çalıştıkları illerde çadırlarda kalarak bir sonraki iş mevsimini beklemektedir (9,11,12).

Şanlıurfa'da tarlalarda yapılan bir araştırmada GMT işçisi kadınların %1'i ilkökul ve üstü eğitim düzeyinde iken kent merkezindeki sürekli adreslerinde kalırlarken yapılan araştırmalarda ilkökul ve üstü düzeyde eğitim alma %7,7-13,4 arasında bulunmuştur. Kırsal alandan gelenlerin de içinde olduğu örneklerde eğitim düzeyi hızla düşmektedir (13-15). Bu sonuçlar 2008 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA)'nda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadınlar için belirtilen %43 düzeyinden dramatik derecede düşüktür (16).

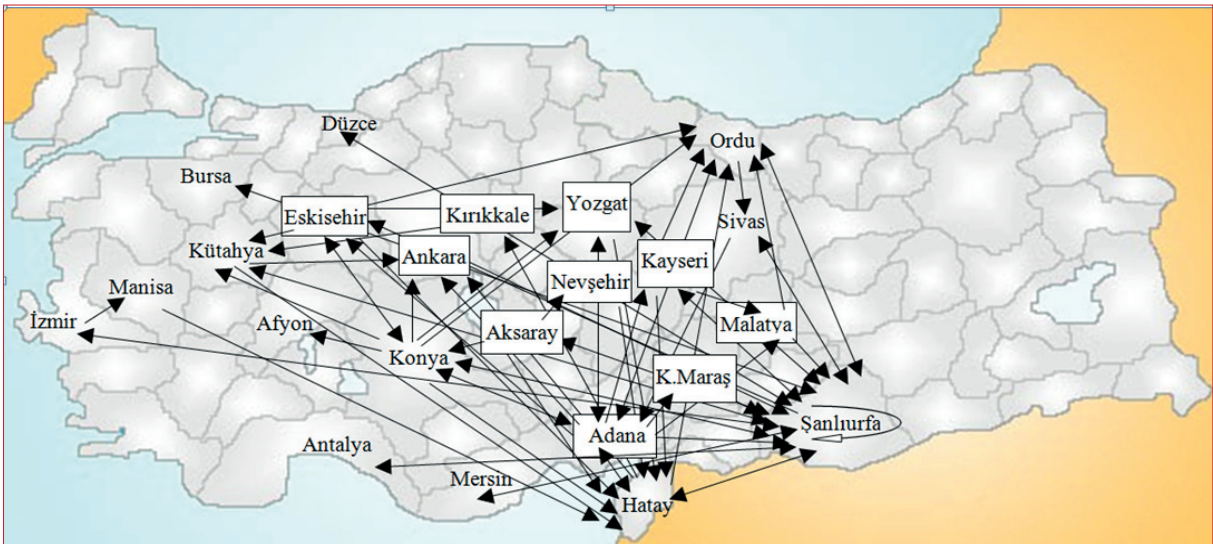
Tarım alanlarında yapılan bir araştırmada GMT işçisi erkeklerin %42,4'ü ilkökul ve üstü eğitim düzeyinde iken kent merkezinde yerleşik olanların ilkökul ve üstü eğitim düzeyi %67,9 ile 2008 TNSA Güneydoğu Anadolu Bölgesi (%67,1) sonuçlarına benzemektedir. Kent merkezinde yerleşik olmak eğitim olanaklarına ulaşmayı da kolaylaştırmaktadır (13,15,16).

Eğitim yönünden anne babalarındaki olumsuz tablo ergenlerde de devam etmektedir. GMT işçisi

ergenlerin %39,4'ü ilkökul altı eğitim düzeyindedir ve %58,1'i halen okula devam etmemektedir (13). Okul devamsızlığı TÜİK Çocuk İşgücü Araştırması 2006 sonucundan (%15,3) çok yüksek bulunmuştur (17). Çünkü GMT işçisi aileler tarım alanlarına, çoğunlukla çocuklarını da beraber götürmekte, okul eğitiminin devam ettiği sürelerde tarlalarda bulunmaktadırlar. Ayrıca eğitimle elde edecekleri avantajın ekonomik yaşamlarına yansımadağı algısı ile aileler ve çocuklar eğitime devam etmeyi de tercih etmemektedirler (3). Muhtemelen toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi ile kızlar (%24,6) erkeklerden (%67,9) daha az okula devam etmektedirler (13).

GMT işçisi aileler sağlık güvencesi olmayan (%21,7) ya da Yeşil Kart kullanan (%73,5), aylık gelirleri asgari ücretin altında olan (%58,7) ve bu kıt kaynakları büyük bir hane halkı (ortalama 9-9,2 arasında) ile paylaşan yoksul bir gruptur (13,14). Yeşil Kart kullanımı 2008 TNSA'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi için belirtilen %37,7'den daha yüksektir (16).

GMT işçisi kadınların %5,4-%16,1'nin hiç Türkçe bilmedikleri, Arapça ya da Kürtçe konuştukları belirtilmektedir. Erkeklerde Türkçe bilmeme çok daha düşüktür (%0,6) (14,15). GMT işçisi ergenlerin hepsi Türkçe bilmekle birlikte, evde %72,9'u Arapça, %27,1'i Kürtçe konuşmaktadır (13). Başka bir araştırmada dil ve iletişim sorunlarının, kadınlarda daha fazla olmak üzere, tarım işçilerinin sağlık hizmetlerinden

Şekil-1: Şanlıurfa'dan hareket eden mevsimlik göçmen işçilerin güzergahları

faýdalanmalarında en büyük engel olduğu belirtilmektedir (18).

Yapılan başka bir araştırmada Şanlıurfa tarım alanlarında çalışan GMT işçilerinin yaşam kalitesi Köyde Yerleşik Göçebe Olmayan Tarım İşçileri (KÇ/Tİ) ve kent merkezlerinde yaşayan Tarım İşçisi Olmayanlar (TİO) ile Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği Kısaltılmış formu kullanılarak karşılaştırılmışlardır. GMT işçilerinde bedensel, ruhsal, sosyal ve ulusal çevresel alan yaşam kalitesi düzeyleri daha düşük bulunmuştur. Bu haliyle, bir çalışma ve yaşam biçimi olarak göçebe mevsimlik tarım işçiliği, tarım işçilerinin yaşam kalitesini düşürmektedir (8).

Yaş artışı ve kadın cinsiyette olmak, GMT işçilerinin bedensel alan yaşam kalitesi düzeyini olumsuz etkilemektedir. Kadın tarım işçileri işteki uzun ve yorucu olan çalışma saatlerinin üstüne ev işlerini de yapmak zorunda kalmaktadırlar. Ağır çalışma koşulları muhtemelen yaş artışına bağlı gelişen fizyolojik değişikliklerle birlikte daha zor dayanılır hale gelmektedir (8,19).

GMT işçilerinin %47'sinde kronik ya da akut herhangi bir hastalık varlığı söz konusudur. Aynı araştırmada GMT işçilerinde herhangi bir hastalık varlığı bedensel, ruhsal ve ulusal çevresel alan yaşam kalitesi düzeyini olumsuz etkilemektedir (8).

Bu durum eğitimsizlik, yoksulluk, öz bakım sorumluluğunun olmaması, ulaşım engelleri, bilgisizlik gibi pek çok nedenden kaynaklanabilmektedir (20).

Genel Sağlık Anketi ile belirlenen ruh sağlığı sorunu varlığı GMT işçilerinde yaşam kalitesinin tüm alt alanlarını olumsuz etkileyen tek değişken olarak bildirilmektedir (8). Özellikle çevresel faktörler (sosyal izolasyon, dışlanma, ağır çalışma koşulları) tarım işçilerinde ruhsal bozukluklara yatkınlığı artırmaktadır. Araştırmalar stres, zayıf aile desteği, sosyal destek eksikliğinin tarım işçilerinde depresyon ve anksiyeteyi artırdığını göstermiştir (21).

Tarlada kalma süresinin uzaması GMT işçilerinin aile bireyleri, komşuları, çalışma arkadaşları ile ilişkilerini ve cinsel yaşamını olumsuz etkilemekte ve sosyal alan yaşam kalitesini düşürmektedir. GMT işçilerinin tarlada kaldıkları konforsuz barınaklar (çadırlar, briket kulübeler) işçilerin dinlenmelerini ve aile mahremiyetini sağlamaktan uzak yapılarıdır (3,8).

Tarım sektöründeki çocuk işçiliği çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (9,22). TÜİK Çocuk İşgücü Araştırması 2006'ya göre Türkiye'de 6-17 yaş nüfusun %5,9'unun istihdam edildiği ve 392.000'inin tarım sektöründe çalıştığı bildirilmektedir (17). Şanlıurfa İl Merkezi'nde ise 5-15 yaş grubu GMT işçisi çocuk sayısının yaklaşık 17 bin olduğu tahmin edilmektedir. Şanlıurfa Merkez tarlalarında çocukların %74,9'unun 15 yaş altında olduğu dolayısı ile İş Kanunu ve ILO'nun 138 sayılı sözleşmesine aykırı olarak çocuk işçi çalıştırıldığını ortaya koymaktadır (5,13,22).

Tarım alanlarında ergenlerin %60,1'ini kızlar ve %39,9'unu erkekler oluşturmaktadır (13). Özellikle tarım sektöründe kızlar çalışan, becerikli, sabırlı ve itaatkar olmalarından dolayı daha çok tercih edilmektedir. Ergen GMT işçilerinin %9,9'u çalışmak için gittikleri yerlerde tarla işi olmadığı zamanlarda kent merkezlerinde başka işler de yaptıklarını belirtmektedir (19).

GMT işçisi ergenlerin 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme (YSR) Ölçeği alt testleri ile anksiyete, sosyal içe dönüklülük, somatik yakınmalar, kurallara karşı gelme, saldırgan davranışlar, sosyal sorunlar, düşünce sorunları, dikkat sorunları, içe yönelim, dışa yönelim ve

Fotoğraf: Alparslan TÜRKAN

toplam sorun davranış puanı hesaplanmış ve sonuçlarının hepsinin Türkiye Ruh Sağlığı Profili sonuçlarından daha kötü olduğu gösterilmiştir (13, 23).

GMT işçisi ergenlerin bedensel iyilik, duygusal iyilik, öz saygı, aile, arkadaş, okul ve toplam yaşam kalitesi puanları Manisa'da çıraklık eğitim merkezindeki ergenlerde yapılan bir çalışmadan ve Manisa'da kız çocuklarında yapılan başka bir çalışmadan daha düşük bulunmuştur. Kadın cinsiyetinde olmanın ve sorun davranışları puanının yüksek olması yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir (13,24,25). Uluslararası ve ulusal yasalarda çocukların temel hakları güvence altına alınmasına rağmen zorunlu sekiz yıllık eğitimin yürütülmesi farklı kurum ve kuruluşlarca yürütülen projelerin hizmet programlarına dönüşmesi için politik kararlılık gerekmektedir (26).

GMT işçiliği, pek çok belirleyici ile birlikte genel anlamda ana-çocuk sağlığını da olumsuz etkilemektedir. Şanlıurfa'daki GMT işçisi kadınlarda tetanoz aşı durumu (%44,3) tarım işçisi olmayanlardan (%56,9), daha düşük bulunmuştur. Araştırmalar doğum öncesi bakım hizmeti olanlarda tetanoz aşılama oranının da yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, GMT işçisi kadınların %53'ü son gebeliğinde doğum öncesi bakım almış ve %57,6'sı son canlı doğumunu bir sağlık kuruluşunda yapmıştır. Araştırmada, GMT işçiliği, tetanoz aşı durumunu 1,6 kat olumsuz etkilemektedir. Ancak, sağlık ocağına çok yakın olmalarına rağmen tüm dozların %80'den fazlasının sağlık ocağına bağlı gezici ekipler tarafından yapılmış olması düşük eğitilmiş bu kadınların bu hizmeti çok fazla talep etmedikleri anlamına da gelmektedir (14). Şanlıurfa'da kadınların tetanoz aşı kartı bulundurma düzeyinin %25,2-%31,7 arasında değiştiği belirtilmektedir. Aşı kartının bulunması kişinin ve verilen sağlık hizmetinin kayıt altında olmasını ve düzenli takip edilmesini sağladığı için önemlidir. Kadınların tetanoz aşısı hizmetini sıklıkla gezici sağlık ekiplerinden alıyor olması hem tarlalarda hem de kalıcı adreslerinde kaldıklarında yapılacak ev ziyaretlerinin önemini daha da arttırmaktadır (14,27).

Bodurluk GMT işçisi ailelerin çocuklarında %38,1'dir. Bodurluğu GMT işçiliğinin 2,6 kat, anne öğrenim durumunun 1,2 kat arttırdığı bildirilmiştir (15, 28). Nitekim GMT işçisi çocuklarda bodurluk

2008 TNSA'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi için belirtilen %22,1 değerinden oldukça yüksektir (16). Yetersiz beslenme, uzun süreli intestinal parazitoz ve kronik hastalıklarda lineer büyümenin ve gelişmenin olumsuz etkilendiği bilinmektedir. Nitekim bu çocuklarda %55,4 gibi oldukça yüksek düzeyde bir intestinal parazit sıklığından, %16,6 anemiden ve %17,8 psikomotor gelişme geriliğinden bahsedilmektedir (15).

Çocuk aşılama oranında da benzer sonuçlar göze çarpmaktadır. GMT işçileri ile tarım işçisi olmayanların çocuklarının tam aşı olma durumu sırası ile %48,8 ve %64,8 olarak bulunmuştur. Ailenin GMT işçisi olması, aşı kartının olmaması tam aşılanma oranını olumsuz olarak etkilemektedir. Sonuçlar, sürekli yer değiştiren bir çalışma tarzına karşılık sağlık hizmetine ulaşımı olanaklı kılmayı işaret etmektedir (29).

GMT işçileri sağlık ve sosyal hizmet alırken, coğrafi ve sosyal izolasyon, sık yer değiştirme, öz bakım sorunları, maddi kaynaklarının yeterince olmaması, yetersiz sağlık güvencesi, yetersiz ulaşım imkanları, kültürel ve dil farklılıklarının neden olduğu engellerle karşılaşmaktadır. Belirtilen engellerin aşılabilmesi için Harran Üniversitesi tarafından Şanlıurfa Belediyesi ve Şanlıurfa Valiliği işbirliği ile gezici sağlık hizmeti modeli geliştirilmiştir. Bu model içinde hizmet sunum programı, tarım işçileri için eğitim materyali, 'Mevsimlik Tarım İşçisi İzlem Formu' geliştirmişler ve tarlalardaki konaklama yerlerini belirleme sistemi kurmuşlardır. Tarım yapılan bir bölgede 3 ay süre ile kliması, tuvaleti, muayene masası, tıbbi araç ve gerecin olduğu sağlık aracı ile düzenli temel sağlık hizmeti sunulmuştur. Modelin pilot çalışması sonunda koruyucu sağlık hizmeti göstergelerinin arttığı belirtilmektedir (9,30).

Son söz olarak:

- GMT işçileri mutlaka İş Kanunu kapsamına alınmalı ve sosyal güvenceye kavuşturulmalı,
- "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Genelgesi"ne göre oluşturulacak "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerini İzleme Kurulu" çalışmalarını başlatmalı,
- Temel sağlık hizmeti topluma uyumlu sağlık hizmeti anlayışı ile yeniden düzenlenmeli,
- GMT işçisi ailelerin sorunlarının çözümüne yönelik toplum katılımı ve sektörler arası işbirliği temelinde yöntemler geliştirilmelidir.

Kaynaklar

- Özkan, Ö. "Dünya Bankası Türkiye'de Yoksulluğu Araştırıyor". *Toplum ve Hekim*, 2004; 19(1):27-33
- Türkiye İstatistik Kurumu, "Hane Halkı İşgücü İstatistikleri 2009". <http://www.tuik.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 06.06.2011)
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün S., Olhan E., ve Kılıç M., "Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları", Tarım-İş Sendikası Yayınları, 2003
- Weathers, A.C., Garrison, H.G., "Children of migratory agricultural workers: the ecological context of acute care for a mobile population of immigrant children". *Clin Ped Emerg Med* 2004; 5: 120-129
- İş Kanunu, 4857 Sayılı ve 22.05.2003 Tarihli.
- United States Code: Title 29 Migrant and Seasonal Worker Protection Act, Chapter 20, Section 1802 www.law.cornell.edu (Erişim Tarihi: 23.06.2010).
- United States Code. Title 42, The public health and welfare, Chapter 6A, Public Health Service, Public Health Service Act, Title III, Part D, Section 329 www.law.cornell.edu. (Erişim Tarihi: 23.06.2010).
- Kutlu S. "Erişkin göçebe mevsimlik tarım işçilerinin yaşam kalitesi düzeyi ve etkileyen faktörler". Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı AD., Şanlıurfa, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Şimşek Z., Koruk İ., "Birleşmiş Milletler Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı"/Sabancı Vakfı Hibe Programı. Mevsimlik Tarım İşçisi Kadınların ve Çocuklarının Gezici Sağlık Hizmeti Yoluyla Sağlık Hakkının Korunması Projesi Raporu, Şanlıurfa, 2008.
- Gülçubuk B., Karabıyık E., Tanır F., "Baseline Survey on Worst Forms of Child Labour in the Agricultural Sector: Children in Cotton Harvesting in Karatas", Adana. 2003, Ankara. <http://www.ilo.org/ippecinfo/product/viewProduct.do?productId=5224>. (31.06.2011).
- Şimşek, Z., Koruk İ., "İhmal Edilen Bir Grup: Şanlıurfa İl Merkezinde Göçebe Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çocukları". 7:Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu 7-9 Kasım 2008, Şanlıurfa.
- Koruk, İ. "Mevsimlik Tarım İşlerinde Çalışan Çocuklar" (Panelist). Mevsimlik Tarım İşçisi Çocuklar Paneli. 7. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyum Kitabı, 2008, 61-66
- Havlioglu, S. Göçebe "Mevsimlik Tarım İşçisi Ergenlerde Yaşam Kalitesi Düzeyi Ve Sorun Davranışları Sıklığı". Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı AD. Şanlıurfa: Yüksek lisans tezi, 2010
- Koruk, İ., Şimşek, Z. "Göçebe mevsimlik tarım işçisi olan ve olmayan kadınlarda tetanoz aşılama durumu ve ilişkili diğer faktörler. Türkiye Halk Sağlığı Dergisi 2010;8(3):165-175
- Koruk, İ., Simsek, Z., Koruk, T. S., Gürses, G., Doni N. "Intestinal Parasites, Nutritional Status and Psychomotor Development Delay in Migratory Farmworker's Children". *Child: Care, Health and Development* 2010; 36(6): 888-894 doi:10.1111/j.1365-2214.2010.01126.x
- TNSA, 2009, Hacettepe Üniv. "Nüfus Etüdleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı", Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK- Ankara. (Türkiye). 2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuk İşgücü Araştırması, 2006. www.tuik.gov.tr. (Erişim Tarihi: 05.07.2010).
- Anthony, M., Williams, J.M., Avery, A.M. Ann Health Needs of Migrant and Seasonal Farmworkers, *Journal of Community Health Nursing*, 2008; 25: 153-160
- ILO, Tackling hazardous child labour in agriculture: 1999. Guidance on policy and practice User guide International Programme on the Elimination of Child Labour, 2006.
- Gwyther, M.E., Jenkins M. Migrant farmworker children: Health status, barriers to care, and nursing innovations in health care delivery, *Journal of Pediatric Health Care*, 1998; 12(2): 60-66
- Hiott, A.E., Grzywacz, J.G., Davis, S.W., Quandt, S.A., Arcury, T.A., Migrant, Farmworker Stress: Mental Health Implications. National Rural Health Association, 2008; Winter: 32-38
- Uluslararası Çalışma Örgütü, 182 No'lu Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi, 17 Haziran 1999
- Erol, N., Kılıç, C., Ulusoy, M., Keçeci, M., Şimşek, Z., "Türkiye Ruh Sağlığı Profili Raporu". Birinci baskı, Ankara, 1998
- Dündar, E.P., Baydur, H., Eser, E., Bilge, B., Nesanır, N., Pala, T., Ergör, A., Oral, A., "Quality of life of workers aged 14-16 years in the manisa apprentice training center". *Marmara Medical Journal*, 2008; 21(3): 210-219
- Özyurt B, Çavuş B, Gül F, Gürel S, Eser E. Manisa Muradiye sağlık ocağı bölgesindeki ilköğretim okullardaki kız öğrencilerde yaşam kalitesi ve etkileyen değişkenler. *Sağlıkta Yaşam Kalitesi Sempozyumu Kitabı*, 2004; 43
- Şimşek, Z., Koruk, İ., "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinden Biri; Mevsimlik Göçebe Tarım İşçiliği". *Çalışma Ortamı* 2009; 105: 7-9
- İnakçı, İ.H., "Şanlıurfa ilinde lot kalite tekniği ile aşılama oranlarının ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı AD. Şanlıurfa: Yüksek lisans tezi, 2007.
- Simsek, Z., Koruk, I. "Effect of migratory and seasonal farmworks on growth and psychomotor development of aged 0-5 years children". 12th World Congress on Public Health, İstanbul, Turkey, April-May 2009
- Koruk, I., Simsek, Z., Koruk, T.S., "Effect of migratory and seasonal farmworks on coverage of vaccination of aged 0-5 years children in Şanlıurfa in Turkey 12th World Congress on Public Health, İstanbul, Turkey, 2009.
- Simsek, Z., Koruk, I., Yasar, O., "An intervention study: The effectiveness of sustainable mobile healthcare services for migratory and seasonal farmworkers. 12th World Congress on Public Health , İstanbul, Türkiye, 2009.●

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNDE TEKİL BİR ANALİZ: KARASU FINDIK TOPLAMA İŞÇİLERİ

Sidar ÇINAR

Çalışma Ekonomisi Doktora Öğrencisi

Kuvvet LORDOĞLU

Öğr. Üyesi., Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi

Giriş

Tarımsal faaliyetlerin en temel iktisadi niteliği mevsimlere bağlı olarak bir değişimi içinde barındırmasıdır. Tarımsal üretim de istihdam edilen işgücü de bu bağlamda mevsimlere bağlı olarak bu sürece katılmaktadır. Üretimin niteliği ve çeşitliliği bu evrensel olguyu insanlık tarihi ile eş bir çerçeveye oturtmuştur. Bu sayede ilk tarımsal üretim göçebe toplumdan yerleşikliğe geçişin ayırt edici bir niteliği haline dönüşmüştür. İlk tarım toplumlarının aynı zamanda ilk yerleşik toplumlar olduğuna dair ve bunların tarihinin İ.Ö. 8000'lere kadar uzandığını biliyoruz. Tarımsal üretimden dolayı ortaya çıkan artık ürün ve fazlanın toplumların tarım dışı alanlarındaki faaliyetlerini ve birikimlerini sağlamıştır.

Güney Amerika'da yapılan antropolojik çalışmalara göre tarım toplumunda üretim gerçekleştiren yerlilerin yıl içinde bir veya iki aylık sürelerde çalışıp yıl boyu yetecek kadar gıda üretimi stoklamaları ve yılın geri kalan kısmında üretici faaliyetlerde bulunmamaları kıtaya gelen İspanyol fetihçileri hayli şaşırtmıştır. İspanyol fetihçiler bu durumu yerlilerin "miskin" olmaları ile açıklamışlardır (1).

Sadece tarımsal üretim faaliyetleri değil tarım dışı alanlar da mevsimlere bağlı olarak işgücü piyasalarını etkilemektedir. Özellikle kentsel alanlarda yerleşimin artması ile bir dizi işkolunda mevsimlik değişimlere bağlı üretim gerçekleşmektedir.

Biz bu çalışmada mevsimlik tarım işçiliğinin bütüne ait niteliklerini ele alıp, ortaya çıkan temel çalışma sorunları bir bölge üzerinden yorumlamayı hedefliyoruz. Bu yazı iki bölümden oluşmaktadır. Öncelikle Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin geçirdiği dönüşüm tartışılacaktır. Sonraki kısımda ise Karasu'da 2010 Ağustos'ta fındık işçileriyle yapılan görüşmelere dayalı olarak işçilerin çalışma ve yaşam koşulları değerlendirilecektir¹.

Tarımda Mevsimlik Emeğe Kısa Bakış

Mevsimlik tarım işçiliği bir kavram olarak iki özelliği bir arada taşıdığı görülür: bunlardan biri işin mevsimlik özellikler taşıması diğeri ise ücretli işçilik niteliğidir. Bu iki özellik mevsimlik tarım işçilerinin işlerinin olduğu kadar yaşam koşullarının da belirleyicisidir. Bu yüzden bu iki kavramın ifade ettiği anlam önem taşımaktadır.

Tarım işçilerinin işçileşme süreçleri farklı şekillerde açıklanmaktadır. Örneğin Afrika'da tarımda işçileşme süreci üzerine yapılan bir çalışma; sadece ücretleriyle geçinen ve toprak sahiplerine tamamen bağımlı olan, bir toprağın mülkiyetine sahip olmayan kesimi tam proleterleşmiş olarak tanımlamıştır. Buna karşılık "yarı proleter" olarak isimlendirilecek bir başka grup vardır ki mevsimlik tarım işçileri bu grubun içinde de düşünülür. Bu gruplar hala bazı üretim araçlarına sahiptir. Bir miktar toprağın mülkiyetine sahip olarak küçük çiftçilikle uğraşanlar bu grupta sayılabildiği gibi kendi hesabına bağımsız çalışanlar ya da küçük çapta ticaretle uğraşanlar da söz konusu gruba dahil edilir. Esas olarak sadece ücretleriyle geçinmezler ve tarımdaki ücretli işlere mevsimlik olarak katılırlar (2). Oysa Marksist politik ekonomiye göre proleterleşmeyi topraktan tamamen kopmaya eşitlemek eksik bir yaklaşımdır. Çünkü proleterleşme sadece topraktan kopmaya eşitlenebilecek bir süreç değildir. Proleter, sadece üretim araçlarına sahip olmayan kişi değildir aynı zamanda bir grup işverenin ya da herhangi bir işverenin kontrolü altında olmaması da gerekir (3). Dolayısıyla burada proleterleşme sürecinde sadece mülksüzleşme değil herhangi bir işverene bağımlı kalmadan özgürce sözleşme yapma ve bu sözleşmeyi sonlandırabilme vasfı proleterleşme sürecinin diğer önemli bileşenidir (4). Sonuç olarak modern tarımsal yapı içinde bulunmak ve böyle bir yapının ürünü olmak diğer taraftan da yıllık gelirin belir-

leyici kesimini ücret geliri olarak elde etmek yönünden bu kesimin işçi sayılması gerekmektedir (5) .

Diğer bir özellik olan “mevsimlik” göç etme olgusu tarımda mevsimlik işgücü ihtiyacının oluşundan kaynaklanmaktadır. Örneğin Martin, Amerikan tarımı çerçevesinde şöyle bir karşılaştırma yapar: kölelik çok fazla işgücüne ve uzun süreli olarak ihtiyaç duyulan ürünlerde ekonomik olarak daha uygun bir yöntem iken, mevsimlik tarım işçiliği nispeten kısa bir süre için ve çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulması halinde rasyonel bir yöntem olmaktadır (6). Çok sayıda işçiye kısa bir süreli (mevsimsel) ihtiyaç duyulması Türkiye’de tarımın makineleşmesi ile açıklanmıştır. Tarımsal üretimin belli bazı aşamaları makineleşmediği için bu alanlarda işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır². Dolayısıyla sadece bu aşamalarda çalışmak için kısa süreli işgücüne başvurmak gerekir. Ayrıca Türkiye tarımında emeğin bolluğu bazı işlerin makineleşmesini ekonomik olmaktan çıkarmaktadır (7).

Ancak tarımda bu tür kısa süreli işlerin hala var olabilmesi makineleşme ya da ürün özelliğinin yanında bir de bu işlerde çalışmak isteyecek emeğin

miktarına bağlıdır. Dolayısıyla tarımda mevsimlik göçün tek nedeni işverenlerin bu yönde bir talep oluşturması değildir. Aynı zamanda geçici olarak göç etmeye, kısa süreli işlerde çalışmaya istekli bir kesimin de bulunması gerekir. Mevsimlik tarım işçilerinin bu tür özellikler gösterebilmesi için bunların iş alternatiflerinin oldukça sınırlı olması gerekir. Bu açıdan bakıldığında konuyla ilgili yapılan araştırmalara göre mevsimlik tarım işçileri tarım sektörünün vasıf gerektirmeyen işlerinde yoğunlaşırlar (2,6,8) Bazı kesimlerin vasıf düzeylerinin düşük olması, işgücü piyasasında alternatifleri sınırlar. İşgücü piyasasında öyle bir kesimin varlığı da işverenlerin ucuz ve mevsimlik emek kullanabilecekleri ürünlere daha fazla yönelmesine neden olur (6).

Mevsimlik tarım işçisi olarak emeklerini arz edenler açısından bakıldığında bu işçi kesiminin dezavantajlı olarak nitelenen bazı gruplardan oluştuğunu iddia etmek için yeterli kanıt vardır. ABD’de yapılmış çok sayıda araştırmaya göre yasal korumadan yoksun tarımsal işgücünü oluşturanların genç, Meksikalı ve Hispanik kökenliler olduğu anlaşılmaktadır (9). İspanya’da

Fotoğraf: Alparslan TÜRKKAN

Tablo-1: Topraksız aile oranları

Yıl	Topraksız aile oranı (%)
1913	8,0
1927	17,0
1950	14,5
1963	9,1
1968	17,5
1973	21,9
1981	27,2

Tablo-2: Topraksız ailelerin en yüksek olduğu kentler

Kentler	Oran (%)
Bingöl	39,3
Mardin	40,9
Siirt	42
Hakkari	45
Diyarbakır	46,9
Şanlıurfa	55

Kaynak: Necdet Oral, Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar, Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası, 2006, s.48, 327

Afrikalı göçmen işçiler kayıt dışı olarak mevsimlik tarım işçiliği yapmaktadırlar (8). Norveç'te ise tarımda mevsimlik işçi olarak Doğu Avrupalıların çalıştığı görülmektedir (10).

Bu noktada 'Türkiye'de mevsimlik tarım işçileri kimlerden oluşmaktadır?' sorusuna cevap arandığında bazı toplumsal değişimlere yakından bakmak gerekecektir. Özellikle mevsimlik tarım işçisi arzını ve boyutlarını belirleyen toplumsal değişkenler önem taşımaktadır. Bu toplumsal değişimlerden ilki, 1950'lerde tarımda makineleşme ve arazi mülkiyet yapısındaki değişimlerin ardından kırsal alandaki üretim ilişkilerinin çözülmesi ile başlayan değişim sürecidir. Kırsal dönüşüm sürecinde özellikle 1965 ve sonrasında mutlak bir çelişkiye dönüşmeye başlayan toprak sahipleri ile ortakçılar arasındaki üretim ilişkileri ortakçıların topraklarından kovulmaları ile sonuçlanmıştır (11). Bu sürecin ortakçı ve yarıcılardan ne boyutta bir işgücü fazlası yarattığının anlaşılabilmesi için topraksız köylülere dair sayısal verilere bakılabilir. Tablo-2'de görülebileceği gibi topraksız aile oranının en yüksek olduğu kentler Güneydoğu Anadolu'da yoğunlaşmıştır.

Güneydoğu'da ortakçı yarıcı olarak çalışanların yoğunlaşmasına ek olarak topraksız köylü sayısını daha da artıran bir başka etken küçük toprak sahiplerinin arazilerini kaybetmeleridir. Diyarbakır'daki değişim buna örnek verilebilir. Bu kentte 1950-1980 arasında 5 hektardan küçük işletmelerin oranı %67'den %58'e düşerken, işledikleri arazi miktarı

da %29'dan %7,9'a düşmüştür. Buna karşılık 5 hektardan büyük işletme arazilerinde ise %21,1 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Bu süreci sadece nüfus artışından kaynaklanan ve miras paylaşımı ile açıklamak mümkün değildir. Büyük işletmelere doğru bir devir ve satın almalar ile bu toprak devri yaşanmıştır. Aynı doğrultudaki değişim Türkiye genelinde de görülmüş olmasına rağmen Güneydoğu bölgesinde bulunan büyük işletmeler %9 civarında daha fazla arazi kazanmışlardır (12).

Üretim yapısının dönüşümü ile ortaya çıkan işgücü fazlası sayesinde tarımda ücretli işçilik bir yandan tarımda makineleşme diğer yandan ortakçılık sistemi ile kaybolmaya başlamıştır. Bu süreç içinde ortaya çıkan topraksız köylülerden oluşan geniş bir işgücü fazlası tarımdaki ücretli işçi istihdamını arttırmıştır (13). Aynı dönem içinde topraksız köylülere göre küçük toprak sahiplerinin kentlere olan göçlere daha fazla katıldıkları ifade edilmektedir (7). Çünkü küçük (geçimlik üretim yapan) köylüler toprak sahipliğinden kaynaklanan sermayeleriyle kente göçü finanse etmişlerdir.

Ortakçı-yarıcı ilişkilerinin çözülmeye başlaması ile ortaya çıkan topraksız köylüler ise dönüşüm sürecinin en dikkat çekici toplumsal gelişmesinin, yani kente göçün, önemli bir aktörü olamamışlardır. Konuyla ilgili iki önemli etken ön plana çıkar. Birincisi 1960'lara kadar ortakçılık değişim sürecine girmesine rağmen tarımsal alanlarda geçerli bir geçişme yöntemi değildi. Bu durumun devam etmesi ortakçıları toprağa bir süre daha bağlı tutabilmiştir. Oysa büyük kentlere göçün kitleler halinde gerçekleştiği ve kentsel kaynaklara ulaşmanın sonraki dönemlere göre daha kolay olduğu bir aşamayıydı. Bu süreçte ortakçı yarıcılarının göç sürecinde ön plana çıkmamasına gösterilecek en iyi kanıt 1955-1960 döneminde en fazla göç veren bölgelerin Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusu, kısmen de İç Anadolu olmasına rağmen Güneydoğu Anadolu bölgesinin kente göçte daha gerilerde olmasıdır (14). Yapılmış bazı araştırmalarda bu eğilimi doğrular nitelikte ipuçları görmek mümkündür. Örneğin Erder'in Kentsel Gerilim adlı çalışmasında araştırmaya katılan görüşmecilerden biri 1960'ların sonlarına doğru başlayan Anadolu göçünde Karadeniz'in öne çıktığını söylerken bir başka görüşmeci 1970'lerde kurulmaya başlayan mahallede ağırlıklı olarak Erz-

incan, Sivas, Ordu, Giresun gibi bölge-lerden göç edenlerin yaşadığını ifade etmiştir (15). Bu veriyle uyumlu olarak 1950-1960 arasında İstanbul'a en çok göç veren üç bölge sırasıyla Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu'dur (16). İkinci etken ise 1960'larda geleneksel ilişkilerin tam anlamıyla çözülme aşamasında ortakçı ve yarıcıların kente göçlerini finanse edebilecek bir toprağa sahip olmamaları nedeniyle kentlere göçte geri planda kalmış olabilmeleridir. Dolayısıyla kırsal dönüşümde küçük üreticiler ve topraksız köylüler için alternatif iki yol olarak düşünülen kente göç etmek ve tarımda ücretli işçi olarak çalışmak seçeneklerinden Güneydoğu'da yaşayan topraksız köylülerin payına tarımda ücretli işçi olmak daha fazla düşmüştür (17).

Tekeli ve Erder'in ifade ettiği gibi kırsal dönüşümün ardından kırsal kesimin işverenleri olan büyük toprak sahipleri kentlerdekine benzer şekilde marjinal bir kesim ortaya çıkarmışlardır. Bu yolla da kırsal bölgedeki nüfusun kısmen stabilize olmasına neden olmuşlardır (7). İşte kırsal alandaki bu marjinal kesim ortakçılık-yarıcılıktan topraksız köylülüğe doğru bir dönüşüm yaşayanlardır. Bunların mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla yöneldikleri iddiasını destekleyen bulgular vardır. Adana'da pamukta çalışan mevsimlik tarım işçilerini konu alan bu araştırmaya göre 1960'lı yılların ortalarından itibaren tarım işçilerinin geldikleri yörelerde makineleşme nedeniyle topraktan kovulan ortakçıların sayıları giderek artmıştır. Adana'ya önceleri Hatay ve Silifke'den mevsimlik tarım işçisi gelirken, daha sonra doğu ve özellikle de Güneydoğu Anadolu'dan (Diyarbakır ve Şanlıurfa) mevsimlik tarım işçisi gelmeye başlamıştır. Araştırmaya katılan mevsimlik tarım işçilerinin %65 gibi önemli bir kısmı eskiden ortakçılık yaptıklarını ve bu grubun %77'si de toprak sahibinin zorlaması ile ortakçılığı bıraktıklarını belirtmiştir (5).

Zorunlu Göç

Kırsal dönüşümün ardından Güneydoğu'daki topraksız köylülerin mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla yönelmelerinden sonra zorunlu göç süreci bu bölgelerdeki mevsimlik işçi arzını artıran ikinci önemli gelişme olmuştur. Göçün yöneldiği bölgenin büyük kentleri olan Diyarbakır, Van, Şanlıurfa gibi Güneydoğu ve doğu kentleri ekonomik sebeplerle göç veren yerler olmalarına rağmen zorunlu göçle

nüfusları hızla artmıştır. Bu arada batı kentleri sayılabilen Mersin, Adana, İzmir ve İstanbul'da zorunlu göçten payına düşeni almıştır. Ancak bu nüfusu istihdam edebilecek bir ekonomik alt yapı oluşmamıştır. Zorunlu göçmenler üzerine yapılmış araştırmalar bu kesimin en büyük sorunları olarak işsizliği gördüklerini ifade etmişlerdir (18).

Güneydoğu Anadolu'daki kent merkezlerine göç eden zorunlu göçmenler buralarda ciddi bir işgücü fazlasının oluşumuna neden olmuşlardır. Yaşadıkları yerlerde iş bulamayan zorunlu göçmenler için mevsimlik tarım işçiliği dışında fazla bir alternatif kalmamıştır. Nitekim güneydoğu kentlerine yerleşmiş zorunlu göçmenlerle ilgili yapılmış bazı araştırmalar bu göçle mevsimlik tarım işçiliği arasındaki bağın güçlü olduğunu ortaya koymaktadırlar (18-20). 1980 öncesinde de güneydoğu mevsimlik tarım işçisi olarak geçinme konusunda öne çıkan bir bölge iken zorunlu göç ile geçinme sorunu daha da artmıştır. Bu toplumsal gelişmeler Güneydoğu'dan daha fazla mevsimlik tarım işçisinin ortaya çıktığını göstermektedir. Güneydoğu'nun mevsimlik tarım işçiliğine kaynaklık etmesindeki en önemli etken hem kırsal dönüşümün ardından hem de zorunlu göçün gerçekleştiği süreçte yaşanan toplumsal değişimlerde devletin düzenleyici olarak rol almaması yeni toplumsal yapıların güç ilişkileri çerçevesinde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Devletin toplumsal değişimde rol oynamamasının kentsel yansımaları üzerinde sıklıkla durulan bir konu olmasına rağmen kırsal alanda neler yaşandığı üzerinde aynı yoğunlukta durulmamıştır. Oysa kırsal alanlarda kentlerdeki marjinal kesimlerin ağır çalışma koşullarını hiç de aratmayan mevsimlik tarım işçileri bulunmaktadır.

Fındıkta Mevsimlik Çalışan İşçiler Örneği

Mevsimlik tarım işçiliğinin fındık toplama işi özelinde incelenmesi amacıyla Sakarya İli Karasu İlçesi'nde Temmuz-Ağustos aylarında fındık toplama işçilerinde çalışmak için Güneydoğu'dan gelen işçilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, işçilerle birlikte buraya gelen bazı araçlarla ve işverenlerle de görüşmeler yapılmıştır.

Mevsimlik İşçilik ve Tarım Aracıları

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma yaşamları da devletin düzenleme alanının dışında kaldığını

vurguladık³. Bu noktada sadece 2010 yılında yayınlanan bir genelge bulunmaktadır. Devletin düzenleyici rolünü üstlenen ve mevsimlik tarım işçilerinin geleneksel olarak çalışma ilişkilerini biçimlendiren yörelere göre değişik biçimde adlandırılan tarım araçları bulunmaktadır⁴. Bu tarım araçlarının yeni oluşan güç dengeleri içinde büyük toprak sahiplerinden çok köylüye yakın ve köylülerce güvenilir bir temsilci olarak ortaya çıkmıştır. Büyük toprak sahiplerine karşı koyması elçiyi yeni ortaya çıkan önderlerden biri haline getirmiştir (13). Ancak yine de aracının konumuna şüpheyle yaklaşılması gerekir çünkü araçlar tarım işçilerinin emekleri üzerindeki denetimlerini olabildiği kadar ellerinde tutmaya çalışırlar. Böyle bir bağımlılık ilişkisinin kurulabilmesinin ana nedenlerinden biri aracı ile işçi arasındaki ilişkinin tamamen akrabalık, hemşerilik, komşuluk gibi ilişkiler üzerinden biçimlenmesidir. Dolayısıyla işçiler ve araçların ilişkileri güven, karşılıklı bağımlılık, sadakat, dayanışma gibi birincil ilişki kodlarıyla tanımlanır (21). Bu ilişkilerin, özellikle de akrabalığa dayanması halinde, yaşa, cinsiyete ve topluluk içindeki statüye dayalı olarak oluşan hiyerarşi ile birlikte düşünülmelidir. Bu olgu aynı zamanda işçilerin kendi emekleri üzerindeki denetimi aracıya devrettikleri bağımlılık ilişkisinin de bir nedeni olarak ortaya çıkmaktadır.

Bağımlılığı güçlendiren ve aynı zamanda da işçiler üzerinde aracının nüfuzunu da artıran diğer bir önemli etken, aracı ile işçi arasındaki borçlanma ilişkisidir (13). Borçlanma, araçların yoksul işçilere özellikle çalışmadıkları kış aylarında ve henüz ücret almadıkları çalışma dönemlerinden sonra ücretlerinden kesmek üzere borç vermeleri ile kurulur. Bu durum işçinin hâlihazırda çalıştığı araçtan başka bir aracı ile çalışamaz duruma gelmesine neden olur (4). Sonuçta işçilerin, emekleri üzerindeki denetimi kaybettikleri bir ilişki biçimi doğmaktadır.

İşçilerin işveren karşısında bir ölçüde korunmasız konumları, mevcut sömürü ilişkisine rağmen, araçları yaşamları için vazgeçilmez duruma getirmiştir. İşçinin işveren karşısındaki güçsüz konumu fazlasıyla orantısızdır. Tüm çalışma dönemine dair kararları işveren kendi istediği gibi verebilmektedir. Araştırma esnasında bir işverenin ücretlerin nasıl belirlendiğine ilişkin açıklaması bu

keyfiliği net bir biçimde göstermektedir: “Kaymakamlık, bazı muhtarlar, ziraat odası toplanıp ‘işçinin fiyatını’ belirlerler. Ama vatandaş ona pek kulak da asmaz. Kahvenin camlarına falan asarlar. Aşağı yukarı o fiyat oluyor ama onu önemsemiyorlar. Kaymakamlık belirlemiş bu ücreti verelim demiyorlar.”

Hatta bundan daha da fazlası işverenlerin ücretleri ödemediği durumlara da rastlanır. Örneğin bir araştırmaya göre işverenlerin, işçiler çalışmaya başlamadan önce aracı ile kararlaştırdıkları koşullara uymamaları sık görülen bir olaydır. Ayrıca ücretlerin verilmemesi de işçilerin alıştığı bir hak ihlalidir (5). Benzer şekilde araştırma sırasında bir işçi daha önce fidan dikimi işinde çalışırken, işverenin, işi iyi yapmadıkları gerekçesiyle ücretlerini ödemediğinden bahsetmiştir.

Ayrıca işveren bir işçiye ya da işçi grubunun tamamıyla çalışmak istemezse, istemediği işçiye ya da tüm işçileri hemen işten çıkarabilir. Bu konuda işvereni söz konusu kararından vazgeçirebilecek herhangi bir güç odağı bulunmamaktadır. Örneğin işveren bir görüşmeci işçileri işten çıkarma konusunda tek belirleyici olduklarını şu şekilde ifade etmiştir. (işçiler) “İyi çalışmadıkları zaman akşam (işverenler) “sizinle daha çalışamayız” diye-biliyorlar.” “Bazen işveren işçiye çok tembel diye beğenmiyor, onları yolluyor başka işçi alıyor.”

Mevsimlik çalışma döneminde işveren işçilerine dair herhangi bir sorumluluk üstlenmemektedir. Klasik iş hukuku açısından işverenin işçisine karşı bir yükümlülüğü bulunmamaktadır.⁵ Barınma, beslenme ve ulaşım bu bağlamda dikkate alınacak alanlardır. Örnek olarak mevsimlik tarım işçilerinin barınma yerlerinin belirlenmesi bu açıdan önem taşır. Burada işveren, işçilerin yaşadıkları yerden çalışacakları yere taşıma masraflarını azaltmak gibi bir amaçla barınma yerlerinin çalışma yerlerine yakın olmasını tercih etmektedir. Diğer yandan iş kazası ve hastalık durumunda işçinin sorununa çözüm bulmak tamamen işverenin kişisel kararına bağlı kalmaktadır. Ayrıca işveren, işçilerin çalıştığı süre boyunca beslenme giderlerine karışmaz. İşverenlerin bu sorumluluklardan herhangi birini üstlenmesi tamamen kendi kararına bağlıdır. Bu konuda onlara yükümlülük getiren hiçbir yasal düzenleme bulunmaktadır. İşverenlerin bu tür davranışlarına ilişkin anlatılanlar oldukça

çarpıcıdır: “Bazen işveren ikramda bulunur çay meyve helva ekmek öğleden sonra. Ama herkes de yapmaz.” “(işverenler) fındıkları biter bitmez akşam dahi olsa işçilere ‘hadi yerimi boşaltın’ diyorlar. Hemen o anda işçilerin kaldığı yerin suyu ve elektriği kesiliyor, işçilerin eşyalarını dışarı atıyorlar. Bazen işçilere sebze ve meyve getirirler ama bunu işçiler iyi çalışırsa yaparlar. Bazıları işçiler hastalandığında onları doktora götürürler. Çalışmayan günün de ücretini öderler. Ama bazıları da on dakika eksik çalışıldığında dahi işçilerin ertesi gün on dakika fazla çalışmalarını istiyorlar”⁶.

Bu bulguların gösterdiği en açık sonuçlar Güneydoğulu işçilerin işveren için maliyetinin çok düşük olması ve işçi arzının çok fazla olmasıdır⁷. Ücret dışında, eğer işveren istemezse hiçbir sosyal yardımda bulunmaz. Kendiliğinden gelirler, tüm sorunları kendi kendilerine çözerler, çözemelerse de işverenden herhangi bir talepleri olmaz. Bir işverenin şu karşılaştırması buna iyi bir örnektir: “(işverenler) aşağı yukarı yirmi sene önce Trakya’dan, Balıkesir’den, Romanlardan (işçi) getiriyorlardı. Onlar doğulular gibi değil, gidilecek, arabayla alınacak. Biraz daha nazik onlar. Onlarla uğraşması zordur, masraflı. Bunlara yer göstermesen de çadır kurar kalırlar.”

Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çalışma Koşulları

Mevsimlik tarım işçileri bir yıl içinde birbirinden farklı yerlerde çalışırlar (22-23). Tarım ürünlerinin hasat mevsimine göre değişik yerlerde çalıştıktan sonra ancak birkaç aylarını evlerinde geçirebilirler (23). Her bölgede çalışma ve yaşama koşulları değişmektedir. Ancak çalıştıkları bölgeler arasında bu açılardan çok büyük farklılıklar olduğu söylenemez. Farklı yerlerde çalışan işçilerin yanında bazıları sadece bir yerde çalışıp yılın kalan dönemini işsiz geçirirler ya da kentsel alanlarda geçici işlerde çalışırlar (24).

İşsizlik mevsimlik tarım işçileri için en sık karşılaşılan bir sorundur. Çünkü çoğu işçi ailesi için çalışılan aylar dışında yılın geriye kalan kısmını kazandıkları ile geçirmek zorundadırlar. Yoğun işsizlik baskısı işçilerin düşük ücretlere razı olmalarına sebep olmaktadır. Örneğin “bütün sene burada ne kazandıysak onunla geçiniyoruz, başka hiçbir gelirimiz yok” diyen bir kadın mevsimlik

tarım işçisi ailesindeki erkeklerin de başka hiçbir yerde çalışmadığını zaten Diyarbakır’da iş olanaklarının olmadığını ifade etmiştir. İşsizlik, mevsimlik tarım işçilerinin en fazla şikâyet ettikleri konulardan biridir (25). Bu noktada doğu ve güneydoğuda, büyük toprak sahipleri ve aşiretler çevresinde örgütlenen feodal yapı daha hâkim olduğu için bu yapı içerisinde işsizliğin daha yüksek çıkmasının kaçınılmaz olması nedeniyle tarımda işsiz kalma riskinin bu bölgelerde daha yoğun olduğu ifade edilmiştir (26). Bunun yanında zorunlu göç mağdurlarının mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla dâhil olmasıyla birlikte doğu ve güneydoğu bölgelerinin kent ve ilçe merkezlerindeki işsizlik oranları da bölgede mevsimlik tarım işçiliğine doğru bir yönelmeye sebep olmuştur.

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları bu yoğun işsizlik ve bazı durumlarda çalıştıkları birkaç ayın geliriyle bütün yıl geçinmek zorunda olmaları ailelerin çocuk ve yaşlı üyelerinin de mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmalarına neden olmaktadır. Tüm aile bireylerinin hep birlikte çalışmaya gitmeleri daha önce ifade edilmiş olmasına rağmen araştırma sırasında yakın akrabalarla beraber çalışmaya gelen çocuklar ve gençlerin olduğu da görülmüştür.

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları işsizlik bununla sınırlı değildir. Çalışmak için gittikleri yerlerde şayet araçları yoksa iş bulamamaları da olasıdır⁸. Bu durum işçiler için karşılına çıkabilecek en kötü ihtimallerden birisidir. Çünkü bazı işçiler gelmeden önce yaşadıkları yerlerde çalıştıkları dönemde tüketmek üzere borçlanarak gıda maddeleri alırlar. Bu harcamaları da döndüklerinde kazandıkları ücretlerinden öderler. Ayrıca çalışmadıkları aylarda yine tek gelirleri birkaç ayda kazandıkları paradır. Dolayısıyla çalışma ve yaşama koşulları ne kadar kötü olursa olsun bu süreyi mutlaka çalışarak geçirmek zorundadırlar. Nitekim işçilerden birisi bahçe sahipleri çok kötü davrandığı zaman işi bırakıp bırakmayacakları sorusuna “idare ederiz, işi bırakmayız. O zaman buralara kadar boşu boşuna gelmiş oluruz” şeklinde cevap vermiştir.

Çalışma ilişkilerindeki korunmasızlıkları ve işsizlik tehdidi bir arada düşünüldüğünde ücretlerinin düşük olması şaşırtıcı değildir. İşçilerin neredeyse tamamı uzun çalışma saatlerine ve kötü

yaşam koşullarına karşılık ücretlerinin çok düşük olmasından şikâyet etmektedirler. Örneğin, fındık işçileri genel olarak “aldıkları ücretin çok düşük olduğunu, emeklerinin karşılığını alamadıklarını, masrafları çıkardıktan sonra geriye çok az para kaldığını” düşünüyorlardı. Ancak başka bir seçeneklerinin olmaması, sosyal korumanın tamamen dışında kalmaları, mevsimlik tarım işçilerini düşük ücret karşısında olanaksız bırakmaktadır.

Fındık toplama işinde çalışan mevsimlik tarım işçilerinin yevmiyeleri Sakarya’da bir önceki yıl 21 lira iken, 2010 sezonunda günlük 22 liraydı. Bu ücretler TÜİK’in yayınladığı Tarımsal İşletmelerde Ücret Yapısı 2010 verilerine göre daha düşüktür. Bu verilere göre fındık hasadında kadınların günlük ücretleri 26,84, erkeklerin 27,27 liradır (27).

İşçiler giderlerinin fiyat artışlarıyla karşılaştırıldığında ücretlerindeki artışın çok küçük kaldığından şikâyetçidirler. Bir aracı yol masraflarındaki artışı örnek vermiştir: “geçen sene 1 milyara araba getiriyordum bu sene 1800’e getiriyorum” Her şeyin fiyatının artmasına karşılık ücretlerinin artmaması, mevsimlik tarım işçilerinde emeklerinin karşılıklarını alamadıkları düşüncesine neden olmaktadır. Ayrıca bu düşüncenin mevsimlik tarım işçileri arasında yaygın bir durum olduğunu başka araştırma sonuçlarına da aynı şekilde yansımından anlıyoruz (28).

Düşük ücretlerine karşın çalışma saatleri günde 12 saat hatta bazen daha fazladır. İşe başlama ve bırakma saatlerinin belirli bir kuralı yoktur. Bir işverenin ifadesiyle “ortalama 12-13 saat çalışırlar. Sabah 7 akşam 6.30 arası, öğlen 1 saat kadar mola” çalışma saatleri geçerlidir⁹. Ancak çalışmanın akşam 6.30’da biteceğinin bir garantisinin olmadığı da ortadadır. Bu durumda haftalık tatil günü telafuz bile edilmez. Ayrıca işçilerin kendileri de haftalık tatil günü fikrine sıcak bakmayabilirler. Onlar, para biriktirmek için, olabildiğince çok çalışmak isteyeceklerdir.

Bazı tarım ürünlerinde ya da işlerinde çalışırken işin koşullarına ve hava şartlarına bağlı olarak eldiven, maske, şapka gibi araçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin fındık toplarken eldiven kullanmak gereklidir. Eldiven kullanan işçiler eldivenlerini kendilerinin aldıklarını söylemişlerdir. Ayrıca bazılarının çoraplardan kendilerine eldiven

yaptıkları gözlenmiştir. Bir kısmı da işverenlerinin eldiven kullanmalarını istemediği için kullanamadıklarından bahsetmiştir. İşverenin gerekçesi de eldivenin çalışmayı yavaşlatmasıdır.

Çalışma koşullarının ağırlığına rağmen mevsimlik tarım işçileri işleri üzerinden bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değiller. Örneğin 2011’de hanehalkı işgücü anketine göre tarım sektöründe sosyal güvenlikten yoksun çalışanların oranı %83,5’tür (29). Tarımda sosyal güvenlik kapsamında olmamaları çalıştıkları süre içinde iş kazası, meslek hastalığı veya ölüm hallerinde herhangi bir kurumsal destek görmemelerine neden olmaktadır. Bu durumda sorunlarını kendi aralarında ya da araçlar yardımıyla çözmek zorunda kalmaktadırlar.

Bu kitlenin belirgin bir yoksulluğuna karşın sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar açısından bir potansiyel taşımaktadırlar. Nitekim mevsimlik tarım işçilerinin dâhil olduğu tarım sektöründe çalışanlar yoksulluk riskinin en yüksek olduğu gruptur. Tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı 2008 yılında %37,97 iken 2009 yılında %33,01 olarak tahmin edilmiştir (30). Buna rağmen sosyal yardımlardan yararlananlara hiç rastlanmamıştır. Sağlık sigortası açısından bakıldığında durum biraz daha iyidir. Görüşülen işçilerin tamamı Yeşilkart kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ancak genel olarak bakıldığında Yeşilkart uygulamasının da mevsimlik tarım işçilerinin çok önemli bir kısmını kapsamadığı ifade edilmektedir (31).

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışmaya geldikleri yerlerin yerli halkıyla farklı diller konuşmaları, bazılarının Türkçe bilmemesi işçilerin koşullarını zorlayan bir başka etkidir. İşverenler işçilerin konuştuklarını anlamadıkları için onlara daha fazla şüpheyile yaklaşabiliyorlar. Örneğin bir işveren işçilerle ilgili olumsuzluklardan bahsederken işçilerin dillerini anlamamalarına da değinmiştir: “bazıları Türkçe ‘çalışın’ dedikten sonra Kürtçe ‘işinize bakın, ne acele edeceksiniz’ diyorlarmış. Buradaki insanlar nasıl olsa Kürtçe anlamıyor.”

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Gündelik Yaşamları

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarının zorluğu geçici yaşam koşullarının zorluğu ile birlikte

artmaktadır. Yaşam koşullarının zorluğu çalışacakları yere yaptıkları yolculuklar ile başlar. Kamyon kasalarında yapılan yolculuklar şayet kaza ile sonuçlanırsa gündelik medyanın bir bölümün kısa bir süre ilgisini çeker (32-34) Mevsimlik tarım işçileri ile yapılan görüşmelere göre trafik denetimlerinin artması kamyonla yolculuk yapanların sayısını azaltmış ancak bunun yerine dolmuşla yapılan yolculuklar artmıştır. Yol masrafının daha ucuza gelmesi için 14 kişilik dolmuş 20 kişi alınarak yapılan yolculuklar yine ciddi can kayıplarına davetiye çıkarmaktadır.

İşçilerin çalıştıkları süre içinde yaşamlarını sürdürdükleri geçici barınma yerleri ikiye ayrılabilir. Bazı işçiler evlerinden gelirken yanlarında getirdikleri branda, bez, naylon gibi malzemelerle kurdukları çadırlarda kalırlar. Bazıları da işverenin eski evini kullanabildikleri gibi bazı işverenler işçilerin barınmaları için çok odalı ev benzeri yapılar inşa etmişlerdir.

Çadır yerleşimlerinde, çadırlar doğrudan toprak zemine kurulmuştur. Bu çadırlar sadece uyumak için kullanılır, tüm aile bireyleri tek göz çadırlarda birlikte uyumaktadırlar. İşverenlerin eski evlerini ya da işçi barınaklarını kullananlar bu mekânların daha korunaklı olması ve elektrik tesisatının bulunması nedeniyle çadır yerleşimindekilere göre daha şanslıdır. Ancak yine tüm aile bireyleri bir arada tek bir odada uyumaktadırlar. Aslında hem çadırlar hem de bu barınaklar bir yaşama alanı olmaktan çok işçilerin eşyalarını güneş, yağmur gibi iklim koşullarından korumak ve uyumak için kullandıkları yerlerdir (24).

Temiz suya erişim işçiler için oldukça sorunlu olan bir başka konudur. Su ihtiyacı tamamen kadınların omzundadır. İşçi kadınlar yakındaki bir yerden bidonlarla su taşırlar. Suyunu kullandıkları kaynakların özellikle içme suyu olarak kullanmak için ne kadar elverişli olduğu ise hiçbir şekilde belli değildir.

Suyun temin edilmesinin sorunlu olmasının yanında her iki yerleşim şeklinde mutfak, banyo ve tuvalet olmaması yaşamı daha da zorlaştırır. İşçiler, banyo ve tuvalet için bez ve sopalarla geçici çözümler bulmuşlardır. Ayrıca suyu taşımak ve ısıtmak zor olduğu için kişisel hijyenin sağlanması da oldukça zor olduğu gibi çoğu durumda sadece bir tane derme çatma tuvaletin bulunması yaşam koşullarını oldukça sağlıklı bir hale getirmektedir.

Bursa Tabip Odası'nın bir işçi yerleşimine dair benzer gözlemleri bu ortamların sağlıksızlığını ortaya koymak adına daha açıklayıcı ifadelerle yer vermektedir: “yerleşim alanı, alana daha ilk varıldığında pek çok sorunu gözler önüne sermektedir. Burada yaşayan insanların neredeyse temel yaşam ihtiyaçlarının hiçbirisi karşılanmamaktadır. Yaklaşık 250-300 civarında olan hanenin çok ilkel şartlarda barınma koşullarına sahip olduğu gözlenmiştir. Yaklaşık 1300 kişinin yaşadığı bu yerleşimde barınma son derece ilkel koşullarda, toprak üzerine yerleştirilmiş el yapımı çadırlarla sağlanmaktadır. Bu barınma alanında temiz içme ve kullanma suyu yoktur. Su ihtiyaçları bölgede açılan artezyen kuyulardan sağlanmaktadır. İki kuyudan alınan numunelerden birinde suyun görünümünün bulanık olduğu gözlenmiştir. Orada yaşayanlar tarafından suların bakteriyolojik ve biyokimyasal analizlerinin hiç yapılmadığı söylenmektedir. Çadırların toprak zemin üzerine oturması nedeniyle yağışlı havalarda su baskınları olduğunu ifade etmektedirler. Çadırlara elektrik sağlanamamıştır. Kanalizasyon bulunmamaktadır. Temizlik ihtiyaçlarını gidermek için evlerin birkaç metre ötesinde etrafı bezlerle kapanmış üstü açık tuvalet ve banyo olarak düzenlenmiş yerler vardır. Bu alanların hijyen koşullarından bahsetmek mümkün değildir. Yemek pişirmek için yine bezlerle çevrilmiş alanlar mutfak olarak kullanılmaktadır. Barınma alanında yaşayanlar çöplerin toplanmadığını ayrıca ilaçlamanın da yapılmadığını ifade etmiştir. Katı atıklar yerleşim alanının her tarafına serpilmiş, biriktirilmiş olarak göze çarpmaktadır”(35).

Mevsimlik tarım işçilerinin tüm yoksunlukları onların sosyal yaşamlarını da önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Karasu'da yaşayan bir işverenin işçi yerleşimlerine ilişkin sözleri bunu doğrular niteliktedir: “bulundukları yerde çok aşırı bir çevre kirliliği oluşturuyorlar” çöpleri, tuvalet ihtiyaçları oluyor. “onlar için normal olan bir şey bunlar için anormal, tuvalet gösteriyorsun onlara, onlar başka yerlere gidiyorlar. Orada alışmış, orada normal.”

Açıklama sadece mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarından bahsetmemektedir aynı zamanda işçilerin yerli halka göre modernlikten uzak olduğu, kendileriyle işçilerin davranışlar, yaşam tarzları bakımından aslında çok farklı oldukları düşüncesinin ne kadar içselleştirildiğini de göstermektedir. Bu durumda barınma

koşullarının elverişsizliği aynı zamanda onların yerli halkla iletişim kurmalarını engelleyen ve dışlanmalarına sebep olan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yerleşimlerin kötü koşulları işçilerin yoksulluklarını daha fazla görünür hale getirmektedir. Bazı işçiler özellikle yaşama koşullarının kötü olması nedeniyle yerli halkın kendilerinden uzak durduklarını düşünmektedirler. İşçilere yerli halkla iletişimlerinin kopuk olmasının sebeplerinin neler olabileceği sorulduğunda bazıları asıl sebebin yoksullukları, yaşam koşullarının elverişsizliği olduğunu “sen hiç dilenciyle konuşur musun”, “biz burada Çingene gibiyiz” ifadeleriyle çarpıcı bir şekilde açıklamışlardır.

Aslında yaşam koşullarının kötü olması kadınları ve çocukları daha fazla etkiler(23,28). Kadınlar su taşımak, yemek yapmak için ateş yakmak ya da yaşadıkları yerleri temiz tutmak gibi bazı zorluklarla doğrudan uğraşmak zorundadırlar. Yaşadıkları yerlerle ilgili bu zorluklar para biriktirme baskısı ile birleşince işçilerin yetersiz beslenmelerine sebep olur (24). Dolayısıyla özellikle çocukların bulaşıcı hastalık, gelişim bozuklukları gibi sorunlarla daha fazla karşılaşmaları mümkündür. Aynı zamanda yaşam koşullarındaki bu zorlukların tamamı işçilerin erken yaşlanmalarına neden olmaktadır. Nitekim araştırma sırasında görüşülen işçilere dair en çarpıcı noktalardan birisi bu işçilerin olduklarından çok daha yaşlı görünmeleridir. Bu bulgu daha önceki araştırmalarda da yer almaktadır (28).

Yaşama koşullarının zorluğu itibarıyla mevsimlik tarım işçileri en temel haklardan olan, Avrupa Sosyal Şartı’nda yer alan sağlığın korunması hakkı ve konut hakkından yoksundurlar. Temel yaşam haklarından yoksunluk sadece belirli bölgelerde çalışan mevsimlik tarım işçilerine özgü değildir. Türkiye’nin genelinde bu işçiler aynı problemle karşılaşır. Adana’da mevsimlik tarım işçileri üzerine araştırmasında Özbek’e göre, “Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişim İndeksi’ne göre normal ve sağlıklı evden yoksunluk, yoksulluğun en önemli göstergelerinden birisidir. Bu açıdan Türkiye’de gecekondü terimiyle açıklanan kentsel yoksul mahallelerdeki barınma koşulları, bu kentsel yerleşimlerde yoksulluğun esas göstergelerinden birini oluşturur. Tuzla’da (Adana) yaşayan insanların durumları gecekondü mahallesinde yaşayanlardan çok daha kötüdür çünkü evlerinin dört duvarı bile yoktur” (36).

Yaşam koşullarına yönelik hak kayıpları sadece barınma yerleri ile sınırlı kalmaz. Aynı zamanda işçiler çalıştıkları dönemlerde sağlık hakkından da önemli ölçüde yoksundurlar. İşçiler acil haller dışında sağlık birimlerine gitmediklerini ifade etmişlerdir. Ancak bunun sebebi giderleri karşılayacak maddi kaynaklara sahip olmamalarının yanında sağlık personelinin kendileriyle ilgilenmediği yönünde bir düşünceye de sahip olmalarıdır. Örneğin mevsimlik tarım işçisi bir kadın bir buçuk yaşındaki kızı hasta olduğunda ilaçları Adana’daki yakınlarından istemiş. Karasu’da doktora gidecek ve ilaç alacak paraları yokmuş. Ayrıca Karasu’daki sağlık personeline, yeterince ilgilenmedikleri için, güvenmediğini de belirtiyor. İlaçlar gelinceye kadar bir süre yiyeceklerle ve kendi yaptıkları bitkisel karışımlarla çözüm bulmaya çalışmışlar. Personelin kendilerine yönelik ilgisiz, hatta kötü davrandıklarını düşünerek sağlık kurumlarına gitmemeleri mevsimlik tarım işçileri ile ilgili bazı çalışmalarda da yine ortaya çıkan bir sonuçtur. İşçilerin buldukları en yaygın çözüm de doğrudan eczaneye gidip ilaç almaktır (28,37).

Sağlık hizmetlerine erişim konusunda işçilerin, personelin ayrımcı davranışlarından bahsetmeleri hakların kâğıt üzerinde verilmesinin hatta bunların düzenli denetiminin çözüm olamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla sosyal haklardan bahsederken bu hakların sağlanması ile doğrudan ilgili kurumların personellerinin bireysel yaklaşımlarının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğitim, sağlık, adalet ve güvenliği yerine getirmekten sorumlu personelin bu hizmetlerin sunumunu “insani” sınırlar içinde sağlayıp sağlamadığı üzerinde durulması gereken bir konudur.

Sonuç

Bu kısa çalışma, mevsimlik tarım işçilerinin Türkiye’de işçiliğin dönüşümü bağlamında ele almakta ve Karasu mevsimlik fındık toplama işçilerinin verdiği bilgiler ile bu dönüşümü bütünleştirmektedir. Karasu ilçesi ülkemizde fındık tarımının yoğun olarak yapıldığı bölgelerden sadece birisidir. Fındık üretiminin yoğun olarak yapıldığı diğer yerlere olduğu gibi buraya özellikle yaz aylarında binlerce işçi çalışmak için gelmektedir. Tıpkı Anadolu’nun birçok yeri gibi mevsimlik tarım işçilerinin çoğunlukla mart-kasım aylarında hızlı bir göçmenlik sürecine katılırlar. Bu süreç sadece mevsimlik tarım ilişkilerinin çalışma ilişkilerinin

yoğunluk kazandığı bir dönem değildir. Bu dönem içinde mevsimlik tarım işçileri toplumsal anlamda da birçok ayrımcılığa maruz kalırlar. Ailelerin parçalandığı, çocukların eğitimsiz kaldığı, sosyal ve sağlık güvencelerinin bulunmadığı ve bunların üstüne çalışmak için gelinen bölgenin yerleşikleri tarafından tacize, ayırma tabi tutulmalarının olduğu bir dönem her yıl yeniden tekrarlanmaktadır. Bu bağlamda Karasu ilçesinde mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşama koşullarının zorluğu daha geniş bir fotoğrafın sadece bir karesidir. Mevsimlik tarım işçilerin çalışmak için gittikleri her yerde benzer sorunları yaşadıklarını konuyla ilgili yapılmış farklı araştırmalardan görülmektedir.

Karasu, fındık toplama işçilerin anlatımlarına göre, yerli halkın davranışları, çalışma koşulları, yaşam şartları açısından kimi yerlerden daha iyi kimilerinden daha kötüdür. Ancak her halükarda bir süre kalınacak, katlanılacak herhangi bir yerdir Karasu. Bölgede yaşayanlar açısından durum farklı değildir. Güneydoğudan gelen mevsimlik tarım işçileri yaklaşık iki aylığına gelen dilleri kendilerinden farklı, kalabalık yaratan ancak bir süreliğine katlanılan, yaptırılan işten sonra ayrılması gereken gruplardır. Yani yerli halkın gözünde gelenler dışarlıklı, kısaca yabancıdır. Ayrıca bu işçilerin tercih edilmelerinde en önemli ölçüt, söz konusu işçilerin fındık fiyatlarının düşüklüğü karşısında toplama maliyetini yerli işçiye göre daha düşük tutacak bir seçenek oluşturabilmeleridir. Bu önemli ölçüde güneydoğulu Kürt işçilerin tercih nedeni olarak da görülmektedir.

Çalışma ilişkileri, yaşam koşulları açısından karşılaşılan zorlukların mevsimlik tarım işçileri ile sınırlı kalmadığı açıktır. Kentsel alanlarda güvencesiz olarak çalışan geçici işçilerin sorunları ve çalışma ilişkileri bütünü ile benzer bir durumu yansıtmaktadır. Yani çalışma yaşamlarında karşılaştıkları sorunların önemli bir kısmı ancak çok geniş çaplı bir yasal, sosyal anlamda iyileştirmelerle birlikte düşünülebilir.

Mevsimlik tarım işçilerinin kentsel alanda güvencesiz çalışanlardan ayrılan en önemli nokta bizce tarım işlerinde denetimi sağlayan bir aracı kurumun bulunuşudur. Bu bağlamda araçların üstlendikleri rolün düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

Mevsimlik tarım işçilerinin barınma yerlerine ilişkin ciddi sorunlar bulunmaktadır. Ancak bu konuda iki önemli bakış açısı sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Birincisi işçilerin geldikleri yerlerde yaşam koşullarını ve barınma yerlerinin, işçilerin çalıştıkları yerlerdeki yaşam koşullarından farklı olmadığı, yani işçilerin zaten bu koşullarda yaşamaya alışkın oldukları tarzındaki düşüncedir. Diğeri ise daha dolaylı olarak barınma koşullarının düzeltilmesi halinde tarım işçilerinin çalıştıkları yerlere yerleşip kalacakları endişesidir. Bu endişe de özellikle yerli halk tarafından yaşanır. İki bakış açısı birlikte düşünüldüğünde farklılıklar üzerinden bir sosyal dışlanma ve “ötekileştirme” görülmektedir.

Bu konuda mevsimlik tarım işçileri dışında da güneydoğudan gelen işçilerin işgücü piyasalarında belirgin bir ayırma tabi tutulmaları ile karşı karşıya olduğumuz düşünülmektedir. Ancak bunların dışında devletin onların çalışma yaşamlarına çok fazla müdahil olmamalarından kaynaklı bir dizi sorun ortaya çıkmaktadır. İşçilerin yaşadıkları ağır sorunları, yoksunlukları ortadan kaldırmanın yolu belki de önce devletin temel bazı düzenlemeleri yerine getirmesi ve çalışanları koruyucu önlemleri alması beklenir.

Dipnotlar

1. Gerek mülakat gerekse Kürt işçilerle temasın sağlanması Siirt Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Mustafa Aslan'ın ciddi katkılı ile olmuştur. Kendisine teşekkür borçluyuz.
2. Bu olgu tarımda makineleşmenin yoğun olarak yaşandığı gelişmiş batı ülkelerinde benzer bir nitelik taşır. Örneğin makinelî bağ bozumu Fransa'da son yıllarda çok sık rastlanan bir toplama yöntemidir. Makineleşme öncesinde yoğun olarak mevsimlik göçmen işçi kullanılmakta idi.
3. Devletin bu alanda düzenleme yapmaya yönelik olarak iki girişimi olmuştur. “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatının İyileştirilmesi” 2010/06 tarihli genelgesi Resmi Gazete'de 24 Mart 2010'da yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu genelge mevsimlik tarım işçilerinin sorunlarına çözüm bulmak yerine işçilerin göçlerini bir güvenlik sorunu olarak algılama eğilimi ile dikkat çekmektedir. Ayrıca “Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği” 27.05.2010 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.
4. D. Keskin'in belirttiğine göre bu tarım araçlarına Çukurova'da elçi, elçibaşı, Ege'de dayıbaşı, Nazilli'de enar, incir işletmelerinde baladur, Trakya'da dragoman, Balıkesir'de kâhya, çavuş, Antep'te Maraş'ta başcıl denmektedir (38).
5. Sadece görülen işin niteliği gereği 30 günden az süren bir iş olması isterse işyerinde çalışan işçi sayısının 50 ve altında olması nedeni ile İş Kanunu kapsamına giremeyen mevsimlik gezici tarım işçilerine Borçlar Kanunu'ndaki “hizmet sözleşmesi” bölümünün oluşturan hükümler uygulanacaktır. Ancak gerek İş Kanunu gerekse Borçlar Kanunu'nun işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen hükümlerine karşın ailece barınma, sağlık sorunları, küçük çocukların bakımı vb. birçok özel durumdan kaynaklanan gereksinimleri karşılayacak düzenlemeler bulunmamaktadır (38).

6. Mustafa Aslan'ın mevsimlik tarım işçileri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin notları.
7. İşçi arzının yeterli olmadığı, tarımsal üretimin de ülke ekonomisinde önemli olduğu zamanlarda işçi azlığı sorununu ortadan kaldırmak için çözüm üretildiği geçmişte görülmüştür. Örneğin 1920'lerde Adana'da pamuk üretiminde temel sorunlardan birisi işgücü açığıydı. Üretici zaman zaman 'amele buhranı' ile karşılaşır, yüksek ücret ödemek zorunda kalırdı. Bu durumu ortadan kaldırmak için yayınlanan talimatnamede işçilerin çalışma dönemlerinde yaşadıkları sorunlara dair oldukça net çözümler sunulmuştur (39).
8. Araştırma esnasında fındık işçilerinin bir bölümünün iş bulamadan geri döndükleri veya geri dönmeyip farklı işlerde istihdam imkanı aramaya devam ettikleri görülmüştür.
9. Önceleri ezanla başlayan çalışma saatlerinden bahsedilir. Hatta bazı toprak sahiplerinin vaktinden önce 'amele ezanları' okutarak işçileri erken işbaşı yaptırdıkları söylenmektedir (22).

Kaynaklar

1. Clastres, P. "Devlete Karşı Toplum" Ayrıntı Yayınları, 1991, 152-169.
2. Foeken, D. and Tellegen, N. "Proletarianisation, Land, Income and Living Conditions of Farm Labourers in Kenya"; The Journal of Peasant Studies, 1997; 24: 296- 313.
3. Brass, T. "Immobilised Workers, Footloose Theory" The Journal of Peasant Studies, 1997; 24: 337-358.
4. Gürsoy, Ö.B. "Bir Yaşam Biçimi Olarak Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçileri, içinde: Sınıftan Sınıfa" Der. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2010: 33- 65.
5. Şeker, M. "Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi" Değişim Yayınları, 1986.
6. Martin, P. "Mexican Workers and U.S. Agriculture: The Revolving Door" International Migration Review, 2002; 36: 1124-1142.
7. Tekeli, İ. ve Erder, L. "Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler" Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1978.
8. Hoggart, K. and Mendoza, C. "African Immigrant Workers in Spanish Agriculture" Sociologia Ruralis, 1999; 39: 538- 562.
9. Kandel, W.A. and Donato, K.M. "Does Unauthorized Status Reduce Exposure to Pesticides? : Evidence From the National Agricultural Workers Survey" Work and Occupations, 2009; 36: 367-399.
10. Rye, J.F. and Andrzejewska, J. "The Structural Disempowerment of Eastern European migrant farm workers in Norwegian Agriculture" Journal of Rural Studies, 2010; 26: 41-51.
11. Akçay, A. "Toprak Ağalığından Kapitalist İşletmeciliğe Türkiye Tarımında Büyük Topraklı İşletmeleri" İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999: 115-131.
12. Diyarbakır Sanayi Odası, "GAP Bölgesi'nde Arazi Mülkiyet Yapısı" İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999: 80-83.
13. Kıray, M. "Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması" İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999: 151-162.
14. Tümtürtekin, E. "Türkiye'de İç Göçler" İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968.15. Erder, S. "Kentsel Gerilim", umag, 1997.
16. İçduygu, A. ve Sirkeci, İ., "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri" İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999: 249- 268.
17. Kıray, M. "Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşme" İçinde: Toplumbilim Yazıları, Gazi Üniversitesi, 1982: 339-350.
18. Kaya, A. "Türkiye'de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü?" Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
19. TESEV, "Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası" (2.b.), Kurban D., Yüksek D., Çelik A.B., Ünalın T., Aker A.T., TESEV Yayınları, 2008.
20. Kurban, D. "Mevsimlik İşçiler: Zorunlu Göç Mağdurları" BİA Haber Merkezi, 2007 <http://bianet.org/biamag/bianet/100867-mevsimlik-isciler-zorunlu-goc-magdurlari> (Erişim: 23/06/2010).
21. Çetinkaya, Ö. "Farm Labor Intermediaries in Seasonal Agricultural Work In Adana-Çukurova" Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
22. Akbiyık, N. "Türkiye'de Tarım Kesiminde İşgücü Piyasalarının Yapısı" Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2008; 24: 220-238.
23. Ercan, G. "Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği" Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009; 1: 3-35.
24. Özbekmezci, Ş. ve Sahil, S. "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi" Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2004; 19: 261-274.
25. Radikal Gazetesi "Fındık İşçileri İsyanda: Köle Değiliz" 14.08.2009, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=948947&Date=13.06.2010&CategoryID=80> (Erişim: 13/06/2010).
26. Gürsel S. "Anadil Ayrımında İşgücü Piyasası Konumları" araştırma notu 09/60, 2009, Betam, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/2009/12/anadil-ayriminda-iscucu-piyasasi-konumlari/arastirmanotu060/> (Erişim 18/05/2010).
27. TÜİK, "Tarımsal İşletmelerde Ücret Yapısı 2010" TÜİK Haber Bülteni. Sayı: 91. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8497> (erişim: 14/05/2011).
28. Yıldırak, N., Gülbuçuk, B., Gün, S., ve ark., "Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları" Tarım-İş, 2003.
29. TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Ocak dönemi sonuçları" TÜİK Haber Bülteni. Sayı: 79. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8485> (Erişim: 14/05/2011).
30. TÜİK, "2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları" TÜİK Haber Bülteni. Sayı: 3. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=23&ust_id=7 (Erişim: 14/05/2011).
31. Oguz, K. "Social Security of Casual Agricultural Workers in Turkey" 2007, <http://www.issa.int/Resursy/Conference-Reports/Social-security-of-casual-agricultural-workers-in-Turkey> (Erişim: 11/6/2010).
32. Radikal Gazetesi, "Mevsimlik Facia: 9 ölü" 13.04.2008, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=252847> (Erişim: 13/7/2010).
33. Birgün Gazetesi, "Tarım İşçileri Kaza Geçirdi: 26 Yaralı" 16.08.2010, http://www.birgun.net/workers_index.php?news_code=1281968092&day=16&month=08&year=2010 (Erişim: 30/01/ 2011).
34. Evrensel Gazetesi, "Kazada Ölen 11 İşçi Toprağa Verildi" 28.01.2011, http://evrensel.net/haber.php?haber_id=81831 (Erişim: 30/01/ 2011).
35. Bursa Tabip Odası, "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Barınma ve Sağlık Sorunları, 2010" <http://www.bto.org.tr/sunular/mevsimliktarim%20iscilerinin%20barinma%20kosullari.pdf> (Erişim: 27/01/2011).
36. Özbek A. "New Actors of New Poverty: The "Other" Children of Çukurova", Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
37. Nuhoglu, Ş. "Gazap Fındıkları" Express Dergisi, 2003; 31: 26-40.
38. Keskin, D. "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Yasalar Karşısında Konumu , Tanımı ve Çalışma Koşulları", 2011, Mevsimlik Tarım işçileri çalışma grubuna (MİGA) gönderilen bilgilendirme notu.
39. Toprak, Z. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adana'da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi" Toplumsal Tarih, 1997; 41: 7-13. ●

TARIM İŞÇİLERİNDE ASEMPTOMATİK KARPAL TÜNEL SENDROMU

Uzm. Dr., Yeşim SÜCÜLLÜ KARADAĞ

Asis. Dr., Fatma PAK ONGANLAR

Asis. Dr., Esen ÇİÇEKLİ

Asis. Dr., Berna ALKAN

Doç. Dr., Şerefnur ÖZTÜRK

Uzm. Dr., Şenay ÖZBAKIR

Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Nöroloji Kliniği

Özet

Diş hekimliği, kasaplık, marangozluk, müzisyenlik, ev kadınlığı, kuaförlük gibi el ve el bileğinin tekrarlayan zorlamalı hareketleri ve titreşimli el aletlerinin kullanımının sık olduğu belirli meslek gruplarında karpal tünel sendromu (KTS) riskinin arttığı gösterilmiştir. Tarım işçilerinde de KTS riskinin arttığı belirtilmesine rağmen ülkemizde bu meslek grubunda yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada bir grup tarım işçisinde KTS sıklığının araştırılması amaçlanmıştır.

Aynı sahada çalışan ve aydınlatılmış onam veren toplam 15 tarım işçisi (Kadın/Erkek:10/5) çalışmaya alındı. Tüm hastalar dominant el, KTS semptomları, sekonder KTS açısından sorgulandı. Fizik ve nörolojik muayeneleri ile Tinel ve Phallen testlerinin ardından laboratuvar testleri (tam kan sayımı, eritrosit sedimentasyon hızı, açlık kan şekeri, tiroid fonksiyon testleri) yapıldı. Ardından sinir iletim çalışması her iki kola yapıldı. Hastalar elektrofizyolojik olarak 4 grupta (normal, hafif, orta, ağır KTS) olarak sınıflandırıldı.

Hastaların ortalama yaşları 28 ± 14 idi. Hepsi erken yaşlardan itibaren çiftçilik ile uğraşmaktaydı ve tümünde sağ el dominansı mevcuttu. Hiçbir hastada KTS semptomatolojisine ait yakınma, sekonder KTS nedenleri veya KTS nedeniyle cerrahi öyküsü ile anormal laboratuvar testleri saptanmadı. Tinel ve Phallen testi pozitiflikleri sırasıyla %72 ve %67 olarak bulundu. Sinir iletim çalışmasında 11 (%73.3) hastada (K/E: 8/3) KTS saptandı. Mediyen sinir tuzaklanması tüm hasta-

larda dominant elde bulundu. Toplam 21 (%70) el bileğinde KTS vardı (1 elde ağır, 15 elde orta, 5 elde hafif şeklinde).

Hastaların hiçbirinde KTS semptomu olmamasına rağmen, %73,3'ünde KTS saptanmıştır. Çalışma grubunun küçük olması nedeniyle ileri çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Anahtar Kelimeler: Karpal tünel sendromu, tuzak nöropati, meslek hastalıkları, EMG, tarım işçileri.

Abstract

Carpal tunnel syndrome (CTS) is frequently seen in jobs which need repetitive and vibrative movements of hands and wrists as carpenters, dentists, butchers, musicians. Although increase of CTS frequency is reported in farmers, no study was done in Turkish farmers. This study is aimed to investigate CTS frequency in a group of Turkish farmers.

Fifteen (Female/Male: 10/5) farmers working in the same field were included into the study. All the subjects were questioned about dominant hand, CTS symptoms and secondary causes of CTS. Physical and neurological examinations and laboratory studies (hemogram, erythrocyte sedimentation rate, blood glucose and thyroid functions) were performed. Phallen and Tinel tests were done. Nerve conduction studies (NCS) were applied to both of wrists and hands. Subjects were classified into 4 groups (normal, mild, moderate, severe) according to NCS.

All of the subjects have been working from early ages and had right hand dominancy. Mean

age was 28 ± 14 . None of them had CTS symptoms, secondary causes of CTS and abnormal laboratory results. Tinel and Phalen tests were positive in 72% and 67% of patients, respectively. CTS was found in 11 (F/M:8/3) (73,3%) of 15 subjects. All of CTS was found in dominant hand. Twenty one wrist had CTS (mild: 5, moderate: 15, severe: 1).

Even though none of subjects had complaints of CTS symptoms, CTS was found in 73,3% of farmers. Since our study group is small, further studies are needed.

Key words: Carpal tunnel syndrome, entrapment neuropathy, occupational disease, Electromyography (EMG), farm workers.

Giriş

Karpal tünel sendromu (KTS), üst ekstremité tuzak nöropatilerinin en sık görülenidir (1). Medyan sinirin karpal tünelde fleksör retinakulum altında sıkışması sonucu gelişir (2). Orta yaşlılar ve kadınlarda daha sık görülür. El bileğinin eklem veya tendon kılıflarının inflamasyonu, obezite, gebelik, diabetes mellitus, tiroid hastalıkları, osteoartrit en sık KTS nedenlerindendir (3).

Bunun yanı sıra belirli meslek gruplarında el ve el bileğinin tekrarlayan ve zorlamalı hareketleri ve titreşimli el aletlerinin kullanımının KTS riskini arttırdığı gösterilmiştir (3). Diş hekimliği, kasaplık, marangozluk, müzisyenlik, ev hanımlığı, kuaförlük gibi meslek gruplarında görülme sıklığı artmaktadır. Bu konuda ülkemizde tarım işçilerinde yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada bir grup tarım işçisinde KTS sıklığının araştırılması amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Hastalar

Kasım-Aralık 2007 tarihleri arasında Ankara Numune Araştırma Hastanesi 1. Nöroloji Kliniğinde aynı sahada çalışan bir grup tarım işçisine çalışmanın niteliği anlatıldı ve aydınlatılmış onam veren toplam 15 tarım işçisi (Kadın/Erkek:10/5) çalışmaya alındı. Tüm hastalar dominant el, KTS semptomları (ellerde uyuşma, hissizlik, ağrı, güçsüzlük, gece ağrısı) ile diabetes mellitus, hipotiroidizm, amiloidoz, polinöropati, tendon ve bağ dokusunun inflamatuvar hastalıkları ve el bileğine yönelik akut travma açısından sorgulandı. Fizik ve nörolojik

Hayriye Kuran

muayeneleri ile Tinel ve Phallen testlerinin ardından laboratuvar testleri (tam kan sayımı, eritrosit sedimentasyon hızı, açlık kan şekeri, tiroid fonksiyon testleri) yapıldı.

Sinir iletim çalışmaları

Sinir iletim çalışması oda ısısında Nihon Cohden EMG cihazı kullanılarak her iki kola yapıldı. Medyan ve ulnar sinir duysal ve motor iletim çalışmaları yapılarak, her iki sinirin F yanıtlarına bakıldı. Hastaların medyan sinir için ikinci parmak bilek ve avuç içi bilek segmentinde duysal iletim ve medyan sinir motor iletimleri ile ulnar sinirin beşinci parmak –bilek segmentinde duysal iletim ile motor iletim çalışmaları yapıldı. Periferik nöropati ekartasyonu için alt ekstremitelerde tek taraflı posterior tibial sinir motor iletimi ile bilateral sural sinir duyu iletimleri çalışıldı.

Değerlendirilmeler laboratuvar normallerimize göre yapılmış ve hastalar elektrofizyolojik olarak 4 grupta sınıflandırılmıştır.

- 0- Normal: tüm testlerde normal bulgular.
- 1- Hafif: anormal duysal sinir ileti hızı ve normal distal motor latans.
- 2- Orta: anormal duysal sinir ileti hızı ve anormal distal motor latans
- 3- Ağır: duysal yanıt yokluğu ve anormal distal motor latans

Bulgular

Çalışmaya toplam 15 hasta alındı. Hastaların ortalama yaşları 28 ± 14 idi. Hepsisi erken yaşlardan itibaren çiftçilik ile uğraşmaktaydı ve tümünde sağ el dominansı mevcuttu. Hastaların tüm laboratuvar testleri normal aralıkta bulundu.

Hiçbir hastada KTS semptomatolojisine ait yakınma saptanmadı. Sekonder KTS nedenleri ve KTS nedeniyle cerrahi öyküsü hiçbir hastada mevcut değildi. Tinel ve Phallen testi pozitiflikleri sırasıyla %72 ve %67 olarak bulundu.

Sinir iletim çalışmasında 11 (%73,3) hastada KTS saptandı. Bu hastaların 8'i kadın 3'ü erkek idi. Medyan sinir tuzaklanması tüm hastalarda dominant elde bulundu. Toplam 21 (%70) el bileğinde KTS vardı. (1 elde ağır, 15 elde orta, 5 elde hafif şeklinde). Hastaların sinir ileti çalışması verileri Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: Hastaların sinir ileti çalışma sonuçları

Hasta no-	Yaş	Cinsiyet	Sağ median sinir						Sol median sinir					
			Motor (Apb-b)			Duysal (2.F-b)			Motor (Apb-b)			Duysal (2.F-b)		
			Distal L. Ms	İletim hızı (b-d) M/S	Ampl. μV	İletim hızı M/S	Ampl. μV	Sonuç	Distal L. Ms	İletim hızı (b-d) M/S	Ampl. μV	İletim hızı M/S	Ampl. μV	Sonuç
1-	20	K	3,87	55,9	10	38,6	PY	Ağır	3,75	55,6	12	31,8	PY	Orta
2-	34	E	4,17	58,1	10,8	40,2	10	Orta	5,16	52,6	8,5	44,3	9,8	Orta
3-	23	E	3,80	61,0	12	39,1	12,2	Normal	3,70	60,9	12,2	37,5	12	Normal
4-	25	E	4,35	54,5	8	31,2	10	Orta	4,05	52,9	11,8	36,3	18	Orta
5-	37	K	3,54	57,5	10	38,3	Np	Orta	3,33	56,8	12	38,3	9	Hafif
6-	36	K	4,77	57,2	13	46,4	15	Orta	3,69	52,4	16	37,7	17	Hafif
7-	53	K	3,89	52,4	16,4	38,3	17	Orta	4,38	57,6	18	47,2	10	Orta
8-	26	E	3,06	62,3	12	42,3	14	Normal	3,00	61,6	14,2	42,5	13,5	Normal
9-	30	K	3,05	49,5	11	41,4	PY	Orta	3,15	49,3	10	42,0	PY	Orta
10-	10	K	3,33	61,4	12,5	37,2	18	Normal	3,02	60,0	11,4	37,0	19	Normal
11-	13	K	3,06	62,8	12	31,1	20	Normal	2,98	59,7	12,5	37,5	19	Normal
12-	11	K	2,88	53,2	6,2	37,3	10	Hafif	2,88	55,2	10,5	37,5	20	Normal
13-	19	K	3,54	57,5	12	31,1	PY	Orta	2,98	56,0	12	37,5	10	Hafif
14-	20	K	3,78	51	8,5	37,3	3,2	Orta	3,69	53,2	10,8	37,5	PY	Orta
15-	55	E	3,95	49,0	9,5	37,3	5,6	Orta	3,75	50,0	10,0	37,5	10	Hafif

PY: Potansiyel yok, Apb-b: Abduktör polissis brevis-Elbileği, 2.P.b: 2.parmak-bilek, b-d: Bilek-dirsek

Tartışma

Karpal tünel sendromu, ellerini çok kullanan meslek gruplarında sıkça görülmektedir.³ Bu konuda çiftçilerde yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır. Toplum tabanlı bir çalışmada çiftçi olanların olmayanlara göre daha fazla kas iskelet sistemi semptomlarına sahip olduğu bulunmuştur (4). Başka bir çalışmada ise bu semptomların üçte birinin KTS'ye bağlı olduğu gösterilmiştir (5). Çalışmamızda hastaların hiçbirisinde KTS semptomu olmamasına rağmen, %73,3'ünde KTS saptanmıştır. Bu sonuç her ne kadar çalışma grubu küçük de olsa oldukça çarpıcıdır.

İş yerinde ağırlık kaldırma, tekrarlayan vibrasyonlu cihaz kullanımı, ekstremitelerin tekrarlayıcı ve zorlayıcı hareketleri gibi etkenlere maruz kalmaya bağlı olarak gelişen mesleki travmalar el-el bileğinde sık rastlanan sakatlanma nedenlerindendir. Regüler ve uzun süre titreşimli aletlerin kullanılmasının KTS riskini iki kat arttırdığı, zorlu el bileği ekstansiyon ve fleksiyonunun da riski benzer veya daha fazla arttırdığı bulunmuştur (6). Endüstri işçilerinde bazal değerlendirmede KTS'si olmayan kişilerde takip periyodunda KTS gelişmesi mesleklerle KTS gelişimi ilişkisini belirgin şekilde desteklemektedir (7). Tarım işçilerinde bu konuda ülkemizde yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Ülkemiz çalışanlarında farklı iş gruplarında el-el bileği ağrısı prevalanslarının ve risk faktörlerinin ortaya konması, el-el bileği ağrısı gelişimini önlemede örnek teşkil edecektir (8). Karpal tünel sendromu insidansı %0,1 ile %10 gibi geniş bir aralıkta bildirilmesine rağmen 30.000 işçiyle yapılan ankette medyan 25 iş günü kaybına neden olduğu bildirilmiştir (9). Bu nedenle KTS'nin semptomatolojisinin öğretilmesi ve erken saptanması ile gelişiminin önlenmesine yönelik yaklaşımların iş günü kaybını da önleyebileceği

aşıkardır.

Sonuç olarak; diğer meslek grupları gibi tarım işçilerinde de KTS sıklığı toplumdakinden daha yüksek orandadır. Bu konuda daha fazla hastanın yer aldığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Tarım işçilerinin KTS semptomları açısından bilgilendirilmesi, hastalıktan korunma, hastalık gelişimi ve iş gücü kaybını önlemede önemli rol oynayabilir.

Kaynaklar

1. Aroori, S. Spence, RAJ. Carpal tunnel syndrome. *Ulster Med J*:2008;77(1) 6-17.
2. Tunç, T. ve ark., Karpal tünel sendromunda klinik ve elektrofizyolojik evrelerin karşılaştırılması. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi* 2006; 7 (2):23-26.
3. Roquelaure, Y., Ha, C., Nicolas, G., Pélier-Cady, M.C., Mariot C, Descatha A, Leclerc A, Raimbeau G, Goldberg, M., Imbernon, E. "Attributable risk of carpal tunnel syndrome according to industry and occupation in a general population". *Arthritis Rheum.* 2008 15;59(9):1341-8.
4. Holmberg, S., Stiernström, E.L., Thelin, A., Svärdsudd, K. "Musculoskeletal symptoms among farmers and non farmers: a population-based study". *int J Occup Environ Health.* 2002;8:339-45.
5. Bernard, C., Tourne, M., "Musculoskeletal disorders in agriculture". *Rev Prat.* 2007;57(11 Suppl):45-50
6. Palmer, K.T. ve ark. "Carpal tunnel syndrome and its relation to occupation: a systematic literature review". *Occup Med (Lond.).* 2007;57 (1):57-66.
7. Gell, N., ve ark., A longitudinal study of industrial and clerical workers: incidence of carpal tunnel syndrome and assessment of risk factors. *J Occup Rehabil.* 2005;15(1):47-55.
8. Tekeoğlu, İ. ve ark. "Hastane çalışanlarında Karpal Tünel Sendromu ile Uyumlu El- El bileği ve risk faktörleri". *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon dergisi.* 2008; 54: 152-56.
9. Patterson JD, Simmons BP. Outcomes assessment in carpal tunnel syndrome. *Hand Clin.* 2002;18(2):359-63.●

RİSK DEĞERLENDİRMEDE KULLANILAN L TİPİ KARAR MATRİSİ YÖNTEMİNİN İŞÇİ SAĞLIĞINA UYGUNLUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Altan KOLTAN*

Dr. H. Yıldırım ORHON*

Serkan YILMAZ**

Metin ALTAY**

Süleyman YILMAZ**

İsmail ÇAY**

*İşyeri Hekimi

**İşyeri Sağlık Memuru

Özet

Finans, sigortacılık, endüstri vb pek çok alanda risk değerlendirme amacıyla uygulanan L Tipi Karar Matrisi yönteminin, iş kazaları ve meslek hastalıklarına yönelik uygulaması kuramsal açıdan incelenmiştir. İnceleme sonucunda yöntemin işçi sağlığı alanında kullanılmasının sakıncalarına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Risk Analizi, Risk Yönetimi, L Tipi Karar Matrisi, Açık Tehlike, Gizil Tehlike, Bilgisel Olasılık, Katlanılabilirlik, İş Kazası, Meslek Hastalığı.

Giriş

Riskleri analiz etme ve yönetme ile ilgili çeşitli uygulamalar görece sanayileşmiş ülkelerde uzun yıllardır kullanılmaktadır. Ülkemiz çalışma hayatında bu konu ilk kez Türk Tabipleri Birliği'nin B Tipi İşyeri Hekimliği Sertifika eğitimleri ile gündeme gelmiştir. Daha sonra 22.05.2003 tarihinde yayınlanan 4857 sayılı İş Yasası ve bağlı yönetmelikleriyle mevzuatımızda da yer almıştır. Risk analizi ve yönetimi bir ihtiyaçtan çok yasalara uyma zorunluluğu nedeniyle çalışma hayatımıza girdiği için haliyle en kolay öğretilen, öğrenilebilen ve uygulanabilen analiz yöntemleri tercih edilmektedir. Bu gerekçelerle en çok uygulama alanı bulan analiz yöntemi L Tipi Karar Matrisi (LTM) olmuştur.

L Tipi Risk Değerlendirme Karar Matrisi

Risk değerlendirme karar matrisi ABD askeri standardı MIL-STD_882-D olarak da bilinen sis-

tem güvenlik program gereksinimini karşılamak amacıyla geliştirilmiştir. Matris diyagramları iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmekte kullanılmaktadır. LTM yönteminde (5 x 5 Matris diyagramı) tehlikelerin oluşma olasılığı ile oluştuğunda meydana gelen zarar arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Yöntem, kolay oluşu ve bir kişinin dahi yapabilmesi gibi sebeplerle en sık kullanılan metotlardan birisidir. Ancak yöntemin ön kabullerinde analistin deneyimine göre yöntemin başarısının değiştiği, değişik süreçler içeren veya birbirinden çok farklı akım şemasına sahip işlerin hepsi için yeterli olmadığı, bu tür işletmelerde aciliyet gerektiren ve bir an önce önlem alınması gereken durumlarda kullanılması gerektiği belirtilmektedir.

Analistler iş istasyonlarında yaptıkları incelemeler sonrası elde ettikleri verileri, LTM Risk Değerlendirme Formu'na (RDF) işlerler (Tablo-1). Yöntemin Olasılık değişkeni (O) için, tespit edilen tehlikelerin oluşma olasılıkları; çok küçük, küçük, orta, yüksek ve çok yüksek olarak sırasıyla 1'den 5'e kadar puanlanır (Tablo-2). Şiddet değişkeni (Ş) için, tehlikelerin oluştuğunda verebilecekleri zarar; çok hafif, hafif, orta, ciddi ve çok ciddi olarak sırasıyla yine 1'den 5'e kadar puanlanır (Tablo-3). Her iki puanın çarpılmasıyla elde edilen değerler Risk Skoru (RS) puanı olarak Risk Skor Matrisi (RSM) tablosuna yerleştirilir (Tablo-4). Risk skorlarının sayısal büyüklüklerinin, Sonucun Kabul Edilebilirlik Değerleri (SKED) tablosundaki (Tablo-5) karşılıklarına göre risklerin katlanılabilirliğine, işin durdurulma gerekliliği ve alınacak önlemlerin önceliklerine karar verilir (1).

Tablo-1: LTM Risk Değerlendirme Formu

Tarih:		L Tipi Matris Risk Değerlendirme Formu					Değerlendirme No:	
Sistem:							Düzenleyen:	
Alt Sistem:							Revizyon No:	
Dizayn Rehberi:							Revizyon Tarihi:	
Takım:							Sayfa:	
Tehlike	Kimler Etkilenebilir	Sonuç	Olasılık	Şiddet	Risk Skoru		Etkin Kontrol Var mı	Önlem

Tablo-2: Olasılık derecelendirme

Puan	Olasılık	Derecelendirme
1	Çok küçük	Hemen hemen hiç
2	Küçük	Çok az (yılda bir kez), sadece anormal durumlarda
3	Orta	Az (yılda bir kaç kez)
4	Yüksek	Sıklıkla (ayda bir)
5	Çok yüksek	Çok sıklıkla (haftada bir, hergün)

Tablo-3: Şiddet derecelendirme

Puan	Sonuç	Derecelendirme
1	Çok hafif	İş saati kaybı yok, ilkyardım gerektiren
2	Hafif	İşgünü kaybı yok, kalıcı etkisi olmayan, ayakta tedavi ilkyardım gerektiren
3	Orta	Hafif yaralanma, yatarak tedavi gerekir
4	Ciddi	Ciddi yaralanma, uzun süreli tedavi, meslek hastalığı
5	Çok ciddi	Ölüm, sürekli işgöremezlik

Tablo-4: Risk skor matrisi tablosu

Olasılık	1 (Çok hafif)	2 (Hafif)	3 (Orta)	4 (Ciddi)	5 (Çok ciddi)
1 (Çok küçük)	1 (Anlamsız)	2 (Düşük)	3 (Düşük)	4 (Düşük)	5 (Düşük)
2 (Küçük)	2 (Düşük)	4 (Düşük)	6 (Düşük)	8 (Orta)	10 (Orta)
3 (Orta)	3 (Düşük)	6 (Düşük)	9 (Orta)	12 (Orta)	15 (Yüksek)
4 (Yüksek)	4 (Düşük)	8 (Orta)	12 (Orta)	16 (Yüksek)	20 (Yüksek)
5 (Çok yüksek)	5 (Düşük)	10 (Orta)	15 (Yüksek)	20 (Yüksek)	25 (Tolere edilemez)

Yöntemin Değerlendirilmesi

Risk değerlendirme yöntemleri gelecekte oluşabilecek olaylar ve sonuçlarıyla ilgili oldukları için olasılık kavramına yaklaşımları başarı düzeylerini etkiler.

Olasılık, bir süreçte gelecekte ne olacağının tahmin etme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Gelecekte haber vermek ile olasılık bilimi arasındaki temel fark, ikincisinin yapılan tahminin ne kadar güvenilir olduğunu da değerlendirmesidir. Bu yüzden olasılığın “belirsizliğin ölçüsü” olduğu belirtilmektedir.

Felsefi açıdan bakıldığında belirsizlik (olasılık) ikiye ayrılabilir. İlkinde, olayın gerçekleşmesi rastgeledir ve bir amaç, neden, sıra ve öngörü olmadığı için belirsizdir (seçkisiz). İkincisi ise bir olay hakkındaki bilgi eksikliğimizden doğan belirsizliktir (bilgisel).

Seçkisiz olasılığa örnek olarak hilesiz bir para ile yazı-tura atma gösterilebilir. Yazı ya da tura gelme olasılığı her zaman $\frac{1}{2}$ dir. Kişiden kişiye veya parayı atma sayısı ile değişmez. Ancak olasılık felsefesinde, bir para atıldığında paraya etkiyen tüm fiziksel kuvvetlerin bileşkesinin sonucu olarak yazı ya da

Tablo-5: Sonucun kabul edilebilirlik değerleri

Sonuç	Eylem
Katlanılmaz Riskler (25)	Belirlenen risk kabul edilebilir bir seviyeye düşürülünceye kadar iş başlatılmamalı, eğer devam eden bir faaliyet varsa derhal durdurulmalıdır. Gerçekleştirilen faaliyetlere rağmen riski düşürmek mümkün olmuyorsa, faaliyet engellenmelidir.
Önemli Riskler (15, 16, 20)	Belirlenen risk azaltılınca kadar iş başlatılmamalı eğer devam eden bir faaliyet varsa derhal durdurulmalıdır. Risk işin devam etmesi ile ilgiliyse acil önlem alınmalı ve bu önlemler sonucunda faaliyetin devamına karar verilmelidir.
Orta Düzeydeki Riskler (8, 9, 10, 12)	Belirlenen riskleri düşürmek için faaliyetler başlatılmalıdır. Risk azaltma önlemleri zaman alabilir.
Katlanılabilir Riskler (2, 3, 4, 5, 6)	Belirlenen riskleri ortadan kaldırmak için ilave kontrol proseslerine ihtiyaç olmayabilir. Ancak mevcut kontroller sürdürülmeli ve bu kontrollerin sürdürüldüğü denetlenmelidir.
Önemsiz Riskler (1)	Belirlenen riskleri ortadan kaldırmak için kontrol prosesleri planlamaya ve gerçekleştirilecek faaliyetlerin kayıtlarını saklamaya gerek olmayabilir.

tura geldiği, bu fiziksel kuvvetler henüz eksiksiz olarak ölçülemediği için sonucun bilinemediği ve aslında hiçbir şeyin rastgele oluşmadığı ayrıca tartışılmaktadır.

Bilgisel olasılığa örnek ise; Ankara'nın nüfusunu bilmeyen iki kişiden biri nüfusu 2 milyon, diğeri 3 milyon tahmin edebilir. Bu tahminler birer bilgisel olasılıktır. Birinci kişi Türkiye İstatistik Kurumu'ndan Ankara'nın nüfusunu tam olarak öğrenebilir ve bu konuda belirsizliği kendisi açısından ortadan kaldırabilir. Ama ikinci kişi bu bilgiyi öğrenmezse, onun için belirsizlik devam edecektir. Buradan anlaşılacağı üzere bilgisel olasılık kişiye bağlıdır (2).

Kanımızca iş kazaları da gerçekleşen tesadüfi

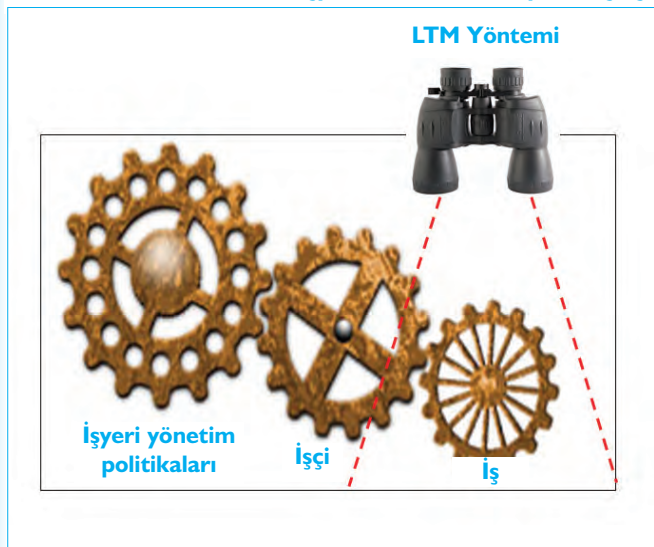
olaylar değildir ve belirsizlikleri bilgiseldir. Kaza nedenlerinin (fiziksel, biyolojik, psikososyal vb) tam olarak bilinmemesi ve ölçülememesi sürpriz kazalar ile karşılaşmamızı sağlamaktadır. LTM yönteminde olasılık değişkeni dışındaki diğer süreçler de (tehlikenin tespiti, şiddet değişkeni, kimlerin etkileneceği, katlanılabilirlik, önlem, işi durdurma vb) birer bilgisel olasılık tahminidir. Bu yüzden yöntemi, süreçlerindeki olasılık tahminlerinin güvenilirliğini inceleyerek değerlendirmeyi uygun görüyoruz.

Tehlike tespitinde üretim araçları ve çevre faktörleri

İş istasyonlarında tehlikeleri tahmin etme işlemi her ne kadar fiziksel bir gözlem çıktısı gibi gözüksede aslında bilgisel bir olasılık tespittir. Yüksekte çalışma işlemini bir tehlike olarak tanımladığımızda işçinin gelecekte düşebilme olasılığının var olduğunu kabul ederiz, yani gelecekte ne olabileceğini tahmin ederiz. Tehlikeli olay hakkında ne kadar çok bilgimiz olursa belirsizlik azalacak ve güvenli bir tespit olacaktır.

Yöntemin ön kabullerinde özellikle sebep-sonuç ilişkilerinin değerlendirilmesinde kullanıldığı belirtilmektedir. Yöntemde sebep; iş kazasına neden olabilecek tehlikeli bir durum, sonuç ise; tehlikeli durumun gerçekleşmesi halinde oluşacak yaralanma olarak gözükmektedir. Oysa iş kazasına neden olabilecek tehlike sadece bir sebep değil, aynı zamanda o tehlikeyi tetikleyen bir başka sebebin sonucu da olabilir.

Resim-1: LTM Yöntemi'nin işyerlerindeki tehlikeye bakış açısı

İş istasyonlarındaki tehlikeleri ikiye ayırmak gerekirse; ilki dikkatli bir inceleme ile hemen fark edilebilen açık tehlikeler, ikincisi ise bir veya birden fazla nedenin tetiklenmesiyle veya olağan dışı bir gelişmede oluşabilecek ilk bakışta dikkat çekmeyen gizil tehlikelerdir. RDF’de sadece yaralanmaya neden olabilecek tehlikeli iş veya duruma ait bir bölüm olması ve tehlikelerin kök sebeplerinin değerlendirilebildiği bir başka bölüm içermemesi nedeniyle yöntemin tehlike algısının açık tehlikeler ile sınırlı olduğu söylenebilir. Bu sınırlama nedeniyle kazaların kök sebepleri dikkate alınamamaktadır. Sebep-sonuç ilişkileri iyi tespit edilemediği takdirde, gerçek sebepler yerine sonuçları ile uğraşmak durumunda kalınacağı için risklere karşı yapılan mücadele etkin olamayacaktır.

Örneğin; bir işletmede makine ve donanımların sık arıza yapması, artacak iş yükü ve güvensiz hareketler nedeniyle iş kazalarının da sık görülmesine sebep olabilir. Böyle bir işletmede arızalara yetkili bakımıcılar yerine görev tanımlarında olmamasına rağmen diğer işçiler müdahale ederken tespit edilirse, LTM yöntemine göre bu tehlikeli davranıştır. Alınacak önlem; görev tanımlarını hatırlatıcı eğitim, uyarıcı levha vb uygulamalar olacaktır.

Oysa bu tehlikeli davranışın kök sebebi işyeri ortamının nemli/tozlu olması nedeniyle makine, motor veya elektronik devrelerin sık arızalanması olabilir. Artan iş yükü sebebiyle bakımıcı personelin arızaya yetişememesi ve yetkisiz personelin işin aksamaması veya gereksiz güven vb duygularla olaya müdahale etmesi bir sonuç olarak karşımıza çıkabilir. Alınacak esas önlem ortamdaki nemin/tozun önlenmesi ile arızaların azaltılması olacağı halde yöntem kurgusunda sadece güvensiz ve tedbirsiz hareketler ile mücadele edilecektir.

Tehlike tespitinde insan faktörü

Ergonomik ilkelere dayanmayan veya insan ve makine faktörlerinin sistem içinde eş zamanlı uyumlarına gereken önemi göstermeyen sistemlerde hatalı davranışlardan ve dolayısıyla iş kazalarından kaçınmak mümkün değildir. Endüstriyel ortamda meydana gelen iş kazalarının en fazla %20’si üretim aygıtlarının ve çevresel etmenlerin uygunsuz koşullarından, en az %80’i de insan faktöründen kaynaklanan önlenemez hatalı davranışlardan meydana gelmektedir (3).

İnsan faktörü iş kazalarında bu denli belirleyici iken, LTM yönteminin tehlike algısı kazanın hemen öncesi tehlikeli davranış/durum ile işçi arasındaki anlık ilişki ile sınırlıdır. İşçi bir biyomekanik aksam olarak değerlendirilmektedir (Resim 1).

RDF ‘Tehlike’ bölümüne yazılabilecek dikkatsizlik, tedbirsizlik, dalgınlık, ihmal vb tehlikelerin bir sebep yerine işçilerin bireysel yapıları yanında iş ve işverenle olan ilişkilerinden (iş yükü, işe uyum sorunu, örgütsel stres, ücret yetersizliği, izin kullanımında aksamalar, değer verilmeme, aidiyet eksikliği, güvencesizlik vb) kaynaklanan bir sonuç da olabileceği irdelenmemektedir. Analistler tehlikelerin sebepleri yerine sonuçlarına çare aramak durumundadırlar. Bunun uygulama pratiğine yansıdığı da RDF ‘Önlem’ bölümünde neredeyse baştan sona “eğitim” kararı ile karşılaşmak olabilmektedir.

Tehlike tespitinde bilgisel belirsizliğin yüksek olması yöntemin güvenilirliğini azaltmaktadır. Kanımızca bu durum, yöntemin ön kabullerindeki sınırlamaların (tek başına analiz yapma ve acil tedbir alma zorunluluklarında veya karmaşık olmayan iş süreçlerinde tavsiye edilmesi) nedenlerinden biridir.

Olasılık puanlaması (O)

Yöntemde O puanlaması, tehlikelerin hangi zaman aralığında gerçekleşebileceklerinin tahmin edilmesi ile (her gün, haftada, ayda bir vb) yapılmaktadır. Zaman aralığının tahmininde belirsizliği azaltacak önemli bilgilerden biri, o işin yapılma sıklığının bilinmesidir. Yönteminin kurgusunda ise sıklık değişkeninin puanlamayı etkileyip etkilemediği veya nasıl etkilediği açık değildir.

Bir işyerinde günde yüzlerce kez tekrarlanan bir iş ile haftada birkaç kez yapılan bir başka işin içerdiği tehlikelerin “gerçekleşebilecekleri zaman aralıklarına” göre kıyaslanması hataya açıktır. Gerçekleşme şansı çok yüksek olup görece az yapılan tehlikeli işler, düşük O ve Risk Skoru puanları nedeniyle öncelik veya katlanılabilirlik belirlenmesinde hak ettiği değeri alamayacaktır.

Bu tür derecelendirme ancak benzer sıklıkta yapılan tehlikeli işler arasında en olası olanlarının tercih edilmesi veya tüm tehlikelerin benzer olasılıkta olduklarını varsayarak en sık yapılanların öncelenmesi ile adil olabilir. İkinci seçeneğin gerçek

hayatta karşılığı olmadığı için “benzer sıklık” kavramının güvenilirliği belirlediği görülmektedir. Dolayısıyla farklı sıklıkta yapılan işlerde O puanlaması yetersiz olacaktır.

Yöntemin ön kabullerinde “farklı iş süreçlerine veya iş akış şemasına sahip işler için yeterli olmadığının” belirtilmesinde, O puanlamasının ancak benzer sıklıkta yapılan işlerde güvenilir olabilmesinin payı vardır.

Şiddet puanlaması (Ş)

Bir tehlikenin gerçekleşmesi halinde oluşabilecek yaralanma türleri çok farklı olabileceği halde, yöntemin şiddet puanlama ölçütleri açık değildir. Örneğin; kaygan zeminde kayarak düşme tehlikesi gerçekleşirse; ilkyardım bile gerektirmeyen bir düşme olabileceği gibi kafa sarsıntısı sonucu ölümle de sonuçlanabilir. Şiddet tespitinde belirsizlik analistler arası uyuşmazlığa sebep olabileceği gibi yöntemin güvenilirliğini de azaltmaktadır.

Yöntemin pratik uygulamasında şiddet puanlaması bir tehlikenin gerçekleşmesi durumunda “en olası” yaralanma türü dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu durum anlaşılabilir olmakla birlikte “olası en ağır” yaralanmalar istemeden ihmal edilmektedir. Özellikle büyük işletmelerde olası en ağır yaralanma belirsizlikleri sayıca fazla olduğundan, etkin risk yönetiminden bahsedilemez.

Öncelik karar süreci

Yöntemde O ve Ş değerlerinin birbiri ile çarpılması ile oluşan RS değerlerinin büyüklüklerine göre öncelikler ve katlanılabilirliklere karar verilmektedir. İlk bakışta makul gözükse de Risk Skor Matrisi tablosunda yüksek puan alabilen tehlikeler o işletmedeki görülebilecek en ağır yaralanmaları temsil etmeyebilmektedir. Bu durum görece hafif yaralanma türlerinin, birim zamanda görülme sıklığına göre öncelenebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Ş X O kavramı ile iş kazası ve meslek hastalığı arasındaki ilişkiyi anlamak için bu çarpımın ölçü biriminin ne olabileceğine bakmak gerekir. O değeri bir zaman aralığı (1/günde-haftada vb), Ş değeri farklı yaralanmaların ortak ifade edilebilecekleri tek matematiksel ölçüt olan “işgünü” kaybı ile temsil edilebilir. Risk skorlarını oluşturmak için bu iki

değeri çarptığımızda sonucun temsili ölçütü “işgünü kaybı / zaman birimi” olacaktır. Yöntemde büyük risk skorlarının öncelenmesinin karşılığı, birim zamanda görülebilecek en fazla iş günü kayıplarının öncelenmesi sonucunu çıkarır. Dolayısıyla öncelik tespitinde bir kazanın tıbbi-sosyal içeriğinden çok, neden olduğu işgünü kaybının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

RS kavramının sakıncalarına örnek vermek gerekirse; yöntemde birim zaman içerisinde gerçekleşebilecek a sayıda incinme ile b sayıda kırık vakaları arasında RS puanlarına (işgünü kayıplarına) göre öncelik veya katlanılabilirlik tercihi yapılabilmektedir. RS puanları aynı olan iki farklı tehlike de örnek gösterilebilir. RS hesabında kullanılan fonksiyonda $3 \times 5 = 5 \times 3 = 15$ 'tir. Yöntemde bu durumun karşılığı; yılda bir kaç kez görülebilecek ölüm veya sürekli iş göremezlik tehlikesinin (3X5), her gün veya her hafta görülebilecek yatarak tedavi gerektiren hafif yaralanma tehlikesi (5X3) ile eşit katlanılabilirliğe ve önceliklere sahip olmasıdır.

Gerçek hayatta zorlanacağımız bu tercihler RS'nin sayısal büyüklüklerine göre rahatlıkla yapılabildiği için konumuzun öznesi olan insan ve ona ait değerlerin matematiksel ifadelerin gölgesinde kaldığı açıktır.

LTM Yönteminin sağlık dışı alanlarda (finans, sigorta vb.) uygulamasında, kıyaslanan risk skorlarının ölçü birimleri bir para veya mal birimi olduğundan sayısal değerlere göre katlanılabilirlik ve önceliklere karar verilmesinin bir sakıncası gözükmemektedir.

Katlanılabilirlik karar süreci

Yöntem risklere karşı alınan önlemler sonrası risk skorlarının yeniden gözden geçirilmesini önermektedir. Önlemin başarısı hakkında bilgi sahibi olarak riskin katlanılabilirliğine karar vermek, bilgisel belirsizliği azalttığı (yapılan tahminin başarısını artırdığı) için doğru bir yaklaşımdır.

SKED Tablosunda ‘Katlanılamaz Risk’ olarak tanımlanan 25 puan ile ‘Önemli Riskler’ olarak tanımlanan 15, 16 ve 20 puanlarına karşılık olarak; sürdürülen bir işin hemen durdurulması veya yapılması planlanan bir işin başlatılmaması tavsiye edilmektedir. Bu sınır dikkate alındığında yöntemin işi durdurmaya gerek duymadan (‘Orta’ düzeyde

risk kabul ederek) işçilerin çalışabileceğini varsaydığı en yüksek RS puanı ise 12'dir. Oysa 12 puan yılda bir kaç kez görülebilecek uzun süreli tedavi gerektiren ciddi yaralanma veya meslek hastalığı ihtimaline karşılık gelmektedir. Buna rağmen yöntemde işin devamında veya başlatılmasında bir sakınca görülmemekte, hatta risk azaltma önlemlerinin zaman alabileceği belirtilmektedir.

'Yılda birkaç kez' ifadesinin görece düşük bir olasılığı temsil ettiği, alınacak önlemin süresi ve başarısının bu riski katlanılabilir seviyeye indireceği varsayılırsa bu durum belki anlaşılabilir. Ancak burada kritik sorular şunlardır; işin durdurulduğu yüksek risklerde, alınan tüm önlemlere rağmen RS puanı 12 puana kadar indirilebiliyorsa ne yapılacaktır? Bir iş istasyonunda sürekli 12 puanlık risk skoru ile çalışma yapılabilir mi? SKED tablosuna baktığımızda artık işin başlatılmasına engel hal kalmamıştır. İşe devam edilirse bunun anlamı, yöntemin meslek hastalığı veya ağır yaralanmaları eğer 'yılda birkaç kez' görülebilecek ise katlanılabilir (tolere edilebilir) bulmasıdır.

'Orta' düzeydeki risklerden olan 12 sayısı, işletmelerin genelinde oldukça sık rastlanacak bir risk skorudur. Bu yüzden analistlerin "Katlanılabilirlik" ifadesinde kim? Kimin adına? Ne karşılığında? Neye katlanıyor? Sorularına rahatlıkla yanıt verebilmeleri gerektiğini düşünüyoruz.

Yöntemin meslek hastalıkları ile ilişkisi

Meslek hastalıklarına yönelik yapılan analizler, bilgisel olasılık tahminlerine güzel bir örnektir. Gerekli bilgiler (meslek hastalığı etkeninin varlığı, ortamdaki düzeyi, maruz kalınan süre, işçilerin bireysel sağlık durumları vb) sağlandıkça hastalığın oluşup oluşmayacağı hakkında güvenilir tahminler yapılabilir. Ancak her meslek hastalığı kendi doğal süreçlerine uygun yöntemler ile ele alınmalıdır. LTM yönteminin meslek hastalıkları uygulamasının aşağıda sıraladığımız nedenlerle yetersizdir.

1. Meslek hastalıkları risklerinin analiz edilmesi ve yönetilmesi karmaşık ve detaylı süreçlerdir. Yöntemin ön kabullerindeki sınırlamalar bu tür işler için zaten uygun olmadığını belirtmektedir.

2. Meslek hastalığı etkeninin çalışma ortamında varlığı genel bir tehlikedir. Oluşturacağı meslek hastalığı riski ise bireyseldir (maruziyet süresi, fiziksel yapı, yaş, cinsiyet, sigara kullanımı, gebelik vb). LTM yönteminin parametreleri ve kurgusu bireysel riskleri değerlendirmeye uygun değildir.

3. Meslek hastalığı analizlerinde sayısal değerler (kan-ıdrar tahlilleri, ortam ölçümleri vb) önemlidir. Ancak bu değerlerin riskin tamamını yönetmesine izin verilmez. Örneğin bir solvent türünün solunabilir hava ortamında yasal sınır değeri azami 100 ppm iken, ortam ölçümlerinde bu değer 99 olması halinde tehlike yoktur denilemez. Bir başka örnek ise; mevzuatımızda pnömokonyoz teşhisi için tozlu işyerinde üç yıl çalışma şartı aranmasına rağmen daha kısa sürelerde görülmesi halinde vakanın Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulu kararı ile meslek hastalığı tanısı alabileceği belirtilmesidir (4). Sayısal değerlere gösterilmesi gereken tıbbi özenin, LTM yönteminin O ve Ş puanlamalarına yansıtılması zordur.

Sonuç

LTM yönteminin kendi içinde anlaşılabilir olduğu, ancak işçi sağlığı alanında özellikle de ön kabullerindeki sınırlamalar yeterince dikkate alınmaz ise güvenilir olmadığı yargısına varılmıştır.

Konuyla ilgili uzmanlar bu tür analizlerdeki amaç ve hedeflerini sorguladıkça, işçi sağlığı ve güvenliğine hizmet eden, işyeri kaynaklarının daha akılcı kullanılabildiği yeni yöntemler geliştirebileceklerdir.

Kaynaklar

- Özkılıç, Ö. "İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri ve Risk Değerlendirme Metodolojileri", Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 2005.
- Karaçay, T. "Olasılığın Matematiksel Temelleri ve Yeni Arayışlar, Mantık, Matematik ve Felsefe IV. Ulusal Sempozyumu", 2006.
- Kurt, M. "İş Kazalarının Ergonomik Analizi", Doktora Tezi, Gazi Üniv. Fen Bilimleri Enst., 1993.
- Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulunun Görev, Yetki, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (Resmî Gazete: 27021 sayılı ve 11.10.2008 tarihli).●

ABD'DE GÖÇMENLERİN SAĞLIĞININ SOSYAL BAĞLAMI ÜZERİNE ETNOGRAFİK BİR ÇALIŞMA¹

Kaliforniya Üniversitesi, Tıp Okulu, Antropoloji, Tarih ve
Sosyal Tıp Bölümü.

Çeviri: Dr. Nilay ETİLER
MSG Yayın Kurulu Üyesi

Giriş

Emek göçü, ekonomik, politik, tıbbi ve insani boyutuyla dünyanın her yerinde önemli bir olgudur. Dünya genelinde göçmen işçilerin yoğunluğu ülkenin herhangi bir etnik azınlığıdır ve çoğu yoksulluk içinde yaşamakta, sağlık sorunlarıyla boğuşmakta ve önemli bir kısmı kayıt dışı çalışmaktadır.

Şekil-1: Mevsimlik göç güzergahı.

“Göçmenlerin sağlığı” olarak çizilen manzara, ABD’de son yıllarda politik, magazin ve tıbbi açılardan dikkat çeken bir konudur. Son yıllarda 293 milyon olarak tahmin edilen ABD nüfusunun 36 milyonu ABD dışında doğmuş ve 10.3 milyonu ise kayıtsızdır. 2000 yılı nüfus sayımına göre ABD’de 9.2 milyon Meksika doğumlu kişi vardır bunların 2.3 milyonu ABD vatandaşı, 2.1 milyonu yasadışı göçmen² ve 4.8 milyonu belgesiz³ göçmendir. Bir milyon göçmenin Meksika’nın tek bir eyaletinden (Oaxaca) geldiği ve çoğunun yerli halklar olan Mixtec, Zapotec ve Triqui olduğu tahmin edilmektedir. ABD’deki tarım işçilerinin yaklaşık %98’i Meksikalıdır ve %52’si belgesizdir. Tarım işçilerinin çok azı 60 yaşından büyük olup işçilerde ortalama yaş 29’dur, çoğunun ailesi yoksulluk sınırının altında çalışmaktadır.

Çoğu araştırmacı artık küresel pazardaki eşitsizliklerin emeğin göçüne neden olduğu konusunda hemfikirdir. Meksika’da ortalama günlük 4.12 USD (ABD Doları) olan asgari ücret bölgelere göre değişmekte olup, en düşük ücretler yerlilerin yaşadığı güney bölgesindedir. Buna karşın ABD’de saat başına en düşük yasal ücret 5.15 USD’dir ve örneğin Kaliforniya’da bu 6.75 USD’ye Washington’da ise 7.15 USD’ye çıkmaktadır. Ayrıca Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) nedeniyle Meksika’nın tarımsal üretiminin zarar görmesi ve aynı dönemde ABD’nin

tarım teşviklerini %300 civarında arttırması Meksika'da işsiz kalan köylülerin ABD'ye göç etmelerinde önemli bir etmen olmuştur.

ABD'de sıklıkla "yasadışı yabancılar" olarak adlandırılan Meksikalı işçiler, çoğunlukla olumsuz önyargı ve şiddetin kurbanları olmakta, beyaz Amerikan gençlerinin çeteleri tarafından öldürülmekte, hasta işçiler şirket sahiplerinin hastaneye götürme kandırmacasıyla sınırışı edilmekte, tahıl tozları nedeniyle pestisid zehirlenmesi yaşamaktadırlar. Bu kişiler aynı zamanda kamu hizmetlerinden (özellikle sağlık) yararlanmaları nedeniyle, ABD'de işsizlik sigortasının bütçe açıklarının nedeni olarak suçlanmaktadır.

Yapılan çalışmalar göçmen tarım işçilerinin diğer nüfustan anlamlı bir şekilde daha sağlıklı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, belgesiz işçilerin sağlık sorunlarını bildirmekten korkmaları, tarımdaki işgücü ve sağlık politikalarının kötü yönetimi, sakat kalan veya yaşlanan işçilerin memleketlerine geri dönmeleri gibi nedenlerle hastalık ve ölüm verilerin çoğu doğru bilgiler içermemektedir ve "sağlıklı işçi yanılgısı" denilen olguya yol açmaktadır. Bu sorunlara bakmaksızın, önceki araştırmalar göçmen tarım işçilerinde sağlıktaki eşitsizliklerin, etnisite, vatandaşlık ve sosyal sınıfı kapsadığını göstermiştir. Yakın zamandaki araştırmalara göre, Latin çocukların araç dışı trafik kazalarında beyaz Amerikalı çocuklara göre iki kez daha fazla ölüm ve hastaneye yatış oranı bildirilmektedir ve Latin yetişkinlerin koruyucu sağlık taramalarında düşük oranlara sahip olduğu gözlenmektedir.

Çeşitli çalışmalar ABD'deki göçmenlerin sağlık düzeylerinin zaman içinde düştüğünü göstermiştir.

Obesite, serum kolesterolü, tütün ve alkol kullanımı, intihar ve cinayete bağlı ölümler birinci ve ikinci kuşak göçmenlerde yüksektir.

Etnisite ve göç durumunun ötesinde, Meksikalı göçmen tarım işçilerinin sınıfsal durumu sağlık düzeyinin düşmesiyle ilişkilidir. Tarımsal işler yüksek oranda ölümcüldür, tüm işçilerde ölüm 100.000'de 3.9 iken tarımda 21.3'e çıkmaktadır. Tarım işçileri aynı zamanda ölümcül olmayan kazalara, kronik ağrılara, bazı kanserlere, pestisid maruziyetine bağlı kronik sorunlara da daha fazla maruz kalmaktadır. Daha öteye gidip sınıfsal durum belirlendiğinde tarım sektöründe göçmen ve mevsimlik işçilerin sağlık açısından daha kötü düzeyde olduğu görülmektedir. Göçmen ve mevsimlik işçilerde HIV enfeksiyonu, malnütrisyon, anemi, hipertansiyon, diyabet, kronik dermatit, bitkinlik, baş ağrısı, uyuma bozuklukları, kaygı, hafıza sorunları, kan bozuklukları, diş sorunları ve karaciğer, böbrek fonksiyonlarında bozulma gibi kronik sorunlar daha yüksek sıklıktadır. Bu grupta akut hastalıklar da fazladır, bunlar üriner enfeksiyon, böbrek bozuklukları, akciğer enfeksiyonları, sıcak çarpması, şarbon, kıl kurdu, ensefalit, leptospirosis, kuduz, salmonellozis, tetanozdur. Göçmen tarım işçileri sağlık açısından pek çok sorunla karşı karşıya olduğu halde hem sağlık ve hemde sosyal hizmetlerden yeterince yararlanamamaktadır. ABD'de göçmen tarım işçilerinin sadece %5'inin sağlık sigortası vardır.

Bu çalışma; Meksika yerlisi, belgesiz göçmen tarım işçilerinin sağlığını ve sağlık hizmetlerini etkileyen sosyal ortamı tanımlamayı amaçlamıştır.

Tablo-1: Birincil araştırmanın katılımcıları

Katılımcılar	Yer	Tanım
130 çiftlik çalışanı	Washington Eyaleti	20 beyaz ve Asya-Amerikan ABD vatandaşı 20 Latin ABD vatandaşı 90 Meksika yerlisi, Meksika vatandaşı (20 Mestizo, 20 Mixreco, 50 Triqui halkından)
30 klinisyen	Washington Eyaleti, Kaliforniya ve Oaxaca (Meksika)	18 hekim 10 hemşire 2 diş hekimi
22 sınır bölgesi sakini	Arizona	15 sınır aktivisti 5 sınır devriye memuru 2 sivil görevli

Yöntem

Araştırmanın sorularını yanıtlamak için, antropolojik bir teknik olan katılımlı gözlem yöntemi teyp kaydı ile desteklenerek kullanılmıştır. Çiftliklerin yanı sıra hastane ve kliniklerde de göçmen işçilerle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımlı gözlem tekniğinde araştırmacılar, araştırmanın katılımcıları ile bir ya da birkaç kez görüşmek yerine uzun bir süre birlikte yaşayarak, onların içinde bulundukları sosyal ve kültürel ortamı analiz etme şansı bulmaktadır. Araştırmacılar, işçilerin günlük yaşamlarına katılarak kendi aralarındaki etkileşimi gözlemleme ve konuşmalarını dinleme yoluyla önemli uygulamaları, politik-ekonomik zorlamaları, kültürel kavramları tanımlamaktadır. Bu araştırmada araştırmacı tarafından tutulan saha notlarının yanı sıra bazen teyp kaydı da kullanılmıştır.

Araştırma hedeflenen tüm grupları içinde barındırdığı için Tanaka Çiftliği adlı bir çiftlikte yapılmıştır. Ayrıca göçmen işçilerle teması olan sağlık çalışanları ve diğer görevlilerle de görüşmeler yapılmıştır (Tablo 1). Araştırma 15 ay sürmüştür, 6 ay Washington'da 4'er ay Kaliforniya ve Meksika'da, son olarak 1 ay Arizona'da veri toplanmıştır.

Sonuçlar

Tanaka Çiftliği'nin yaz aylarında 400'den fazla olan çalışan sayısı diğer zamanlarda 50 civarına düşmektedir. Şekil-2'de çiftlikteki yukarıdan aşağıya doğru iş hiyerarşisi gösterilmiştir.

Çiftlikte tümü beyaz veya Asya-Amerikan olan üst yöneticilerin desklerin arkasında ofisleri vardı. Yönetici asistanları genellikle genç ve çoğu beyazdı. Az sayıda ABD vatandaşı Latin vardı. İşçiler üç farklı kampta bulunmaktaydı. 1. kamp denetçilerin, 2. kamp elma, ahududu, az sayıda çilek toplayıcılarının, 3. kamp ise çoğunlukla çilek toplayıcıları olan Triqui yerlilerinin bulunduğu kamptı. Kampların konforu birinciden üçüncüye doğru giderek azalmaktaydı.

İşçiler arasındaki hiyerarşi Kuzey Amerika'da yaygın olduğu biçime uygun olarak şöyle idi:

Beyaz Asya-Amerikan ABD vatandaşı-Latin ABD vatandaşı- Belgesiz mestizo-Meksikalı Belgesiz yerli Meksikalı.

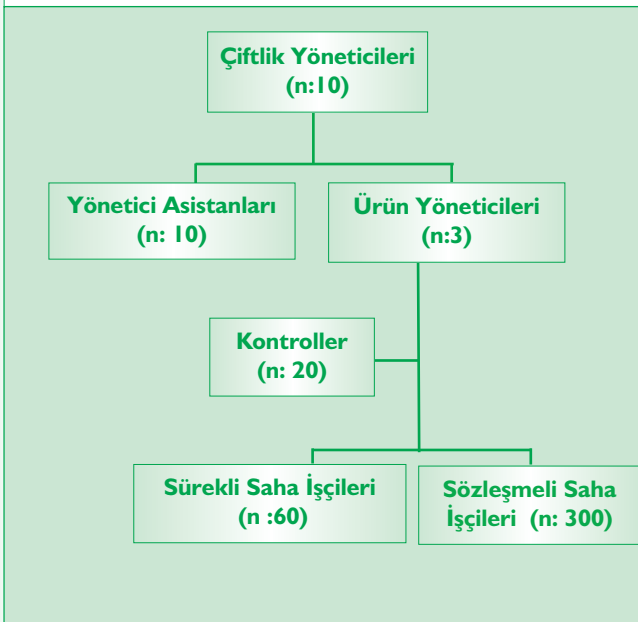
Triqui yerlileri Mixtecos yerlilerine göre daha düşük statüdeydi. Triqui halkının çiftlik yöneticilerinin de ifade ettiği gibi "katıksız yerli", "daha az medeni" olduğu yaygın düşüncelerdir.

Araştırmadaki gözlemler süresince yukarıda bahsedilen etnisite, vatandaşlık, iş ve konut koşulları tablosunun sağlık düzeyi mevcut olduğu açıklığa kavuşmuştur. Avro-Amerikan'dan yerli Meksikalıya doğru inerken işçinin zaman üzerindeki kontrolü azalmakta, denetçilerin küçük düşürücü muameleleri, kol gücüyle çalışma ve işyeri ortam maruziyeti artmaktadır.

Hiyerarşinin en altında bulunan çilek toplayıcısı Triqui yerlileri en soğuk, nemli yerde çalışmaktadırlar. Bu işçilerde en sık sağlık sorunları iş kazası ve işe bağlı ağrılar, somatizasyon, madde kullanımı ve travmadır. İşçiler bir saat içinde belirli bir miktar (50 pound⁴) çilek toplamak zorundadır, aksi halde işten atılma, hakarete uğrama tehlikesi vardır. Bu miktarı sağlamak için sabah genellikle saat 05.00 gibi işe başlayıp uzun saatler çalışırlar.

Sağlık çalışanları göçmen işçiler arasında madde bağımlılığı ve/veya somatizasyon olarak karşılaştıkları depresyonun sık görüldüğünü ifade etmişlerdir. Altta yatan çeşitli sosyal ve kültürel faktörler arasında en sık yöneticilerin ve işyeri sahiplerinin saygısızca davranması, iş için seçeneklerinin olmayışı, sosyal olarak ilerleme olanaklarının

Şekil-2: Tanaka Çiftliği'nde iş hiyerarşisi

olmaması, sınır dışı edilme korkusu ve aile üyelerinden ayrı olmak olarak belirtilmektedir.

İşçiler sıkça güvenlik güçleri tarafından uygulanan şiddete maruz kaldıklarından yakılmaktadır. Görüşmelerde Meksika polisi tarafından kaçırılan ve işkence gören işçiler vardı. Bunun dışında işçilerin kendi içindeki hiyerarşiye göre en alttakilere şiddet uyguladıkları da saptanmıştır.

Tartışma

Bu çalışmada da saptanan hiyerarşi, çiftlikteki yöneticilerin bireysel tutumlarından öteye yapısal bir durumu işaret etmektedir. ABD tarımının şirketleşmesi ve uluslararası serbest pazar üreticileri öyle sıkıştırmakta ki üreticiler iflas etmeden toplayıcıların yevmiyelerinin arttırmaları ya da kampların koşullarını iyileştirmeleri hayal bile edilememektedir. Bu koşullar altında yapısal şiddet pazar kuralları ile yasallaşmakta, uluslararası ve ulusal düzeyde ırkçılık, cinsiyetçilik ve yasadışı göçmen karşıtlığına yol açmaktadır. Diğer yandan küresel eşitliklere neden olan serbest ticaret kapitalizmi, güney Meksika'yı derin bir ekonomik depresyona sokmuştur. Bu tablo, yoksulluk toprak savaşlarının, yaşamını sürdürebilmek için dışa göçün birincil nedenidir.

Görüşmelerde işçilerin bu tabloyu doğallaştırdığı ve içselleştirdiği saptanmıştır. Pierre Bourdieu'nun kuramına göre sembolik şiddet sosyal asimetrinin doğallaştırılması ve içselleştirilmesinin bir aracıdır. Etnik çizgiler boyunca algılanan farklılıklar sembolik şiddetin yasallaşmasını öyle bir kapsamaktadır ki sonuçta her bir etnik grup görece olarak kendi sosyal pozisyonunu anlayarak konumlanmaktadır. Bu şekilde çiftlikte bir işbölümü ortaya çıkmakta ve herkes tarafından doğal olarak algılanmaktadır. Bu algı, bölgede yaşayan halk, çiftlik çalışanları ve sağlık çalışanlarından elde edilen verilerde de kendini göstermektedir.

Göçmen kliniklerinde çalışan hekimler ve hemşireler daha kötü koşullar altında kamu olanaklarından yoksun çalışmakta, sigortasızlık gibi sistem zorlukları ile engellenmektedir.

Michel Foucault Kliniğin Doğuşu'nda ortaya koyduğu "klinik bakış açısı" kavramı, hastaya ve hasta tarafından ifade edilen belirtiler üzerine odaklanan, sadece organa özgü yaklaşım gösteren, insan bedenini bir obje olarak tedavi etmeyi hedefleyen

bir paradigmadır. Oysa sağlık çalışanları, Triquililer ile sağlık kuruluşunda karşılaştıklarını, onların sorunlarına neden olan insani ve sosyal ortamı görmediklerini belirtmektedirler. Bu klinisyenler çoğu sağlık çalışanı gibi sağlık sorunlarının politik ekonomik ve sosyal belirleyicilerini görmek konusunda eğitim de almadıkları için hastalığa ve bireysel risk faktörlerine daralan bir bakış açısına sahiptir. Üstelik Meksikalı göçmen işçi stereotipi olan 'alkolik, karısını istismar eden erkek' tipi tüm sağlıksızlık davranışlarına sahiptir ve sıklıkla bu kavramsallaştırmaya katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre göçmen tarım işçilerinin sağlığını geliştirmek için bazı noktalar ön plana çıkmaktadır. İlk olarak sağlıkta eşitsizliklerde etnik ve göç durumunu anlamak için çalışmalar yapılmalıdır. İkinci olarak tıp eğitiminin bakışı, hastalıkların etyolojilerinin bir çok yönüyle ele alınması yönünde genişlemelidir. Son olarak, Rudolf Virchow'un 19. Yüzyıl'da söylediği gibi "tıp sosyal bir bilimdir ve politika tıbbın geniş ölçekte alınmasından başka bir şey değildir". Toplumda sağlık ölçütlerinin eşitsiz dağılımına dikkat çeken Virchow'a göre "hekimler yoksulların doğal savunucularıdır". Sağlık çalışanlarının bu konularda politika geliştirilme sürecine katkıda bulunması gerekmektedir.

Sonuç olarak; yapısal ırkçılık ve göç karşıtı uygulamalar, göçmen işçilerin kötü koşullarda çalışmaları, yaşamaları ve sağlıksızlıklarına neden olmaktadır. İnce bir ırkçılık göçmen işçilerin içinde bulunduğu bu sosyal ortamın farkına varılmasını azaltan bir etkiye sahiptir. Bu makalede, göçmenlerin sağlığının iyileştirilmesi için sağlıkta eşitsizlik araştırmalarının yapılması, göçmen işçilerle iyi bir klinik etkileşim, tıbbi eğitim ve politika geliştirilmesi alanlarına müdahale edilmesi sonucuna varılmıştır.

Dipnotlar

1. Holmes, S.M. "An ethnographic study of the social context of migrant health in United States". PLoS Med. 2006;3(10):e448. DOI: 110.1371/journal.pmed.0030448
2. Ülkeye yasadışı yollarla giren kişilerdir (Ç.N.)
3. Çalışma ve oturma izni olmayan, ancak ülkeye turist belgesiyle girmiş kişilerdir (Ç.N.).
4. 50 pound 22.5 kg. a karşılık gelmektedir (Ç.N.).●

VI. ULUSAL İŞÇİ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KONGRESİ

TMMOB - Makina Mühendisleri Odası'nın Adana Şubesi sekreteryasında düzenlediği VI. Ulusal İşçi Sağlığı ve Güvenliği Kongresi, 21-23 Nisan 2011 tarihlerinde Adana'da gerçekleştirilmiştir.

Kongreye 420'yi delege, 513'ü konunun ilgilisi olmak üzere 933, toplamda ise 1.000'i aşkın kişi katılmıştır. MMO, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, TTB, TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK, MESS, Lİnter-İş, üniversiteler, meslek örgütleri, kamu ve özel kurum ve kuruluşları, mühendisler, doktorlar, işçiler, hemşireler, sağlık personeli, teknik personel, meslek yüksekokulu ve mühendislik öğrencileri ve ilgi duyanların katılımıyla yapılan kongrede toplam 18 oturumda 28 bildiri sunulmuştur. Ayrıca sergi alanında 27 poster bildiri sergilenmiştir.

Kongrenin panel, konferans ve oturumlarında sunulan bildiriler ile yapılan tartışma ve öneriler sonucu oluşturulan sonuç bildirisi, aşağıda kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır.

1. İşçi sağlığı ve güvenliği (İSG) ile ilgili ulusal politikaların oluşturulması ve karar alma sürecine TMMOB'ye bağlı ilgili meslek odaları, TTB ve sendikaların katılımı sağlanmalıdır. İSG alanındaki hizmetler kamusal hizmet olarak algılanmalı; ilgili meslek örgütleri, işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin katılımıyla bir koordinasyon mekanizması oluşturulmalıdır.

2. Sosyal hukuk devletinde iş yasaları çalışanların haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla temel ilke edinirken, 4857 sayılı İş Yasası ve sonrasında yapılan bütün düzenlemeler işverenlerin çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Esnek ve kural dışı çalışmayı, işçileri başka işverenlere kiralama, taşeronlaştırmayı yasal hale getiren, kadem tazminatlarını, fazla mesai ücretlerini, sendikal hak ve yetkileri budayan bu yasa ve diğer düzenlemeler yerine konunun taraflarının katılımı ile demokratik bir yasa çıkarılmalıdır. İş mevzuatı, eksenini "insan" olan çağdaş bir yapıya kavuşturulmalıdır.

3. 4857 sayılı İş Yasası ile işçi sağlığı ve güvenliği uygulamalarında "iş güvenliği mühendisliği" yerine "iş güvenliği uzmanı" tanımı getirilerek mühendislik ile teknik elemanlık birbiriyle eşdeğer tutulmuş, iş güvenliği mühendisliği şekli bir yapıya dönüştürülmüştür. İş güvenliği alanında mühendislere de, teknik elemanlara da ihtiyaç vardır, ancak bu ihtiyaç "iş güvenliği mühendisliği" ve "iş güvenliği teknik elemanı" olarak ayrı ayrı tanımlanmalı ve bu yapı içerisinde görev, yetki ve sorumluluklar belirlenmelidir.

4. "İSG Kanun Tasarısı Taslağı"; TMMOB, TTB, sendikalar ve üniversitelerin görüşleri önemsenerek yeniden düzenlenmeli, bu sürecin ardından yasalasmalıdır. Ayrıca tüm işyerlerinde İş Güvenliği Mühendisi çalıştırma zorunluluğu getirilerek çalışma koşulları yeniden düzenlenmelidir. İş Güvenliği Mühendisleri ücret yönünden işverene bağlı olmamalı, ücret çizelgeleri Bakanlık ve TMMOB'ye bağlı ilgili meslek odalarıyla birlikte belirlenmelidir.

5. 50'den fazla işçi çalıştıran sanayi işletmelerinde tam zamanlı iş güvenliği mühendisi çalıştırılması zorunlu hale getirilmeli. Bu konuda TMMOB'ye bağlı ilgili meslek odaları etkin bir denetim işlevi üstlenmelidir.

6. İSG hizmetleri bütün iş yerlerini ve tüm çalışanları kapsamalıdır. Başta KOBİ'ler olmak üzere 50'den daha az işçi çalıştıran iş yerlerinde iş güvenliği mühendisi istihdam edilmesi ve İSG Kurullarının kurulması yasalarla güvence altına alınmalıdır.

7. Önümüzdeki dönemde, mühendislerin ve doktorların İş Güvenliği konusundaki lisans sonrası eğitimlerinin üniversiteler, kamu kurumunu niteliğindeki TMMOB'ye bağlı ilgili meslek odaları ve TTB tarafından verilmesi ve sertifikalandırılması, böylelikle çağdaş yaklaşımların ülkemize kazandırılması hedeflenmelidir.

8. İSG Kurullarının işlevsel hale getirilmesi, bu kurulların eğitilmiş ve yetkilendirilmiş kişilerden oluşturulması sağlanmalıdır.

9. İSG Kurulları, tarafların eşit sayıda temsil edildiği demokratik yapılar olarak düzenlenmeli ve tavsiye değil yaptırım gücüne sahip kurullara dönüştürülmelidir.

10. İSG; İş Güvenliği Mühendisi, İşyeri Hekimleri, İşyeri Hemşireleri ve Sağlık Memurlarından oluşan bir ekip tarafından hayata geçirilmektedir. Ancak İSG'ye yönelik hekim ve mühendislerin görevleri, çalışma usul ve esasları yönetmeliklerde bir şekilde belirtilmiş olmasına rağmen, işyeri hemşirelerinin görevleri, çalışma usul ve esaslarının da tanımlanmasında problem bulunmaktadır. 19 Nisan 2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan

"Hemşirelik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'te sayılan "İş Sağlığı Hemşiresi" görev yetki ve sorumluluklarına ilişkin birçok husus hem kavram olarak, hem de görev olarak iş mevzuatında yer almamaktadır. İşyeri hekimleri, işyeri sağlık memurları ve işyeri hemşirelerinin mesleki bağımsızlıkları sağlanmalıdır.

11. Çalışanlara İSG'yle ilgili sürekli eğitim verilerek bilinçlendirilmelidir. Eğitim almamış çalışan işbaşı yaptırılmamalıdır. Bu eğitimler özerk olmalı ve ilgili meslek örgütleri tarafından verilmelidir.

12. Ağır ve tehlikeli işlerde çalışanlar için alınması gerekli meslek eğitimi TMMOB'ye bağlı ilgili Meslek Odaları tarafından verilmeli ve sertifikalandırılmalıdır.

13. Eğitim ve öğretim müfredatı, ortaöğretimden başlanarak İSG konusunu da içerecek şekilde yeniden düzenlenmeli, bütün okullarda İSG eğitimi yapılmalı, üniversitelerin ilgili fakültelerinde İSG kürsüleri kurulmalı, tüm çalışanlar hak ve sorumlulukları konusunda sürekli olarak bilinçlendirilmelidir.

14. Çalışanlar ile işverenler arasında İSG duyarlılığı ve bilincinin oluşması sağlıklı ve güvenli işyerinin oluşumu ile paralellik taşımaktadır. Bunun için de güvenlik kültürü, aile kültürü ve toplumsal işçi sağlığı ve kültürü bir arada oluşturulmalı ve özendirilmelidir.

15. SGK tarafından yayımlanan İş Kazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri, özellikle tespit edilen meslek hastalığı sayısı gerçekleri yansıtmaktan çok uzaktadır. Meslek Hastalıkları Hastanesi sayısının artırılması, hekim, işçi eğitimi dahil, meslek hastalıklarının tespitine yönelik çalışmalar ivedilikle yapılmalıdır.

16. Mesleki Kas İskelet Hastalıkları; çalışanın iş memnuniyetini, moralini, verimliliğini olumsuz etkileyen önemli sağlık sorunlarıdır. Bu hastalıkların sonuçlarından korunmak için bilimsel çalışmalar yapılmalıdır.

17. Dünyada ve ülkemizde ürktücü boyutlara ulaşan çocuk emeği sömürüsü ortadan kaldırılmalı, çocuk işçiler rehabilite edilerek, eğitime yönlendirilmelidir.

18. Ucuz işgücü olarak görülen kadın ve emeğine yönelik tüm olumsuz uygulamalar kaldırılarak eşit işe eşit ücret sağlanmalıdır.

19. Ülkemizde her konuda olduğu gibi İSG konusunda da sağlıklı veri ve bilgi toplanamamaktadır. İşyerlerinde kaza ve meslek hastalıklarına ait bilgiler bir veri tabanında toplanmalı, bu bilgilerden ölçme ve değerlendirme amaçlı yararlanılmalıdır.

20. İSG konusunda çalışma koşulları ve bu koşullar arasındaki nedensel ilişkileri araştırmak için, bilimsel araştırma yapacak araştırma kurumları oluşturulmalı, eğitim kurumları özendirilmelidir.

21. İSG önlemleri işyeri mekanı, teknoloji, üretimde kullanılan hammadde, üretilen ürün, ergonomi v.b. konular daha proje aşamasında planlanmalıdır. İSG'nin en önemli bileşeni olan "ergonomi" sadece İSG alanında değil, her insanın yaşam felsefesi olmalı ve bir devlet politikası haline getirilmelidir.

22. Üretim sürecinde kullanılan ekipmanlar ve kişisel koruyucu donanımları İSG standart ve mevzuatına uygun olarak üretilmeli ve temin edilmelidir. Standart dışı malzemelerin piyasaya girişi ve sunumu engellenmeli ve bu konuda meslek örgütleri, TSE ve ilgili Bakanlıklar kanalıyla bir denetim ağı oluşturulmalıdır.

23. Kazaların tekrarlanmasını önleyecek önlemlerin geliştirilmesi ve sisteme kazandırılması hedefleyen reaktif yaklaşımlar yerine, operasyonlardaki tehlikeleri inceleyerek "nelerin yanlış gidebileceğini" araştıran, önceden öngören, sonraki aşamada "daha başka neler olabilir" sorusuna yanıt arayan Risk Esaslı Yönetim anlayışı ön plana çıkarılmalıdır.

24. İş güvenliği ile iş güvenliğinin birbirini tamamladığı gerçeğinden hareketle, tüm çalışanlar insana yakışır "norm ve standartta" bir sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmalıdır. Sigortasız ve sendikasız çalıştırma önlenmeli, kayıt dışı ekonomi kayıt altına alınmalıdır. Sendikalaşmanın önündeki engellerin kaldırılması, çalışanların sosyal ve ekonomik yaşamlarının iyileştirilmesi sağlanmalıdır.

25. İSG denetimlerinde ulaşan işyeri ve işçi sayısı artırılmalı, riskli iş kollarında denetim etkinliği yeni denetim yöntemlerinin uygulanması ile desteklenmeli, her alanda olduğu gibi bilim ve teknolojiye gelişmeleri izlemeleri için denetim elemanlarına daha fazla imkânlar sağlanmalıdır. Önlem almayan işverenler için uygulanacak yaptırımlar caydırıcı hale getirilmelidir.

26. Koruyucu sağlık hizmetleri yerine tedavi edici sağlık hizmetlerinin öncelik verildiği uygulamalar ve aile hekimliği uygulamalarından vazgeçilmelidir. Sağlık ocakları kapatılmayarak koruyucu sağlık hizmetleri geliştirilmelidir.

27. İSG uygulamaları toplumun tüm çalışanlarını kapsamalıdır.

28. İş kazaları ve meslek hastalıklarının önüne geçilebilmesi için işyerlerinde "önce insan, önce sağlık, önce işçi güvenliği" anlayışı yerleştirilmeli, tüm üretim süreçlerinde öncelik İSG önlem ve uygulamalarında olmalıdır.

TMMOB MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI

KİTAP TANITIMI

ÜCRETLİ EMEK ve SERMAYE

Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları
Bağımsız Sosyal Bilimcilerin 2011 Raporu

Bağımsız Sosyal Bilimciler'in 17 yazar ve araştırmacının katkısıyla hazırladığı bu kolektif ürün (2011 Raporu), 2000'li yıllardaki son ekonomik bunalıma gidiş sürecinde ve bunalım yıllarında "Türkiye'de emeğin durumu"na odaklanmaktadır. Ekonomik ve siyasal olgular bu durum değerlendirilmesinin arka planında yer almıştır.

On bölümden kurulu olan incelemenin birinci bölümü, 2000'li yılların "büyük durgunluk"unu karakteristik çizgileriyle betimleyen. İkinci bölümde "küresel kriz"ın giderek "küresel istihdam krizi"ne dönüştüğü gözleminde yola çıkılarak, "istihdam yaratmayan büyüme" ile güvensiz / enformal / kayıtdışı çalışmanın Türkiye'ye özgü süreçler olmadığına dikkat çekiliyor. Üçüncü bölüm, bunalım yıllarında Türkiye'de verimlilik ve bölümüm ilişkilerine ayrılmış, bu bölümde Marksist artık değer ve kar oranlarının 1988 sonrasındaki seyri incelenmiştir. Dördüncü bölüm, Türkiye'nin çalışan kesimlerine ilişkin bir durum saptamasıdır. Beşinci bölümde emeğin uluslararası hukuktaki konumundan yola çıkılarak, Türkiye'de çalışma hayatını düzenleyen mevzuat, çalışanın sendikal hakları ve sendikalaşma düzeyine ilişkin gözlem ve değerlendirmeler sunulmaktadır. Altıncı bölümde yer alan anlatı, TEKEİ işçilerinin (Türkiye'de işçi sınıfı hareketinin yeni bir yükselişini simgeleyen) 2009-10 direnişi ve bunun öncülleri üzerine kurulmuştur. 2000'li yılların giderek tarımda küçük üreticiliğin tasfiyesine ve tarım emekçilerinin yoksullaşmasına varacağı anlaşılan siyasal ve kurumsal düzenlemeler Yedinci bölümde ele alınmaktadır. Sekizinci bölümde, 2000'li yıllarda uygulanmasına geçilen Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Dokuzuncu bölümde 2009-11 Türkiye'sindeki makroekonomik gelişmeler, ödemeler dengesi ve kamu maliyesi bağlamında gözden geçirilmiş, 2008-9'daki hasıla ve istihdam kayıplarının büyüklüğü ile 2010 "toparlanma"sının kırılganlığı ve sürdürülemezliği vurgulanmıştır. İncelemeyi sonuçlandırıcı paragraflar Onuncu bölümü oluşturmaktadır.

YAYIN KURALLARI

Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG), kendi disiplini ile ilgili olabilecek derlemeler, araştırmalar, literatür özetleri ve gündemi belirleyen güncel konular ve tartışmalara ilişkin görüş ve değerlendirmeleri yayınlayan bilimsel bir dergidir. Türk Tabipleri Birliği tarafından yayımlanır.

MSG, ICMJE tarafından belirlenen standartları ve TTB Yayın Etiği Bildirgesi ilkelerini benimser. Ayrıntı için web sayfasına (<http://www.ttb.org.tr/MSG>) bakınız

MSG'de yazılar belirli başlıklarda yayımlanır (ayrıntı için; web sayfasına bakınız) ve web sayfası aracılığı ile gönderilir.

Başvurusu kabul edilen yayın türleri (ayrıntı için; web sayfasına bakınız):

- I. Orijinal araştırma
- II. Araştırma raporu (ön rapor)
- III. Bakış / Görüş
- IV. Yorum
- V. Editöre mektup
- VI. İşyeri hekimleri ve işçi sağlığının diğer disiplinlerinden
- VII. Derlemeler
- VIII. Diğer

Dergiye gönderilen yazılar öncelikle Editörler tarafından bir ön değerlendirmeye alınır. Bu ön değerlendirme sonrası Yayın Kurulu ve gerektiğinde Danışma Kurulu incelemesinden geçerek yazı hakkında karar verilir. Araştırmalar en az iki, ihtilaf durumunda üç hakeme gönderilir. Gelen görüşlere göre yayın kurulunda değerlendirme yapılır.

Yazım Kuralları:

(Ayrıntılar için; <http://www.ttb.org.tr/MSG>)

Derginin yazı dili Türkçe'dir. Yazılar Türk Dil Kurumu tarafından belirlenen dil bilgisi ve yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Yazı bölümleri:

Yazılar Windows tabanlı Microsoft Word programı ile her kenarından 3'er cm boşluk kalacak şekilde, 2 satır aralıklı olarak tüm bölümler dahil 15 sayfayı aşmayacak şekilde yazılmalıdır. Yazının sayfaları aşağıdaki bölümlere ayrılmalıdır.

1. Başlık sayfası

2. Özet sayfası: Bu sayfada araştırma makaleleri için sadece Türkçe ve İngilizce özet yer almalıdır. Araştırma makalesi olmayan yazılar için özete gerek yoktur.

Türkçe ve İngilizce özet: Özetlerden her biri 250 sözcüğü geçmemeli, açık ve anlaşılır biçimde çalışmayı özetlemelidir. Amaç, gereç ve yöntem, bulgular, sonuç (title, purpose, material and method, results, conclusion) bölümlerine ayrılmış olmalıdır.

Anahtar sözcükler (key words): Türkçe ve İngilizce 2-5 kelime İndeks Medicus konu ve bölüm başlıklarına uygun olarak belirtilmelidir.

3. Metin sayfası:

Metin aşağıdaki bölümlere ayrılmalıdır:

- 3.1. Giriş
- 3.2. Gereç ve Yöntem
- 3.3. Bulgular
- 3.4. Tartışma
- 3.5. Sonuç
- 3.6. Teşekkür
- 3.7. Kaynaklar

Kaynakların metin içinde gösterimi: Kaynaklar metin içinde kullanım sırasına göre numaralandırılmalı ve cümlelerin sonunda noktalama işaretinden sonra parantez içinde bu numara ile belirtilmelidir. Birden fazla kaynak belirtilecekse numaralar arasına virgül konmalıdır.

Kaynak listesi: Kaynaklar yazının sonunda teşekkür bölümünden sonra metindeki sıralamaya ve numaralandırılmaya uygun olarak yazılmalıdır. Kaynak yazımında aşağıda belirtilen gösterim kullanılmalıdır. Yazar sayısı 3'ten fazla ise ilk üç yazar yazıldıktan sonra "ve ark." kısaltması kullanılmalıdır. Dergi adları "Index Medicus"a göre kısaltılmalıdır.

Kaynak makale ise: Örnek; İlhan, M.N. "Krom ve Bileşiklerinin Zararlı Sağlık Etkileri ve Korunma", TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2002;12:35-37.

Kaynak kitap ise: Örnek; İlhan, M.N. Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu: Halk Sağlığı ile İlgili Güncel Sorunlar ve Yaklaşımlar (Ed: Aslan, D.), Ankara Tabip Odası, 2009;217-221.

